

Центральной библиотеке Академии Наук
Армянской ССР

ԷՋՄԻԱԾԻՆ

ՌՆԸ
ԺԶ ՏԱՐԻ

Մայիս

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ե

1959

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	էջ
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ— Հավերժական Սուրբ էջմիածինը	3
ԱՄԵՆՅԱՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Հարավային-Ամերիկայի Հայոց նորընտիր Հայրապետական պատվիրակ Գերաշնորհ Տ. Բարգեն Խախկոպոս Ապատյանին	6
Նորին Ս. Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Հայրապետի այ- ցելությունը Հայկական ՍՍՌ Միեկիստրեների Սովետի Նախագահ պա- րոն Անտոն Փռչինյանին	8
Ներքին թեմերի ներկայացուցչական ժողովի նախագահության Ձեռա- գիրը Հայկական ՍՍՌ Միեկիստրեների Սովետին աղբյուր Հայ Եկե- ղեցու գործերի նախագահ պր. Սարգիս Գասպարյանին	9
Քաղվածքներ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի նիստերի արձանագրություն- ներից	10
ՄԱՅՐԱԹՈՒՈՒՄ	12
Պաշտոնական հաղորդագրություն Սուրբ էջմիածնի Մայր Տանարի Ավագ Սեղանի պեղումների մասին	14
Եկեղեցական Մանմանագրության նախագծի բենարկումը Մայր Աթոռում	15
Խախկոպոսական ձեռնադրություն Մայր Աթոռում	27
Գերաշնորհ Տ. Բարգեն Խախկոպոս Ապատյան	31
ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐԳԱՆ— Մաղկարար Սահակ Խախկոպոս Տե- րիգորյան	33
Ռ. Ա. ԱԹԱՅԱՆ— Հայկական եռտագրության սխտեմների մասին	41
Հ. ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ— Նոր Դեռական վաճառք կամ Գոշավաճառք	46
Ա. ԵՐԵՄՅԱՆ— էջեր միջնադարյան հայ նկարչությունից	54
Մի նկարչի երգերիկ հանդիպումը իր Հայրենի երկրին	58
ՍԱՆԴՐՈ ՍԱՐԿԱՎԱԳ— Համառոտ յուրեր Մայր Հայրենիքից	61

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՈՑՆԵՐ

ՎԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ, ԷՃՄԻԱԾԻՆ

«ԷՃՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Ереван, Редакция журнала «Ечмиадзин»
Redaction of the magazine «Etchmiadzin», Etchmiadzin, Armenia, USSR

ՃԻՆԵ. 1959 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԱՅ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՂՈՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Այլ գի՛նչ էկի՜ տեսանել և իմանալ զնո-
գևոր և զաստուածային իմն կերտուած, և

կամ զխորհրդաւոր երկին իմն ի յերկրի երևեալ:

— Այո, ասեմ ձեզ, առաւել ևս քան զերկին...:

Էջմիածին՝ տաճար փոքրագոյն՝ քան զերկինս մեծագոյն:

Էջմիածին՝ զարդ եկեղեցեաց, պարծանք Հայաստանեայց, առեգական պայծառագոյն և լուսատուող տաճար Արամեան:

Էջմիածին՝ ծնող ճոզնոր, մայր շնորհասուն, համալսարան իմաստութեան, վարժարան զիտնոց և նիւթ քառագոյացն:

Վեհափառ Հայրապետ, որն աննուն սիրով սիրում է Ս. Էջմիածինը, պաշտում է Ս. Էջմիածնի «Քառերու խորհուրդը», Ս. Էջմիածնին նվիրված Խր ճեռնայալ սրտագին խոսքերի մէջ խտացրել է ողջ հայ ժողովրդի զգացմունքն ու սերը դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը:

Քառերը, որ եկեր են ու անցեր, ավելի ու ավելի ամրացուցեր են ճիմքերը այս Ս. Տաճարին: Ինչքան ճշմարտութեն համաձայն է պատմական իրողության՝ մեծ քանաստեղծին զգացումը:

Քառեր եկան, դարեր անցան.

Քո ճիմն անշարժ ու անասան.

Էջմիածին՝:

Ս. Էջմիածնի Մայր Եկեղեցին իրավ վկան է մեր քաղաքային պատմության, մեր սուրբ հավատքի գործության, մեր ժողովրդի շինարար հանճարին և ապրելու աննկուն կամքին:

Այս քառերը մեր սուրբ հավատքի վեմը կհանդիսանան և խաբիսխը մեր ժողովուրդի կյանքին: Այս քառերով ճյուսված է մեր պատմությունը, այս քառերու վրա հաստատված է մեր Ազգը: Լուռ րվացող այս քառերը կենդանի են և մեզի կխոսին դարև-

րու խորքէն. դուք բոլորդ ականջ դրեք անոնց քառ լուսոյան:

Եվ ահա այս ճազարամյա սրբատաշ քառերու վրա կանգնած ենք մենք՝ այսօրվաններս: Մենք ենք տերը և պահապանը այս քառերուն: Կանգնած անոնց վրա, մենք պիտի չշարժինք և պիտի չտկարանանք երբեք, այլ աներկյուղ ու համարձակ, սրբուրյամբ պիտի պահենք, պահպանենք մեզի հանձնված այս սրբազան ավանդը, ուխտելով մեր կյանքի գործերով հավատարմ մնալ անոր պատգամին: Մեր հավատքին, մեր մտորումներուն, մեր ճոյզներուն, մեր երազներուն, մեր կյանքին ստուգություն են այս քառերը: Անոնց վրա պիտի ճիմենք ու պիտի կառուցենք մեր եւր կյանքը ու պիտի կերտենք մեր պայծառ ապագան:

Էջմիածինը սակայն անցյալ չէ միայն. ան է նաև ներկա և մեր ապագան: Կենդանի է ան ու մշտանորոգ: Ս. Էջմիածինը միշտ կբաշխվի ու չի նվազիր, ինչքան քաշխվի. այնքան կշատնա, ինչքան լույս սփռէ՝ այնքան կշողա: Պառերը կուգան, դարերը կանցնեն, ան կքառնանա, կյուսավորեն ու կներշնչեն միշտ, կյանք տալով կապրի...:

Այսօր էլ կանգուն է Ս. Էջմիածինը ու կմնա հավիտյան, «որպես միաձուլվ վեմը հայության հավատքին, մեղացի է ու կմնա անասան, Արարատի պես, ու կպայծառանա հավետ» ծոցին մեջ մեր վերածաղկող Հայրենիքի, հովանիին տակ հայ հաւաքատ պետության ու մեծաշնորհ շանհետքը մեր առաքելական հայրապետներուն, որոնց արժանավոր շառավիղն է Նորին Ս. Օծուրդուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Հայրապետը, որի կյանքի նպատակն է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի պայծառացումը:

Հավիտենական, հավերժական է Ս. Էջմիածինը, ինչպես հայ ժողովուրդն ու Հայրենի սրբազան հողը:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿՇ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐԸՆՏԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ
Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՊԱՏՅԱՆԻՆ

**ՂԱԶԳԷՆ ԵԱՌԱՑ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ,
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԵՒ ԿԱՄՕՔԷՆ ԱԶԳԻՍ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ,
ԵՍԵՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵՍԱՐ
ԱԲՈՒՌՈՑ ԱՅՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ
ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՆԷ ԷԶՄԻԱՆՆԻ**

Կողմունենք զՁեզ իբրև Հայաստանյայց եկեղեցվո անձնուրաց սպասավոր.
որ երկար տառիճերէ ի վեր ծառայած եմ նրուսպեմա մեր Ս. Աթոռին, Ձեզ
հատկանշող եվիրումով, իմաստությամբ ու կորովով:

Կողմունենք զՁեզ նաև իբրև հարազատ ու հավատարիմ՝ արդի Մայր Աթո-
ռիս, և հոյժ հրջանիկ եմք, որ Փրկչի իշման Ս. Սեղանի առաջ Ձեր ուխտը կա-
տարելով և Մեր ձեռնադրությամբ, արժանացաք եպիսկոպոսական րաւճը
շնորհին, ու այժմ հոգեւոր իշխանության լրությամբ, պատրաստ եմ Ձեր առա-
նելությունը շարունակելու Տիրոջ այգիին՝ մեր ժողովուրդի ծոցին մեջ:

Մենք վստահ եմք, թե այժմ առավել ոգեշնչված և հոգեւոր իմացական նոր
ուժեւով զեղուն, պիտի երթաք մխիթարելու և առաջնորդելու հայ հավատացյալ
հոգիները, որոնք ծաւալի են Ս. Ավետարանի խոսքին, և հուսացյալ սրտով
կսպասեն սիրո, միության և խաղաղության պատգամաբերիդ:

Առապիսի սուրբ առաքելությամբ կոչւեալ ենք զՁեզ Հաւաքային Ամերիկա՝
իբրև Ամենայն Հայոց Հայրապետության պատվիրակ, որպէսզի մեալով այն-
տեղ, հոգեւոր սնունդ բաշխեք Մեր բոլոր պանդոկստ զավակներուն, որոնք
և ապրին ցրված Արժանտինի, Բրազիլիայի և Ուրուգվայի ճեղքվոր ափերուն
վրա, և զորձակցաբար ազգային-եկեղեցական իշխանությանց, առավել շեն-
ցընեն եկեղեցին և առավել ծաղկեցնեն հայ կրթական, մշակութային, երիտա-
սարգական հաստատություններն ու կազմակերպությունները: Վասն որո չՈՒ-
ՆԻՑԻՍ ՕՐԻՆԱԿ ՈՂԶՄՏՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆԻՑՆ, ԶՈՐՍ ԳԻՆԷՆ ԼՈՒԱՐ, ՀԱՒԱՏՈՎՔ ԵՒ
ՍԻՐՈՎ ՈՐ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԳԻՍՈՒՍ: ԶԲԱՐԻՈՔ ԱՒԱՆՐԷ ՊԱՀԵՍՋԻՐ Ի ԶԵՌՆ ՀՈԳ-
ԻՈՅՆ ՍՐԲՈՑ Ի ՄԵՋ ԲՆԱԿԵԼՈՑ, (Բ ՏԻՄ. Ա 13—14):

Սուրբ իդձերով տոգորված, Մենք կոչ կրենք Հաղթանակի Ամերիկայի երկիրներում հայոց թեմական խորհուրդներում, հոգևոր զասին, ազգային կազմակերպություններում, հայ մամուլին և համայն հայ հավատացյալ և սիրեցյալ մեր ժողովրդին, որպեսզի բոլոր անխտիր, սիրով միաբան, համախմբվին Ձերդ Սրբազնության շուրջ ու գորավիզ կանգնեն Ձեզ՝ ի շինություն հայ հոգևոր կյանքին ու համապնդումն և ի պաշտպանություն Հայ եկեղեցվո և հայ ժողովուրդի գերագույն շահերում:

Պատվեր կուտանք Ձեզ, սիրելի՛ Սրբազան, որ իբրև Մեր երկայացուցիչը, անձանձուրյթ հրավեր կարգա՛ն Մեր բոլոր հավատացյալ զավակներում, որ առնեն ապրին երբեմնապես խաղաղ և միաբան, Հայ եկեղեցվո հովանիին և Ս. էջմիածնի օրհնության ներքին, հավատարիմ իրենց երկիրներում օրհնենք նրան՝ իբրև շինարար ֆաղափացիներ:

Տարե՛հ՝ նաև Ձեզ հետ Մեր ողջույնը և օրհնությունը պետությանը բարեխնամ ու աստվածասեր ղեկավարներուն և հյուրընկալ ազնիվ ժողովուրդներուն, Մեր ամենազեղծ բարեմաղթություններով հանդերձ:

Ձեզ սրտով ու համբերատար հարատևությամբ Ձեր հայրական խոսքը ուղղեցե՛ք միշտ հայ նոր սերունդին, և ոչինչ մի՛ խնայե՛ք՝ որպեսզի վառ մեծ աճող մեջ մեր նախնյաց լույս հավատով, որպեսզի անաղարտ պանծի հայու հոգին ու բարձր հենք ամենուրեք մեր մայրենի ֆաղթը լեզուն: Աստվածաշունչ Գիրքը Սուրբ, մեր հաճատակ ժողովուրդի պատմության ոգին և մեր վերածնած Մայր Հողի ձայնը թող ըլլան Ձեզ եերշնչման աղբյուր և առաջնորդ:

Շնորհավորելով Ձեր նոր և մեծապես պատասխանատու պաշտոնը, կօրհնենք Ձեզ ամենասուրբ զգացումներով և կմաղթենք Ձեզ լիակատար հաջողություն Ձեր եկեղեցաշեն ու ազգանվեր առաքելության մեջ:

«ԱՃԵՑԷՔ ՇՆՈՐՀՈՐԷ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՄՔ ՏՆԱՌԻ ՄԵՐՈՑ ԵՒ ՓՐԿՁԻՆ ԳԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ» (Ք Պետր. Գ 18):

Հայրական սիրտ ողջույն և հայրապետական օրհնություն Ձերդ Սրբազնության և Հաղթանակի Ամերիկայի թեմական իշխանութեանց, հոգևոր զասին, ազգային-եկեղեցական կազմակերպությանց և համայն հայ հավատացյալ ժողովուրդին:

«ՈՂՋՈՑՆ ՏԱՋԻՔ ՄԻՄԵԱՆՑ Ի ՀԱՄԲՈՑՐ ՍՐԲՈՒԹԵԱՆ: ԵԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴ ՁԵՁ ԱՄԵՆՆԻՍԻ ՈՐ ԷՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԳԻՍՈՒՍ. ԱՄԷՆ»:

Կարգա՛ն

ԾԱԳՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա՛ւ կոնդակս յ-12-Յ մայիսի

1959 Փրկչական տմի,

և ի տու՛մարիս Հայոց ՌՆԸ.

ի վաճօ Սրբոյ էջմիածնի:

ՆՈՐԻՆ Ա. ՕՇՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՅԾԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՊԱՐՈՆ ԱՆՏՈՆ ՔՈԶԻՆՅԱՆԻՆ

Ապրիլի 6-ին, երկուշաբթի օր, առավոտյան ժամը 12-ին, Վեհափառ Հայ-
րապետը կառավարական Ցան մեջ այցելություն տվեց Հայկական ՍՍՌ Մի-
նիստրների Սովետի նախագահ պր. Ա. Քոչինյանին:

Ընդունելությանը ներկա էին նաև Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովե-
տին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ պր. Սարգիս Գառ-
պարյանը և Խորհրդի նախագահի տեղակալ պր. Սուրեն Հովհաննիսյանը:

Վեհափառ Հայրապետի և Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի նախա-
գահ պր. Ա. Քոչինյանի միջև տեղի ունեցավ գրույց Եկեղեցու գործունեության
հետ կապված հարցերի շուրջ:

Վերջում Վեհափառ Հայրապետը շնորհակալություն հայտնելով չեւժ
ընդունելության համար, հրաժեշտ առավ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սո-
վետի նախագահ պր. Ա. Քոչինյանից:

**ՆԵՐՔԻՆ ԹԵՄԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ
ՆԱԽԱԳԱՀ ՊՐ. ՍԱՐԳԻՍ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆԻՆ**

Է Ջ Մ Ի Ա Մ Ի Ն

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ ՀՐԱՎԵՐՈՎ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐ
Ս. ԷՋՄԻԱՇԻՆ ԵՆ ԺԱՄԱՆԵԼ ՆԵՐՔԻՆ ԹԵՄԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՑ-
ՆԵՐԸ՝ ԶՆՆԱՐԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՈՐ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ:

ԱՅՍ ԱՌԹԻՎ ԺՈՂՈՎԱԿԱՆՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑ ԶԵՐՍ ՈՂՋՈՒՅՆ ԵՆ
ՀՂՈՒՍ ԶԵՋ. ԻՐՈՆ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱ-
ԳԱՀԻ, Լ ՀԱՆՔԻՆ ԶԵՋ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐԵԽՆԱՍ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ՝ ԱՅՆ ԴՅՈՒՐՈՒԹՅԱՆՑ ՀԱՄԱՐ, ՈՐ ԸՆՁԵՐՎՈՒՍ
ԵՆ ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ Լ ՆՐԱ ՇՈՒՐՋԸ ՀԱՄԱԽՄԲԿԱԾ ՍՊԱՍԱԿՈՐ-
ՆԵՐԻՆ ՈՒ ԳՈՐԾԻՋՆԵՐԻՆ՝ ՏՆՕՐԻՆԵԼՈՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ԿԱ-
ՐԱՌՈՐԱԳՈՒՅՆ ՀԱՐՑԵՐԸ:

ՄԵՆՔ ԿՍՏԱՀԵՑՆՈՒՍ ԵՆՔ ՄԵՐ ԲԱՐԵԽՆԱՍ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒ-
ԹՅԱՆԸ, ՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԻՆԾՊԵՍ ՄԻՇՏ. ԱՅՍՈՒՀԵ-
ՏԸ ԼՍ ՀԱՎԱՏԱՐԻՍ ԿՄՆԱ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ Լ ՀԱՅՐԵՆԻ ԿԱՌԱ-
ՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՇԱՀԵՐԻՆ, ԱՄԵՆ ԶԱՆՔ ՈՒ ԵՌԱՆԴԻ ԳՈՐԾ
ԴՆԵԼՈՎ ՄԵՐ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԾԱՂԿՄԱՆ ՈՒ ՎԵՐԵԼՔԻ,
ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐԻ ՄԻՋՆ ՄԻՐՈՐ Լ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹՅԱՆ, ԻՆԾՊԵՍ Լ
ԱՄԲՈՂՋ ԱՇԽԱՐՀՈՒՍ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ՆՎԻՐԱԿԱՆ
ԳՈՐԾԻ ՀԱՄԱՐ:

**ՆԵՐՔԻՆ ԹԵՄԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԱԿԱՆ
ԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ**

13 ապրիլի 1858 թ.
ԷՋՄԻԱՇԻՆ

Ք Ա Ղ Վ Ա Ծ Ք Ն Ե Ր ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

1959 թ. ՄԱՐՏԻ 24-Ի ՆԻՍՏԻՑ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ սույն նիստում քննության առնվեց Վեհափառ Հայրապետի կողմից ներկայացված Աստվածածնի աշխարհարար (արևելահայերեն) թարգմանության նախապատրաստական աշխատանքներն սկսելու առաջարկը:

1956 թվականի մարտ ամսում Կահիրեում գումարված Սպիտակոսական ժողովի որոշմամբ, 1965 թվականին նշվելու է Աստվածածնի հայերեն առաջին տպագրության 300-ամյակը և այդ առթիվ հրատարակվելու

է Աստվածածնի աշխարհարար (արևմտահայերեն և արևելահայերեն) պաշտոնական թարգմանությունը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը այս առթիվ որոշում ընդունեց հանձնարարել Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ պրոֆ. Պոկտ. Արաբատ Ղարիբյանին՝ կազմել և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին ներկայացնել Աստվածածնի արևելահայերեն լեզվով թարգմանության կենտրոնական հանձնաժողով հրավիրելու նախագիծը:

1959 թ. ԱՊՐԻԼԻ 8-Ի ՆԻՍՏԻՑ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ Կրայսովա նիստում գոհունակությամբ լսեց Վեհափառ Հայրապետի հաղորդումը Մայր Աթոռի Ավագ Սեղանի տակ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտի կողմից կատարված հնագիտական պեղումների արդյունքների մասին:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը այս առթիվ որոշեց կազմել պաշտոնական հաղորդագրություն պեղումների արդյունքների մասին

և Մայր Աթոռի դիվանի կողմից ուղարկել բոլոր թեմերին:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ իր սույն նիստում որոշեց ապրիլ ամսի 11—13-ին Մայր Աթոռում հրավիրել ներքին թեմերի ներկայացուցչական համագումար՝ քննարկելու համար Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագիծը:

1959 թ. ԱՊՐԻԼԻ 17-Ի ՆԻՍՏԻՑ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ Կրայսովա նիստում կարևորությամբ քննության առավ Բրազիլիայի հայոց կաթողիկոսական

պատմիկական փոխանորդ արժանապատիվ Տ. Եզնիկ ավագ քահանա Վարդանյանի զեկուցագիրը Սան-Պաուլոյի հայ գաղութում

մերձավոր ամուսնությունների մասին, երբ հրկու քույրեր կամ քույր ու եղբայր կամենում են իրենց զավակներին ամուսնացնել միմյանց հետ:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, նման ամուսնությունները համարելով հակաօրինական և ոչ ըսողութային, հրահանգեց արժանապատիվ Տ. Եզնիկ ավագ քահանա Վարդանյանին՝ խստությամբ պահպանել ամուսնության, վերաբերյալ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու ողջամիա կանոններն ու ավանդությունները և հայրակամ հորդորանքով առաջին առնել նման ոչ րնակալն Լրեույթներին:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՐԴԸ սույն նիստում քննության առավ Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ հոգեշնորհ Տ. Վահան վարդապետ Տերյանի (Գլաժմդարյանի), Շիրակի թեմի առաջնորդական տեղապահ հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյանի, Ազրբեջանի թեմի առաջնորդական տեղապահ հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյանի եկեղեցական, վարչական և հոգևոր թեմական գործունեությունը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը իր գոհունակությունը արձանագրելով Արարատյան, Շիրակի և Ազրբեջանի թեմերի առաջնորդական փոխանորդների գոհացուցիչ գործունեության համար և նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ առաջնորդական փոխանորդները արդեն իսկ ձեռք են բերել իրենց թեմերի եկեղեցական հոգևոր կյանքի կազմակերպման և զեկավարման գործում բավարար փորձառություն և փաստորեն կատարում են թեմական առաջնորդի պարտականությունները, և հենվելով թեմական խորհուրդների միջնորդության և հավատացյալների ցանկության վրա, որոշեց խնդրել Վ. հափառ Հայրապետին՝ հայրապետական կոնդակով հաստատել հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյանի և հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյանի ընտրությունը որպես թեմական առաջնորդների, իսկ հոգեշնորհ Տ. Վահան վարդապետ Տերյանին, առաջնորդական իրավասություններով, վերահաստատել որպես առաջնորդական փոխանորդի, որովհետև Արարատյան թեմը հայրապետական թեմ է հանդիսանում:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

ԱՊՐԻԼԻ 1-ԻՆ, ՉՈՐԵՔՇԱՐԹԻ, Հոգևոր Ճեմարանի ուսանողությունը, վերատեսուչ գերաշնորհ Տ. Հայկազուն սրբազանի ղեկավարությամբ, Զառկի տոնի առթիվ տված փառաց Ս. Գեղարդ վանքը, Դեպի Գեղարդ ճանապարհի վրա ուսանողները այցելեցին նաև Գառնի:

ԱՊՐԻԼԻ 2-ԻՆ, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, Զատկի արձակուրդներից հետո, դասավանդությունները վերսկսվեցին Հոգևոր Ճեմարանում:

ԱՊՐԻԼԻ 2-ԻՆ, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, Մայր Աթոռ այցելեց Հայաստանի կերպարվեստագետների 6-րդ համագումարին մասնակից եղբայրական ռեսպուբլիկաների կերպարվեստագետների մի խումբ, ՍՍՌՄ Կերպարվեստագետների միության առաջին քարտուղար Ս. Վ. Գերասիմովի գլխավորությամբ:

Հարգելի Հյուրերը եղան Մայր Տաճարում, թանգարանում և մեկնեցին լավագույն տպավորություններով:

ԱՊՐԻԼԻ 5-ԻՆ, ԿԻՐԱԿԻ, «Կրկնազատիկ» (շնորհ կիրակի): Մայր Տաճարում պատարագեց և քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Մեսրոպ վարդապետ Անթարյանը՝ ռոքոկոկոյի և քարոզչության կենսական փուլերի մասին:

Հավարտ սուրբ պատարագի, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, կատարվեց հոգեհանգիստ, ի յիշատակ բիրաւոր նահատակացն մերոց համաշխարհային առաջին և երկրորդ պատերազմաց:

ԱՊՐԻԼԻ 6-ԻՆ, ԵՐԿՐԱՆՇԱՐԹԻ, երեկոյան ժամը 8-ին, Վեհարանում, միաբանական

հավաքություն քննարկեց հոգեշնորհ Տ. Մեսրոպ վարդապետ Անթարյանի կիրակի օրվա քարոզը:

ԱՊՐԻԼԻ 7-ԻՆ, ԵՐԵՔՇԱՐԹԻ, «Անետումն Ս. Աստուածածնի»: Օրվա տոնի առթիվ Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:

ԱՊՐԻԼԻ 12-ԻՆ, ԿԻՐԱԿԻ, «Աշխարհամատրան» («Կանաչ կիրակի»): Մայր Տաճարում սուրբ պատարագ մատուցեց Աղբյուրների թեմի առաջնորդական տեղապահ հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյանը և քարոզեց Շիրակի թեմի առաջնորդական տեղապահ հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյանը:

ԱՊՐԻԼԻ 13-ԻՆ, ԵՐԿՐԱՆՇԱՐԹԻ, Ս. էջմիածնի Մայր Տաճար այցելեց Ռուսիայի երիտասարդական պատվիրակությունը, կազմակերպության կենտրոնի քարտուղար Իոն Կիրչեի գլխավորությամբ:

Հյուրերը եղան Մայր Տաճարում:

ԱՊՐԻԼԻ 13-ԻՆ, ԵՐԿՐԱՆՇԱՐԹԻ, Հոգևոր Ճեմարանում սկսվեցին Գլխարանի՝ սարկավագ ուսանողների 1958—1959 ուսումնական տարվա կուրսային քննությունները, որոնք տեղեցին մինչև ապրիլի 24-ը:

Հոգևոր Ճեմարանի Գլխարանի քննությունները անցան շատ հաշող, Ուսանողները «գերազանց» և լավագույն գնահատականներ ստացան կուրսային չորս առարկաներից՝ աստվածաբանությունից, Ս. Գրոց մեկնությունից, հայ ժողովրդի պատմությունից և հայոց լեզվից:

Այժմ Գլխարանի ուսանողները պատ-
րաստվում են հանձնելու ավարտական քնն-
նությունները հունիսի 10-ից, հետևյալ շորս
առարկաներից. տեսական աստվածաբանու-
թյուն, Հայ եկեղեցվո մատենագրություն և ե-
րածություն, մեկնություն Ս. Գրոց և հայ
ժողովրդի պատմություն:

ԱՊՐԻԼԻ 12-ին և 13-ին Մայր Աթոռ այցե-
լեց ամերիկյան «Հայֆ» ամսաթերթի նկարիչ
պր. Հատուրտ Սուրբեքը: Հարգելի հյուրը
եղավ Մայր Տաճարում, Վեհարանում, Հո-
գեոր Ճեմարանում, Խմբագրատանը և մեկ-
նեց լավագույն հուշերով:

ԱՊՐԻԼԻ 19-ին, ԿԻՐԱԿԻ, («Լուսմիր կիտա-
կ»), Մայր Տաճարում պատարագեց արժա-
նապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա
Մկրտչյանը և քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Մաշ-
տոց արեղա Թաշիրյանը՝ ծես իսկ եմ յարու-
թիւն և կեանք. որ հաւատայ յիս, թէպէտ և
մեռանի, կեցցէ» (Յովհ. ԺԱ 25) քնարանով:

ԱՊՐԻԼԻ 21-ին, ԵՐԵՎԱՆԻ, Մայր Աթոռ
ժամանեց Հարավային Ամերիկայի հայոց
նորընտիր հայրապետական պատվիրակ, հո-
գեշնորհ Տ. Բարգեն վարդապետ Ապատյանը:

ԱՊՐԻԼԻ 22-ին, ԶՈՐԻՔՇԱՐԹԻ, Վեհափառ
Հայրապետին այցելեցին իրանահայ ուխտա-
վոր Էրեն տիկիններ և ստացան Վեհափառ
Հայրապետի օրհնությունը:

ԱՊՐԻԼԻ 23-ին, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, Հոգեոր Ճե-
մարանում, երեկոյան ժամը 4-ին, քանա-
խոսեց Ճեմարանի դասախոս Գրիգոր Գյուլ-
յանը՝ Դամիել վարուժանի կյանքի ու գրա-
կան ժառանգության թեմայի շուրջ, մեծանուն
րանաստեղծի ծննդյան 75-ամյակի առթիվ:
Վերջում վերատեսուչ սրբազանը ջերմ
շնորհակալություն հայտնեց ընկերակցայից
դասախոսության համար:

ԱՊՐԻԼԻ 24-ին, ՈՒՐԱԿԻ, Մայր Աթոռից
մեկնեց իրանահայ նկարիչ Ա. Գուրգենյանը,
որը եկել էր Հայրենիք՝ կադմակերպելու իր
նկարների ցուցահանդեսը:

ԱՊՐԻԼԻ 26-ին, ԿԻՐԱԿԻ, «Տօն Երևման Ս.
Խաչի»: Մայր Տաճարում պատարագեց ու
քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Բարգեն վարդապետ
Ապատյանը՝ «Զի ճառ խաչին կարոտելոցն
լիմարութիւն է. այլ փրկելոցս մեզ՝ զօրու-
թիւն Աստուծոյ» քնարանով:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ
Հայրապետը:

ԱՊՐԻԼԻ 27-ին, ԵՐԱՌԵՎԱՐԹԻ, Մայր Աթոռ
այցելեց ամերիկյան «Հայֆ» ամսաթերթի
թղթակիցը, Հարգելի հյուրը եղավ Մայր Տա-
ճարում, Հոգեոր Ճեմարանում, Վեհարանում,
Խմբագրատանը և մեկնեց լավագույն տպա-
վորություններով:

ԱՊՐԻԼԻ 28-ին, ԵՐԵՎԱՆԻ, Մայր Տա-
ճար այցելեցին էստոնական ռեսպուբլիկա-
յի Կուլտուրայի մինիստրության մի շարք
պատասխանատու աշխատողներ, զիխավո-
րությամբ Ալեքսեյ Մյադնիկի, Հարգելի հյու-
րերը եղան նաև թանգարանում և մեկնեցին
չեմ տպավորություններով:

ԱՊՐԻԼԻ 29-ին, ԶՈՐԻՔՇԱՐԹԻ, Զատիկը
հին տոմարով տոնելու համար, Թրիլիսի
մեկնեց զխաշնորհ Տ. Հայկազուն սրբազա-
նը, ընկերակցությամբ հոգեշնորհ Տ. Բարգեն
վարդապետ Ապատյանի և քարեշնորհ Կա-
րապետ և Հակոբ սարկավազների:

Նույն նպատակով Բաքու մեկնեց Պետրոս
սարկավազը. իսկ Ռոստով՝ Ժիրայր սար-
կավազը:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ԱՎԱԳ ՍԵՂԱՆԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ա. էջմիածնի Մայր Տաճարի Ավագ Սեղանի վերակառուցման առթիվ, Վեհափառ Հայրապետի սիրայի՜ր համաձայնությամբ, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիան պեղումներ կատարեց Ա. Սեղանի բեմի տակ, ղեկավարությամբ ճարտարապետ Ալ. Սահինյանի:

Սույն քվականի ապրիլի 8-ին Երևանից հրավիրված հնագետների և ճարտարապետների հանձնաժողովը, տեղում իննելով պեղումների արդյունքները, հաստատեց հետևյալը.

ա) Այժմյան Ա. Սեղանի տակ, մոտ 1,5 մետր խորության, հայտնաբերվեցին և դարձան Վահան Մամիկոնյանի կողմից կառուցված Ավագ Սեղանի խառխուխները, բեմը և վեմ Բարերը, որոնք պահպանված են անաղարտ վիճակում:

բ) Ե դարի բեմի որոշ սրբատաշ Բարերի վրա պահպանված են հնագույն որմանկարների մնացորդներ:

գ) Ե դարի Սեղանի կառուցվածքի ներսում պահպանված են առավել հնագույն խորանի պատեր, որոնք, ըստ իրենց կառուցվածքի և շինարարական տեխնիկայի, գոյություն են ունեցել մինչև Ե դարը: Այն կարող է լինել Ս. Դրիգոր Լուսավորչի օրով (301 թ.) կառուցված խորանը կամ բերես պատկանել է առավել հնագույն շրջանի սրբավայրի:

դ) Ե դարի բեմի ներքևի շարվածքի մեջ, հորիզոնական ուղղությամբ, հայտնաբերված

է ուրարտական ժամանակաշրջանի (2—4 դար Բ. ա.) սրբատաշ որձափառից (բազալտ) հղկված մի մեծ կոթող, որն իր չափերով (3,10×0,73×0,53 մ.) հանդիսանում է ցարդ հայտնի ուրարտական կոթողներից ամենամեծը:

Այդ հազվագյուտ հուշարձանը վկայում է Մայր Տաճարի ստեղծումից ավելի քան մեկ հազարամյակ առաջ, Ա. էջմիածնի շրջապատում, դեռևս ուրարտական ժամանակաշրջանից գոյություն ունեցող՝ մշակութային կյանքի կենտրոնի առկայությունը:

Վեհափառ Հայրապետը հաստատեց հնագետ-ճարտարապետների առաջարկությունները, այն է՝

ա) Մայր Տաճարի նոր կառուցվելիք Ավագ Սեղանի մակերեսը պատել երկաթբետոնով, պահպանելով բեմի տակ պեղումների հետևանքով ներկայիս առաջած գետնափոր տարածությունը իր աճեցմանով և Ա. Սեղանի հետևի կողմից (քանդարանից) հատուկ մուտք բանալ բնոգհանուր դիտման համար, որպես սրբավայր և պատմական հուշարձան:

բ) Ուրարտական որձափառը՝ կոթողը (ստեյան) գուրս հանել իր տեղից և կանգնեցնել Ա. էջմիածնի բակում մի հարմար տեղ, հատուկ պառավանդանի վրա, իրեն հուշարձան-կոթող:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՍՏՆՄԱՆԵԴՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԵԳԺԻ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄԸ ՄԱՅՐ ԱՔՈՒՄ

Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգեվոր Խորհրդի հրավերով, 1959 թվականի ապրիլի ամսի 11—13 օրերին, Մայր Աթոռում գումարվեց Հայաստանի և Մովսեսի կան Միության ներքին թեմերի եկեղեցական և աշխարհական ներկայացուցիչների խորհրդակցական համագումարը:

Շարաթ, ապրիլի 11-ին, երեկոյան ժամը 4-ին, Հոգևոր Ժեմարանի գրադարանի մեծ ընթերցասրահում, Վեհափառ Հայրապետի քարձր նախագահության տակ, բացվեց Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու Մահմանադրության նախագծի քննարկման համար Մայր Աթոռում հրավիրված ներքին թեմերի ներկայացուցիչների խորհրդակցական համագումարը:

Համագումարի առաջին նիստը բացվեց Վեհափառ Հայրապետի արտասանած տեղուհական աղոթքով և զգործս ձևաց մեծ ուղիղ արա ի մեզ, Տէրս մաղթանքով:

Ապա Վեհափառ Հայրապետ, իր ողջույնի սրտագին խոսքն ուղղելով պատգամավորներին, բացված է հայտարարում համագումարը:

«Գերաշնորհ սրբազան հայրեր, նոգեշնորհ վարդապետներ և նաղաբաժան երկայացուցիչներ:

Մեծ ուրախությամբ կողջունեմ ձեր ժամանումը այստեղ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, և բացված կհայտարարեմ մեր հերթին

ըմերու ներկայացուցիչներու խորհրդակցական այս ժողովը, նվիրված լեհարկմանը եկեղեցական Մահմանադրության նախագծի, որ պատրաստված է Մայր Աթոռի մեջ, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կողմ:

Վաղուց և, որ Մայր Աթոռի մեջ չէ գումարված ներքին թեմերու այսպիսի ժողովը: Այստեղ գումարված և ազգային-եկեղեցական սրբադամար ժողովներ, մեր կողմին ունենալով Սփյուռքի մեր թեմերու երկայացուցիչները: Այսօր, այստեղ, Սփյուռքի երկայացուցիչներ չկան մեր յուրօրը:

Մենք նաեւ եկատեցինք 1960 թվականի ազգային-եկեղեցական ժողովը առաջ, հրավիրել Մայր Աթոռի մեջ խորհրդակցական ընտրի այս հավաքույթը, միասին լեհելու և մեր խոսքը քսելու Մահմանադրության նախագծի մասին, որ, ինչպես գիտեմ, 4—5 ամիսներ առաջ տպված է «Էջմիածին» ամսագրի ղեկտեմբերի համարին մեջ և կենրարկվի ժողովրդական լեհարկման:

Այս օրերուն մեր Ս. եկեղեցին, Մեր խորունկ նամագումով, կգտնվի վերաշինության, վերակազմության նաեւպարհի վրա: Որոշ երևույթներ քերես իրավունք կուտան ուման չնամանալու Մեր այս տեսակետին հետ: Կակնարկեմք Սփյուռքի այն շաւ մը աեաոողջ վիճակներուն և իրադրություններուն, որոնք ձանոր են ձեզ: Մեր յալատեսությունը հետ չներդաշնակող այդ երևույթ-

ները, սակայն, արտափն, խաբուսիկ երե-
վայքներ են, որոնք չեն կապված օրգանա-
պես մեր կյանքի, Սփյուռքի հայ ժողովուրդի
կյանքի հետ: Մենք կմանք Մեր լավատե-
սության մեջ, այն պայծառ համագումով, որ
Հայ եկեղեցին այսօր ալ կգտնվի իր ուղիղ
առաքելության համապարհին վրա, հայ ժո-
ղովուրդի կրոնական-մշակութային, ազգա-
յին-եկեղեցական և հայրենասիրական դաս-
տիարակության և ծառայության նվիրական
պարտականության գիրքերուն վրա:

Հայ եկեղեցին, իր պատմության ընթաց-
իւն, և մանավանդ մեր ժողովուրդի փերջին
գարեւուն, կատարած է նախախնամական
դեր, անբաժանելիորեն կապված հայ ժո-
ղովուրդի հակատագրին հետ, նահատակվե-
լով անոր հետ և ուրխաճալով միատեղ:
Այսօր ալ Հայ եկեղեցին իր մասնակցու-
թյունը կբերե Հայրենիքի վերագարձումի և
վերաշինության: Մեր ժողովուրդը իր Հայ-
րենի հողի վրա, այսօր վերածնած է և կապ-
րի բարգավաճ ու խաղաղ կյանք, բոլոր
ընազավառներուն մեջ: Դուր բոլորդ գիտեմ,
կտեսնեմ այդ և դուր ալ ձեր մասնակցու-
թյունը կբերեմ հայրենաշին ձեռնարկներուն:
Այս իրողությունը մեր նոր կյանքի խա-
րիսխն է:

Մենք որպէս եկեղեցի կզգանք մեր
պարտքը մեր վերածնած Հայրենիքի նկատ-
մամբ, և մեր եկեղեցին, Մայր Աթոռ Ս.
Էջմիածնի գլխավորությամբ, պիտի շարու-
նակե կատարել իր դերը, հայրենասիրու-
թյան իր առաքելությունը, ներկա պայման-
ներուն մեջ:

Հայ եկեղեցին միշտ հետո մնացած է
մոլեռանդ, ծայրահեղ երևոյթներէ և պա-
հած է իր ուղիղ հավատքի ավետարանական
հշմարիտ ողիով: Մեր եկեղեցին եղած է
միշտ շափավոր, լայնախոն և լուսամիտ.
Մշակույթ և լույս տարածած է և եղած է ա-
վելի հառաչողիմական շարժումներու հետ
փան հետադիմության: Ան գլխավորաբանական,
բյուզանդական վեներ չէ սիրած, ընթացաւ
է ժողովուրդին հետ և սիրած է մնալ համա-
ժողովրդական մտահոգություններով դեկա-
վարված սուրբ հաստատություն մը: Մեզ
հայ հոգևորականներուս հաւաքատե են
եղած նաև մշակութային աշխատանքները:
Մենք մեր օրերուն ալ վառ կպահենք այդ
ավանդույթները, վերանորոգելով մեր հին
վանքերը, որոնք եղած են ու կմնան հայ
հաւատարմայնության չինաղ կոթողներ,
մշակույթի օջախներ և աղբիւր տուներ:
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը կցանկա վերստին
դառնալ գիտության կեդրոն, մանավանդ
պատմա-բանասիրական, հայագիտության

գծով, հայ հին արվեստներու ուսումնասի-
րության գծով:

Մենք կուզենք շեշտել նաև այն որ, Ս.
Էջմիածնի, հայ հոգևորականներու համար
միշտ հաւաքատ է եղած ազգային հայրե-
նասիրական գործունեությունը: Ս. Էջմիա-
ծինը հայրենասիրության օջախ է: Այս
պատմական հշմարտություն մըն է: Եվ մեր
օրերուն առավել թափ ստացած է Մայր
Աթոռի ազգային, հայրենասիրական աշխա-
տանքը: Այսօր, ավելի քան մեկ միլիոն
հայ ժողովուրդ ջրված է աշխարհի վրա:
Քաղաքական, ընկերային, տնտեսական
պատվարներ կան Սփյուռքի և Հայրենիքի
հայության միջև: Այս պայմաններուն մեջ
Ս. Էջմիածինը կոչված է պատմական դեր
կատարելու: Սփյուռքի հայերը Ս. Էջմիածնի
անունով կապված են մեր լույս հավատքին.
մեր լեզվին, մեր մշակութային և մեր Մայր
Հողին: Սփյուռքի հայության համար Ս.
Էջմիածինը հայկականության զրոյակ է:
Մեր սրբազան պարտքն է Հայ եկեղեցիի
զավակներուն մեջ վառ պանել առողջ հայրե-
նասիրության զգացումը, որպեսզի հայ
ժողովուրդը աճով կարենա պանել և պան-
պանել իր ազգային ինքնությունը, սերն ու
գուրգուրանքը դեպի մեր Հայրենիքին:

Ս. Էջմիածինը կաղաթե և կգործե նաև
աշխարհի խաղաղության ամրապնդման
համար: Հանուն խաղաղության պայմառոգ-
ներու առաջին շաբաթին մեջ է մեր եկեղե-
ցին, Ռուսական Պապական եկեղեցիի կող-
մէ: Խաղաղության հաղթանակի հետ կապ-
ված են բոլոր ժողովուրդներու բարօրու-
թյունն ու երջանկությունը:

Մենք բազում պատճառներ ունենք լա-
վատես ըլլալու: Անոցմէ գլխավորը այն
իրողությունն է, որ մենք որպէս ժողովուրդ
և եկեղեցի, կգտնվինք խաղաղ, ապահով
Հայրենի հողի վրա, վայելելով հայրենի
կառավարության ամբողջական բարյացա-
կամությունը:

Մեր Հայրենիքին մեջ, Սովետական Սան-
մանադրությամբ նշույած օրենքի շրջանակ-
ներուն մեջ, մենք պիտի շարունակենք մեր
գործը, ներդաշնակելով միշտ մեր եկեղեցիի
աշխատանքը երկրի ներքին կյանքին և օրն-
քին հետ: Ինչպես գիտեմ, մեր Հայրենիքին
մեջ եկեղեցին բաժնեկած է պետութենէն:
Քայց եկեղեցին ունի միաժամանակ հայրե-
նասիրական ազգային պարտականություն-
ներ դեպի Հայրենիքը: Մենք պիտի շարունա-
կենք մեր պարտքը պատվով կատարել դեպի
մեր եկեղեցին, դեպի մեր ժողովուրդը և դե-
պի մեր Մայր երկիրը:

Այս առիթով, կոչ կրենք մեր ներքին քե-
մերու եկեղեցական և աշխարհական բոլոր

ճերկայացուցիչներուն, որ Մեզ լավ և ճիշդ հասկնան և Մեզ գործակցին յիմ գիտակցութեամբ: Ըյա՛նք ներհնապէս միասնական, համեաճիւս ու անձնվեր, և ձեռն-ձեռքի տված գորացնենք Ս. Էմիլիանի, որ Հայ եկեղեցիի ճիմնաբարձն է և վեր մեր Ազգի միասնութեան:

Հարգելի՛ ճերկայացուցիչներ, այս ժողովունի մէկ օրակարգ միայն, այն է Սահմանադրութեան նախագծի լճնարկումը: Հայ եկեղեցին վաղուց չէ ունեցած իր ներքին կանոնադրութիւնը կազմակերպչական իմաստով, որով ղեկավարվին մեր եկեղեցիի բոլոր Արտոնները, բոլոր թեմերը: Մեր եկեղեցիի վերաշինութեան այս օրերուն, շատ կարևոր

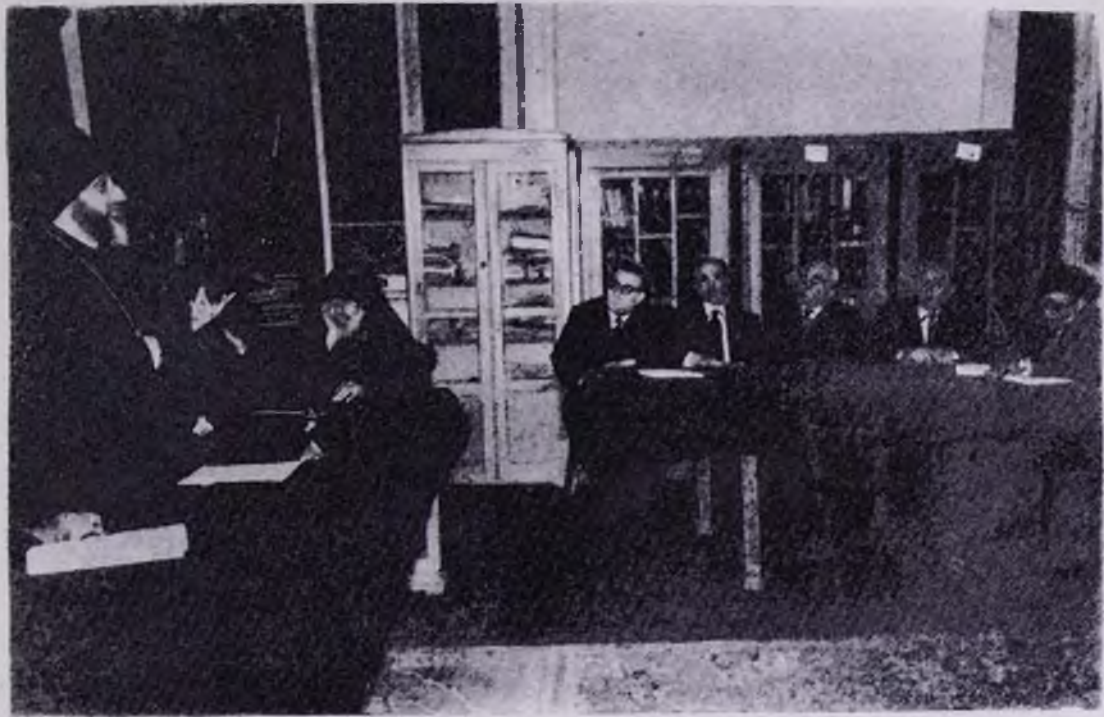
պատրաստելու համար 1960 թվականին Ազգային-Եկեղեցական ժողովին ճերկայացվելիք Սահմանադրութեան նախագիծը:

Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի խոսքերը ընդունվեցին սրտագին և շերտ ծափահարութիւններով:

Ապա Գերագույն Հոգևոր հորհրդի անդամ պրոֆ.-դոկտ. Ա. Ղարիբջանի առաջարկութեամբ ընտրվում են ժողովի գործադիր մարմինները հետևյալ անձնագորութիւններով:

Ատլնապետներ

1. Գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյան (Գերագույն Հոգևոր հորհրդի անդամ):

ԽՈՍՈՒՄ Է ՎԵՆՈՒՄ Է ԱՅՐԱՊԵՏՆԵՐ

ղեր ունի կատարելիք եկեղեցական Սահմանադրութիւնը, եթէ հաջողի՛նք 1960 թվականի աշնան Ազգային-Եկեղեցական սրբագումար ժողովի գումարումով հաստատել զայն և գործադրութեան դնել: Անով պիտի ամրապնդենք մեր ներքին միութիւնը:

Մեր ժողովուրդի կամքն է այս և անոր դերագույն շահերու արտահայտութիւնը: Մեկ եկեղեցի, մեկ ժողովուրդ, մեկ Սահմանադրութիւն, դեկավարման ընդհանուր սկզբունքներ:

Հաջողութիւն կմաղթենք ժողովիդ: Մեր հայրապետական օրհնութիւնը բոլորիդ:

2. Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արարահայան (վերատեսուչ Հոգևոր ձեմարանի):

3. Պրոֆ.-դոկտ. Լևոն Մելիքսեթ-Քեկ (Հայկական ՍՍՏ Գիտութիւնների ակադեմիայի թղթակից անդամ):

Քարտուղարութիւն

1. Հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյան (առաջնորդական փոխանորդ Շիրակի թեմի):

2. Հայկ Առաքելյան (գիվանապետ Մայր Աթոռի):

ժողովի գործադիր մարմինների ընտրությունից հետո, առաջին նիստի ատենապետ գերաշնորհ Տ. Հայկազուն սրբազանը խոսքը տալիս է Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ատենապետ գերաշնորհ Տ. Մահակ արքեպիսկոպոսին, որը, ի դիմաց Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ողջունելով ներկաներին, ասում է.

«Պարտականություն ունեմ ողջույնի և բարի գալստյան խոսք ասելու Արարատյան հայրապետական, Շիրակի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Հյուսիսային Կովկասի և Նոր-Նախիջևանի թեմերի և Մոսկվայի հովվության եկեղեցական և աշխարհական ներկայացուցիչներին»:

Այսօր, Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահության տակ, Մայր Աթոռում բացվեց մեր ներքին թեմերի պատգամավորական ժողովը, կամ եկեղեցական մասնակի համագումարը, Համագումարի օրակարգում կա մի հարց, այն է պաշտոնապես քննության առնել Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կողմից կազմված և ռեջիմաթին ամսագրի 1958 թվականի դեկտեմբերի համարում համաժողովրդական քննարկման համար հրապարակված Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նոր Սահմանադրության նախագիծը և հանրագումարի բերել այս առթիվ ներքին թեմերի կողմից եղած նոր առաջարկություններն ու դիտողությունները:

Այս օրերին, Սփյուռքի մեր բոլոր թեմերում ևս, համաժողովրդական լայն քննարկման առարկա է դարձել Սահմանադրության նախագիծը: Ինչպես գիտեք, Նորին Ս. Օծուխյուն Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, 1958 թվականի հոկտեմբեր ամսի 16—23 օրերին Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնում գումարված Եպիսկոպոսական ժողովի օրակարգի կարևոր հարցերից մեկն էր նաև Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագծի քննարկումը:

Եպիսկոպոսական ժողովը իր Գ, Դ, և Ե հաջորդական նիստերի ընթացքում հանգամանորեն և հողված առ հողված քննարկեց ներկայացված նախագիծը:

Եպիսկոպոսական ժողովը մի շարք փոփոխություններից և լրացումներից հետո, քննված և վերասրբազրված նախագիծը ներկայացրեց Վեհափառ Հայրապետին:

Սահմանադրության վերանայված այդ նախագիծը Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի 1958 թվականի նոյեմբերի 13-ի նիստում վերստին քննության առնվելուց հետո, Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ արգեն իսկ հղված է մեր նվիրապետական բոլոր Աթոռներին ու թեմերին, ի գիտություն և ի քննարկում, որից հետո, Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, նկատի առ-

նելով ժողովրդական քննարկման առթիվ և եղած նոր առաջարկություններն ու դիտողությունները, կկազմի Սահմանադրության վերջնական նախագիծը, այն ներկայացնելու համար ի հաստատումն 1960 թվականին հուլիսի 1-ին Ազգային-եկեղեցական սրբազումար ժողովին:

Այնուհետև սրբազանը կանգ է առնում Սահմանադրության նախագծի կազմության պատմության վրա և խոսելով ժողովրդական քննարկման եկեղեցական նախագծի 135 հոդվածներից բաղկացած 11 դրույնների մասին, եզրահանգում է իր գեկուցումը, նշելով.

«Սահմանադրության նախագիծը՝ իր ընդհանուր գծերի մեջ, եկեղեցական կանոնադրություն է, որն ընդգրկում է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու նվիրապետական ամբողջ մարմինը և որտեղ ժողովրդականության սկզբունքների վրա և միաժամանակ մեր դարավոր եկեղեցու հոգևոր ավանդների, կանոնների լույսի տակ և ազգային ոգու պահպանմամբ, ճշտորոշված են Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների իրավասության սահմանները, յուրաքանչյուրի ձեռք տեղը, դիրքը, հեղինակությունը, պարտականությունների շրջանակը:

Սահմանադրության նախագիծը, Ազգային-եկեղեցական ժողովի հաստատումից և վավերացումից հետո, Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակով պաշտոնապես կհրապարակվի և կմտնի Հայ Եկեղեցու կյանքի մեջ:

Եկեղեցական Սահմանադրության կիրառումը մի նոր ու պայծառ ուղի բաց կանի մեր Ս. Եկեղեցու առաջ կազմակերպական, վարչական տեսակետից, ազգային-եկեղեցական միասնության լույսի տակ, և կլինի Նորին Ս. Օծուխյուն Վեհափառ Հայրապետի զահակալության հիշատակության արժանի ձեռնարկումներից մեկը:

Հարգելի ներկայացուցիչներ. Մայր Աթոռում գումարված եկեղեցական այս համագումարի մեջ Եկեղեցական Սահմանադրության նախագիծը քննելու հարցում մեզ՝ Եկեղեցու և ժողովրդի ներկայացուցիչներն ընդունելով ի լուրջ և պատասխանատու պարտականություն, այն է՝ հողված առ հողված, կես առ կես քննել ժողովիդ ներկայացված նախագիծը, անել օգտակար լրացումներ կամ թելադրություններ:

Թույլ տվեք, հանուն Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, ժողովիդ մաղթել արդյունավորություն իր աշխատանքների ընթացքում:

Թո՛ղ Տերը առաջնորդի մեր ժողովը իր սուրբ կամքի ներքո, դեպի Հայ Եկեղեցու միասնության ամրապնդումն ու ծաղկումը

և դեպի մեր հավատացյալ ժողովրդի հոգևոր կյանքի շինությունը:

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի զեկուցագրի ընթերցումից հետո, ներքին թեմերի ներկայացուցիչներին խորհրդակցական ժողովի քաջումը ողջունում են Մայր Աթոռի ներկայացուցիչ և Հոգևոր Ենթարանի վերատեսուչ զերաշնորհ Տ. Հայկազուն սրբազանը, հոգեշնորհ Տ. Գարեգին ծայրագույն վարդապետ Տեր-Հակոբյանը՝ առաջնորդ Նոր-Նախիջևանի և Հյուսիսային Կովկասի, հոգեշնորհ Տ. Վահան վարդապետ Տերյանը՝ առաջնորդական փոխանորդ Արարատյան հայրապետական թեմի, պր. Գևորգ Ավչյանը (Վրաստանի թեմական խորհուրդ), պր. Արսեն Գուլազյանը (Մոսկվայի հովվություն), հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյանը՝ Շիրակի թեմի առաջնորդական տեղապահ, պր. Դավիթ Բեգլարյանը (Նոր-Նախիջևանի թեմ), հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյանը՝ Ադրբեջանի թեմի առաջնորդական տեղապահ, պր. Հայկ Ավագյանը (Նոր-Նախիջևանի թեմ):

Ներքին թեմերի ներկայացուցիչների այս խորհրդակցական ժողովին հրավիրվել և ներկա են 45 հոգի, բոլոր հետևյալ ցանկի.

Ա) ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀԱՆՈՐԴ

1. Գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյան.
2. Գերաշնորհ Տ. Վարդան եպիսկոպոս Տեր-Սահակյան.
3. Գերաշնորհ Տ. Ծղնիկ եպիսկոպոս Ավետիսյան.
4. Պրոֆ.-դոկտ. Արարատ Ղարիբյան.
5. Պրոֆ.-դոկտ. Առաքել Առաքելյան.
6. Դոցենտ Արտաշես Տիրացյան.
7. Վաստակավոր ուսուցիչ Արամ Ազալանյան.

Բ) ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՄԻԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արարատյան՝ վերատեսուչ Հոգևոր Ենթարանի.
2. Հոգեշնորհ Տ. Մեսրոպ վարդապետ Անթարյան՝ Փոխ-տեսուչ Հոգևոր Ենթարանի.
3. Հոգեշնորհ Տ. Մաշտոց արեղա Թաշիրյան՝ մատակարար Մայր Աթոռի.

Գ) ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ԹԵՄ

1. Հոգեշնորհ Տ. Վահան վարդապետ Տերյան՝ առաջնորդական փոխանորդ.
2. Արժանապատիվ Տ. Կոմիտաս քահանա Շիրինյան.
3. Արժանապատիվ Տ. Սարգիս քահանա Անդրեասյան.

4. Պր. Պարզե Շահբազյան՝ թեմական խորհրդի անդամ և դասախոս Հոգևոր Ենթարանի.

5. Պր. Գրիգոր Գյուլյան՝ թեմական խորհրդի անդամ և դասախոս Հոգևոր Ենթարանի.

Դ) ՇԻՐԱԿԻ ԹԵՄ

1. Հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյան՝ առաջնորդական տեղապահ.
2. Արժանապատիվ Տ. Արամ քահանա Քոյաճյան.
3. Պր. Գրիգոր Ադիլյան՝ առաջնորդ.
4. Պր. Հայկասար Մինասարյան, վաստակավոր դերասան.

Ե) ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԹԵՄ

1. Հոգեշնորհ Տ. Եղիշե վարդապետ Սարգսյան՝ առաջնորդական տեղապահ.
2. Արժանապատիվ Տ. Ռուրեն քահանա Մարտիրոսյան.
3. Պրոֆ.-դոկտ. Լևոն Մելիքսեթ-Բեկ՝ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ.
4. Պր. Ռուրեն Ավչյան՝ գրող և թեմական խորհրդի անդամ.
5. Պր. Սամվել Իսախանյան.
6. Պր. Խնդիր Գիլաթյան.

Զ) ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԵՎ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ԹԵՄ

1. Հոգեշնորհ Տ. Գարեգին ծայրագույն վարդապետ Տեր-Հակոբյան՝ առաջնորդ.
2. Արժանապատիվ Տ. Կարապետ քահանա Հովնանյան.
3. Պր. Հայկ Սարգսի Ավագյան՝ փաստաբան.
4. Պր. Դավիթ Արտյոմի Բեգլարյան՝ դասախոս.

Է) ԱԳՐԹԵՋԱՆԻ ԹԵՄ

1. Հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյան՝ առաջնորդական տեղապահ.
2. Արժանապատիվ Տ. Նշան քահանա Բելլերյան.
3. Պր. Արամ Հայրապետի Մելիք-Թանգյան՝ փաստաբան.
4. Պր. Կարապետ Մարտինի Բաղրամյան՝ դասախոս.

Ը) ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ՀՈՎՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հոգեշնորհ Տ. Պարզե վարդապետ Գեվորգյան.
2. Պր. Արսեն Գուլազյան՝ փաստաբան.

Բ) ՎԱՆՈՐԱՅՔ

1. Ս. Գեղարդ՝ Հոգեշնորհ Տ. Մուշեղ վարդապետ Պետրկյան.
2. Ս. Հովհաննիսյան և Ս. Գայանե՝ Հոգեշնորհ Տ. Նահապետ վարդապետ Մուրադյան.

Ժ) ՀՐԱՎԻՐՅԱԼՆԵՐ ԶԱՅՆԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՎ

1. Պր. Գրիգոր Զուբարյան՝ իրավագետ.
2. Պր. Սուրեն Արեշտայան՝ նրեանի Գեղարվեստական ինստիտուտի ավագ դասախոս՝ իրավագետ.
3. Պր. Հայկ Առաքելյան՝ դիվանապետ Մայր Աթոռի.
4. Պր. Հմայակ Սեդրաբեկյան՝ Մայր Աթոռի իրավախորհրդատու.
5. Պր. Արթուր Հատիտյան՝ «Էլմիաթին» ամսագրի խմբագիր.

ԵՐԿՐՈՐԳ ՆԻՍՏ

Ներքին թեմերի ներկայացուցիչների խորհրդակցական ժողովի երկրորդ նիստը գումարվեց ապրիլի 13-ին, կիրակի օրը, ցերեկվա ժամը 4-ին, Հոգևոր Ճեմարանի գրադարանի դահլիճում:

Կիրակի առավոտ, ժամը 11-ին, Մայր Տաճարում, Իշման Ս. Սեդրանի վրա հանդիսավոր սուրբ պատարագ մատուցեց Աղբյուրների թեմի առաջնորդական տեղապահ Հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիրոսյանը, Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը, իր շուրջին ունենալով պատգամավորներին, չէլայր մերձ-ից առաջ քարոզեց Շիրակի թեմի առաջնորդական տեղապահ Հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյանը՝ «Եթե ոչ ոք ձեցի վերստին, ոչ կարէ տեսանել զարթոյնութիւնն Աստուծոյ» (Յովհ. Գ 3) քննաբանով:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, ի պատիվ ներքին թեմերի ներկայացուցիչների, ժամը 2-ին կազմակերպել էր ընդունելություն Հոգևոր Ճեմարանի հանդիսատեսներում: Սեդրանին նախագահում էր Վեհափառ Հայրապետը: Ընդունելությունը անցավ չերմ, սրտագին մթնոլորտում:

Ժամը 4-ին դումարվեց ներկայացուցչական ժողովի երկրորդ նիստը: Նախագահում էր Վրաստանի հայոց ներկայացուցիչ պրոֆ. ղոկոտ, Լևոն Մելիքսեթ-Քեկր:

Երկրորդ նիստում առաջինը հանդես եկավ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ պրոֆ. ղոկոտ. Ա. Ղարիբյանը՝ Սահմանադրության

ԺԱ) ՀՐԱՎԻՐՅԱԼՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԶԱՅՆԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՎ

1. Պր. Եփրեմ Ալեքսանյան՝ վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամ.
2. Պր. Գրիգոր Բեքմեղյան՝ վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամ.
3. Պր. Սարգիս Կոնստանյան՝ Հոգևոր Ճեմարանի դասախոս

Ժողովի վերջում միաձայն ընդունվեց ողջույնի հեռագիր Հայկական ՍՍԽ Մինիստրների Սովետին առնթիւ Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ պր. Ս. Գասպարյանին ուղղված:

Մայր Աթոռում հրավիրված ներքին թեմերի ներկայացուցիչների խորհրդակցական ժողովի առաջին նիստը վերջացավ երեկոյան ժամը 6-ին:

Այնուհետև Մայր Տաճարում, Վեհափառ Հայրապետի գլխավորությամբ, համագումարի մասնակիցները ներկա եղան կիրակամտի ժամերգության:

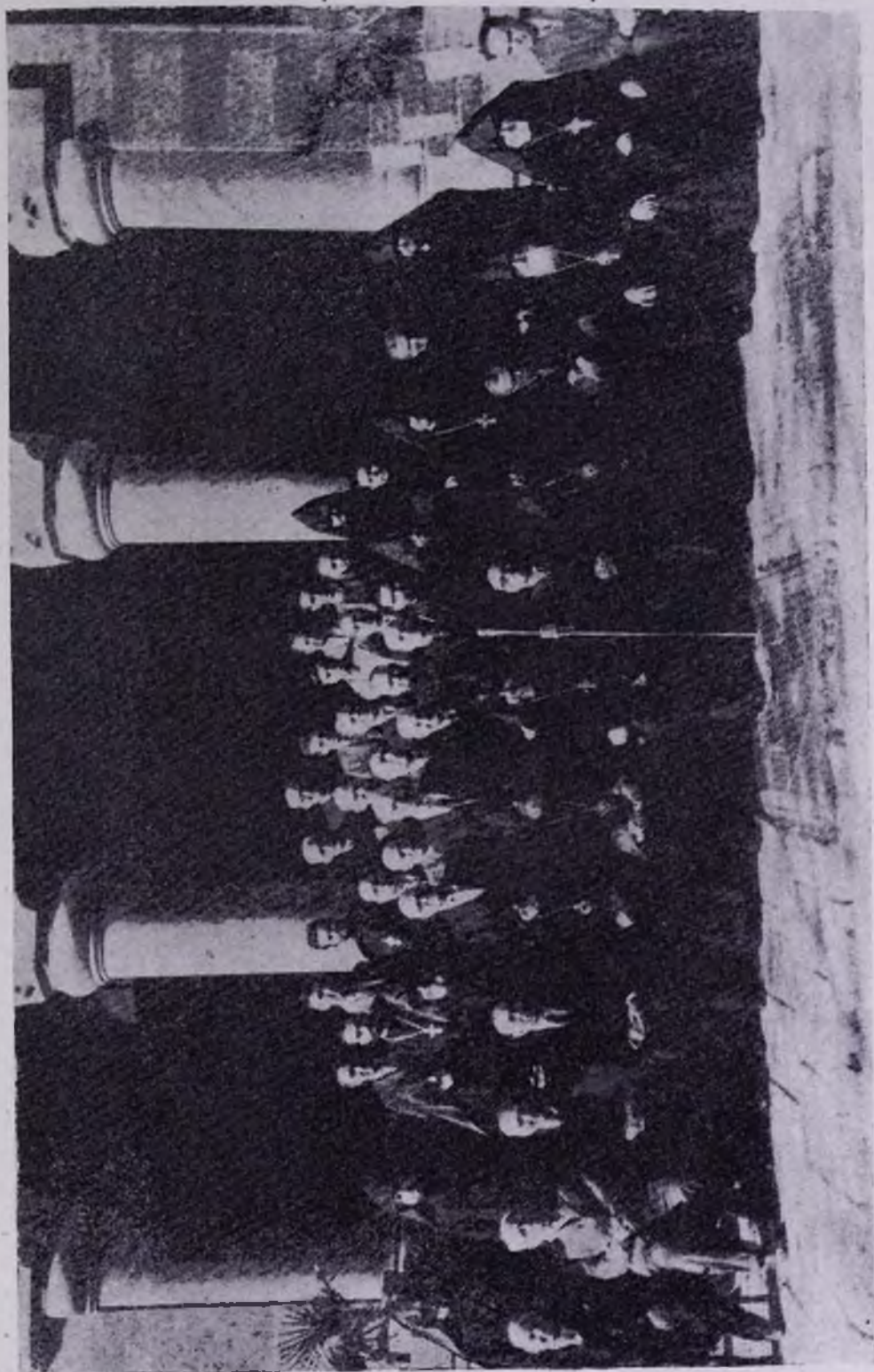
Նախագծի շուրջ րովանդակալից ներածական ճառով:

Ապա, նախագահության առաջարկով, միաձայն որոշվեց նախագիծը կարդալ և քննության առնել գլուխ առ գլուխ և հոդված առ հոդված:

Դիվանի կողմից Սահմանադրության նախագծի առաջին գլխի՝ «Հիմնական սկզբունքներ» (1—14 հոդված) ընթերցումից հետո, սկսվեց մտքերի աշխույժ և ալատ փոխանակություն, որին մասնակցեցին բոլոր թեմերի ներկայացուցիչները և ժողովականները:

Նախագահ պրոֆ. ղոկոտ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկր առաջինը խոսք տվեց Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Հոգեշնորհ Տ. Վահան վարդապետ Տերյանին, որը հանուն իր թեմի թեմական ժողովի և հավատացյալների կարգաց հետևյալ բանաձև որոշուր.

«Արարատյան Հայրապետական թեմի թեմական խորհուրդը, ծանոթանալով Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագծին, իր խորունկ գոհունակությունն է հայտնում այն աստվածաշնորհ խորհրմաստության առթիվ, որով ձեռնարկված ու շարադրված են Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության ինչպես հիմնական սկզբունքները, այնպես էլ նրա գործադիր մարմինների իրավասություններն ու պարտավորությունները:

ՆԱԾԳԻՆ, ԹԱՄԵՆԻ, ԽՈՐՀՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ, ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ, ԿԱՐՈՒՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Մեր ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած քաղաքական ու իրավական դրուժյան փոփոխությունները վաղուց ի վեր անհրաժեշտություն էին ստեղծել մշակելու Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու ընդհանուր ու միասնական Սահմանադրությունը, որի մեջ հստակ և պարզորոշ կերպով ձևակերպվեն մեր Եկեղեցու և՛ հիմնական սկզբունքները և՛ մեր Եկեղեցական-ազգային մարմինների իրավասությունը և գործունեության սահմանները, Հայաստանյայց Եկեղեցու Սահմանադրության ներկա նախագիծը առաջին լուրջ փորձն է այդ հիմնական պահանջը լրացնելու ուղղությամբ:

Արարատյան հայրապետական թեմի թեմական խորհուրդը ողջունում է Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագիծը և իր խորունկ գոհունակությունն է հայտնում նրա մշակման պատասխանատու Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի շնորհակալ աշխատանքի առթիվ:

Սույն րանաձև-որոշումով Արարատյան Հայրապետական թեմի թեմական խորհուրդը իր լիակատար համաձայնությունն է հայտնում Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագծին, նկատի ունենալով, որ՝

ա) նրանում հավատարիմ ոգով և պատշաճ ձևով արձանագրված են այն հիմնական սկզբունքները, որոնք նվիրագործվելով օրենքի ուժ են ստացել մեր ժողովրդի դարավոր գոյության ընթացքում:

բ) Անխախտ պահելով դարերից ի վեր սրբագործված և նվիրագործված ավանդական կարգը՝ ճիշտ է բնորոշված և օրինականացված Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նվիրապետությունը:

գ) Մայր Աթոռի և Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նվիրապետության մասնավոր Աթոռների փոխադարձ կապն ու իրավունքները ճշտող հոգվածները ձևակերպված են իմաստությամբ, այդ Աթոռների միջև համերաշխ գործակցություն ստեղծելով և դրանով իսկ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու միասնությունը անխախտ պահելու և ամրապնդելու ոգով:

դ) Ազգային-եկեղեցական մարմինների բնությունն ու նրանց իրավասությունը վերաբերող հոգվածներում պահպանված են մեր Եկեղեցու ժողովրդավարական սկզբունքները:

ե) Նախանձախնդիր իմաստությամբ և հեռատեսությամբ են ձևակերպված Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբազնասուրբ անձնավորության, նրա բարձր հեղինակության և աստվածատուր իրավասությունների վերաբերող հոգվածները:

զ) Ներքին և արտասահմանյան թեմերի իրավասություններին վերաբերող հոգվածները ձևակերպված են ինչպես մեր Եկեղեցու հիմնական սկզբունքների, այնպես էլ տեղական պայմանների հաշվառման հիման վրա: Վրաստանի հայոց թեմական խորհրդի քարտուղար արժանապատիվ Տ. Ռուբեն քահանա Մարտիրոսյանը, հանուն Վրաստանի հայոց թեմական խորհրդի, կարգաց թեմական խորհրդի մարտի 24-ի նիստում ընդունված հետևյալ քանաձև-որոշումը:

«1959 թվականի մարտի 24-ին Վրաստանի հայոց թեմական խորհուրդը, նախագահությամբ հոգեշնորհ Տ. Ողիշե վարդապետ Սարգսյանի, հանգամանորեն և մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրեց Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագիծը և իր մեծագույն գոհունակությունն ու շնորհակալության խոսքն է ուղղում նորին Ս. Օծուքուն Տ. Տ. Վազգեն և Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց և Մայր Աթոռի պատվարժան Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին: Թեմական խորհուրդը միաձայն վկայեց, որ Հայաստանյայց հինավուրց Եկեղեցու այս վերածնման ու մեծ զարթոնքի օրերին, քրիստոսահիմն մեր Եկեղեցուն օժտելը այնպիսի մի Սահմանադրությամբ, որի նախագիծը հրապարակի վրա է արդեն, ազգային-եկեղեցական մեծագույն նախաձեռնություններից մեկն է, Հայ Եկեղեցու բարոյաքաղաքական հեղինակության բարձրացումն է այն հաշս օտարաց և ազգայնոց ըստ ամենայնի:

Անել, թե հնօրյա ու դարերի շուրջ իր վրա կրող Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին չի ունեցել ղեկ, ղեկավարման մի ուրույն ընթացք և կանոնադրություն՝ սխալ կլինի և ոչ ճշմարիտ: Այսպես, օրինակ, քավական է թերթի հայոց կանոնադրքերը, որպեսզի մեր աչքերի առջև արձանանա Հայոց հինավուրց Եկեղեցին իր առաքելական, տիեզերական սուրբ ժողովների և հայրապետահաստատ սուրբ կանոններով և ազգային-եկեղեցական սրբազույժ ժողովների սրբագործված օրենքներով: Ի դեպ՝ հնադարյան պատմություն ունեցող այս օրենքներն ու կանոնները չեն մշակվել ու պարտադրվել միայն վերևից: Այդ սրբազան օրենքների և ավանդությունների սահմանմանն ու մշակմանը անմիջականորեն իր մասնակցությունն է հանդես բերել հայ աշխարհիկ տարրը՝ հայոց ազատանին և ինքը հայ ժողովուրդը: Բավական է ուսումնասիրել այդ կանոններից շատերը կամ մի քանիսը և ակնառու կլինի, որ սրբազան այդ օրենքներից շատ շատերը հիմք ունեն և բխում են ժողովրդական հիմնավուրց ավանդություններից, բարոյականության և քաղաքակրթության այն վսեմ սկզբ-

բունքներից, որ ըմբռնել է և իր արյան մեջ անցկացրել հայ ժողովուրդը Փրկչի Ս. Ավետարանի իմանալի լույսով, նրկար ժամանակ Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու կանոնները ի մի բերելու և մի ընդհանուր օրինագիծ կազմելու և Աղգալիս-եկեղեցական Սահմանադրություն ստեղծելու բազմաթիվ և բազմատեսակ խորձեր և աշխատանքներ են կատարվել զանազան ժամանակներում, Մայր Աթոռում և Մայր Աթոռից դուրս:

Այդպիսի Սահմանադրություններից մեկը հանդիսացավ «Պոլոժենիա»-ն արևելահայերի համար 1836 թվականին, «Ազգային Սահմանադրություն»-ը՝ արևմտահայերի համար 1863 թվականին, երկուսն էլ խորթ ու անհարազատ Հայ Եկեղեցու ընդհանուր ոգուն և պարտադրված օտարի կողմից: Դրանցից առաջինը դադարեց գոյություն ունենալուց ցածրական կարգերի տապալումից հետո, իսկ «Ազգային Սահմանադրություն»-ը իր գոյությունը ինչ-ինչ փոփոխություններով և հարմարեցված պահում է Թուրքիայի հայոց համար և մասամբ էլ նրուսաղեմի Պատրիարքության և Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության սահմաններից ներս:

Այսօր Հայ Եկեղեցու ներկա ղեկավարությունը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի պատվարժան Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը՝ իրեն գլուխ ունենալով նորին Ս. Սմուբյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի նման հայրենանվեր և բազմարդյուն մի Հայրապետ, հավաքել և ի մի են բերել մեր դարավոր Եկեղեցու բազմադարյան սուրբ ժողովների որոշումները, ու այդ բոլորը մեծագույն իմաստությամբ տարբադադրելով և միացնելով՝ ստեղծել են «Էջմիածին» ամսագրում տպված Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու Սահմանադրության նախագիծը, որն իր մեջ համարյա ամբողջովին ընդգրկում է մեր Եկեղեցու վարչական-կազմակերպչական կյանքի համար կենսական նշանակություն ունեցող սահմանումներ և կանոններ՝ բաղկացած 11 գլուխներից և 135 հոդվածներից:

Վրաստանի հայոց թեմական խորհուրդը, հոգված առ հոգված կարգալով և քննելով Սահմանադրության նախագիծը և կրկին անգամ իր միասնական հավանությունը տալուց և շնորհակալությունը հայտնելուց հետո ազգիս վեհափառ Հայրապետին և պատվարժան

Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին, թույլ տվեց իրեն անելու մի քանի դիտողություններ ու առաջարկություններ, Սահմանադրության նախագիծի մի շարք վիճելի կետերի վերաբերյալ:

Ինչպես Արարատյան, Նույնպես և Վրաստանի թեմի եկեղեցական և աշխարհական ներկայացուցիչները, հավաքաբար և անհատաբար արեցին իրենց դիտողություններն ու առաջարկությունները նախագիծի մի շարք վիճելի կետերի վերաբերյալ, որոնք մտան ժողովի արձանագրությունների մեջ:

Երևակի թեմի առաջնորդական տեղապահ Հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ վարդապետ Ավետիսյանը, Աղբյուրների թեմի առաջնորդական տեղապահ Հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյանը, Նոր-Նախիջևանի և Հյուսիսային Կովկասի առաջնորդ Հոգեշնորհ Տ. Գարեգին ծայրագույն վարդապետ Տեր-Հակոբյանը, հանուն իրենց թեմական խորհուրդների, իրենց բանավոր ելույթներում պաշտպանեցին Սահմանադրության նախագիծը ընդհանրապես, միաժամանակ անելով համապատասխան լրացումներ, առաջարկներ՝ Սահմանադրության նախագիծի մի շարք կետերի և հոգվածների շուրջ:

Նրկորդ նիստում քննության առնվեցին նախագծի առաջին՝ «Նիմնական սկզբունքներ» (1—14 հոդված), երկրորդ՝ «Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու Եվրոպայի տնօրյունը» (15—17 հոդված), երրորդ՝ «Ազգային-եկեղեցական ժողով» (18—46 հոդված) գլուխները:

Երկրորդ նիստում մտքերի փոխանակությունը մասնակցեցին 35 պատգամավորներ, որոնք արեցին մի շարք կարևոր դիտողություններ, առաջարկներ, փոփոխություններ՝ յուրաքանչյուր պիսի առանձին հոդվածների և ենթակետերի մասին, որոնք ընդունվեցին ժողովի կողմից և մտան արձանագրության մեջ, ներկայացվելու համար Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին:

Երկրորդ նիստը վերջացավ կիրակի օրը, երեկոյան ժամը 7-ին:

Երեկոյան ժամը 8-ին, բոլոր ներկայացուցիչները ներկա եղան Երևանի օպերայի և բալետի Պետական ակադեմիական թատրոնում՝ Գույույի «Ֆաուստ» օպերայի ներկայացմանը:

ԵՐՐՐՐԳ ՆԻՍՏ

Համագումարի երրորդ նիստը գումարվեց երկուշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 11-ին: Նախագահում էր Հոգևոր Ընծարանի վերատեսուչ գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արրահամյանը:

Այս նիստում քննության առնվեցին Սահմանադրության նախագծի չորրորդ գլուխը՝ «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս» (47—55 հոդված), հինգերորդ գլուխը՝ «Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդ» (56—65 հոդված), վեցերորդ

գլուխը՝ «Եպիսկոպոսական ժողով» (66—70 հոդված), լոթերորդ գլուխը՝ «Մայր Աթոռ՝ միաբանություն» (71—75 հոդված):

Երրորդ նիստում ևս քննարկման ենթակա Սահմանադրության նախագծի շուրջ կատարվեց մտքերի աշխույժ, առողջ փոխանակություն, որին մասնակցեցին բոլոր ներկայացուցիչները:

Երրորդ նիստը ավարտվեց հետ միջօրեի ժամը 2.30-ին:

Ժամը 3-ին, ի պատիվ պատգամավորների, կազմակերպվեց պաշտոնական ընդունելություն, որին ներկա էին թեմերի ներկայացուցիչներն ու այլ անձնավորություններ, որոնք հրավիրվել էին մասնակցելու ներկայացուցչական համագումարին:

ԶՈՐՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

Ներքին թեմերի ներկայացուցիչների համագումարի չորրորդ և վերջին նիստը գումարվեց ապրիլի 13-ին, երեկոյան ժամը 5-ին:

Նախագահում էր պրոֆ. դոկտ. Լևոն Մելիք-սեթ-Քեկը:

Զորրորդ նիստում քննության առնվեցին Սահմանադրության նախագծի հետևյալ գլուխներն ու հոդվածները. ութերորդ գլուխ՝ «Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու նվիրապետության մասնավոր Աթոռներ»:

ա) Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսություն (76—87 հոդված):

բ) Սուրբ Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքություն (88—96 հոդված):

գ) Թուրքիայի Հայոց Պատրիարքություն (97—103 հոդված):

դ) Թեմական առաջնորդություններ, եպիսկոպոսական ժողովներ (104—118 հոդված):

ե) Հոգևոր հովվություններ (119—120 հոդված):

զ) Վանորայք (121—123 հոդված):

Ի ներքին գլուխ՝ «Եկեղեցիների եկամուտներ» (124—126 հոդված):

Տասներորդ գլուխ՝ «Ընտրական իրավունք և ընդհանուր տրամադրություններ» (127—133 հոդված):

Տասնմեկերորդ գլուխ՝ «Սահմանադրության վերանայում» (134—135 հոդված):

Սահմանադրության նախագծի վերջին գլուխներն ու հոդվածները ևս առարկա դարձան լուրջ քննարկման: Այս գլուխների և հոդվածների քննարկման ժամանակ ևս ընդունվեցին բարեփոխություններ, լրացումներ, նոր առաջարկներ:

Զորրորդ նիստը վերջացավ երեկոյան ժամը 9.30-ին:

Սպառվել էր ժողովի որակարգը:

Սեղանը օրհնեց Վեհափառ Հայրապետի: Ընդունելությունը անցավ չերմ, հայրենասիրական մթնոլորտում: Սրտագին ճառեր արտասանեցին պատգամավորներից շատերը, շեշտելով Սահմանադրության նախագծի հրատարակության և քննարկման պատմական կարևորությունը, Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու այժմյան կյանքի պայմաններում:

Ընդունելության ժամանակ Վեհափառ Հայրապետ հանդես եկավ չերմ, ոգեշունչ և հայրենասիրական ճառով և բաժակ առաջարկեց Հայ Եկեղեցու միասնության, հայ ժողովրդի և Մայր Հայրենիքի կենաց:

Բոլոր ժողովականների միաձայն հավանությամբ ընդունվեց և ժողովի արձանագրության մեջ գրանցվեց հետևյալ բանաձև-որոշումը:

«Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ արտոնությամբ և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի հրավերով, 1959 թվականի ապրիլի 11—13 օրերին, Մայր Աթոռում գումարված ներքին թեմերի ներկայացուցչական համագումարը, իր հաջողական շուրս նիստերի մեջ, հանգամանորեն լեճություն առավ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կողմից պատրաստված և ժողովին ներկայացված Սահմանադրության նախագիծը, որո բաղկանում է 11 գլուխներից և 135 հոդվածներից:

Այս առթիվ ներքին թեմերի ներկայացուցչական համագումարը միաձայն ՈՐՈՇՈՒՄ է:

1. Իր որդիական սերն ու հավատարմությունը, շնորհակալությունն ու երախտագիտությունը հայտնել նորին Ս. Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին՝ Սահմանադրության նախագծի պատրաստության և ժողովրդական լեճարկման ենթարկելու համար:

2. Հավանություն տալ ներկայացված Սահմանադրության նախագծին:

3. Խեղդել նորին Ս. Օծուրյանը՝ նկատի առնել ներքին թեմերի ներկայացուցիչների համագումարի առաջարկություններն ու հավանությունը և հրահանգել Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին՝ համապատասխան լրացումներ մտցնել նախագծի վերջնական խմբագրության մեջ:

Այս բանաձև-որոշումը ընդունվեց հորինակյալ, չերմ և միահամուռ ծափերով:

Կարճ դադարից հետո, ժողովի նախագահական կազմի կողմից Վեհափառ Հայրա-

պետը հրավիրվեց նիստերի դահլիճը՝ ժողովականներին իր օրհնությունը տալու և ժողովի փակումը կատարելու համար։ Գիշերվա ժամը 10-ին, ժողովի նախագահության առաջնորդությամբ, Վեհափառ Հայրապետը նիստերի դահլիճ մուտք գործեց և ընդունվեց ջերմ ծափերով։

Հանուն ներքին թեմերի ներկայացուցիչների համագումարի, պրոֆ. ղոկտ. Ա. Ղարիրյանը, ողջունելով Վեհափառ Հայրապետի ղալուստը, ասաց, որ ինքը լիազորված է համագումարի կողմից զեկուցելու նորին Ա. Ռոմիթյան ժողովի աշխատանքների շատ բարեհաջող արդյունքների և եզրակացությունների մասին։ Ընթերցեմ թեմերի ներկայացուցիչները, — ասաց պրոֆեսորը, — ընկալելով ատան Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կողմից ներկայացված Սահմանադրության նախագիծը, թե՛ ներկայացուցչաբար, թե՛ անհատաբար, կատարեցին մտքերի աշխույժ փոխանակություն։ Նախագծի ըննարկման աշխատանքները կատարվեցին մեծ սիրով, ջերմությամբ և անկեղծությամբ։ Հանուն Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, սրտագին պարտականություն ունեմ շնորհակալություն հայտնելու ժողովի նախագահության, որն այնքան ձեռնհասորեն վարեց ժողովը, և բոլոր ժողովականներին, որոնք սիրով և ջերմությամբ մասնակցեցին նախագծի ըննարկման աշխատանքներին։

Ապա ընդհանուր խանդավառության ծափերի մեջ խոսք ատավ Վեհափառ Հայրապետը։

«Պարտվ կզգանք Մեր այ շնորհակալության խոսքը ըսել այս պատկառելի ժողովին, որուն ներկա են Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, Մայր Աթոռի միաբնության անդամները, ներին թեմերի ներկայացուցիչները և մասնավոր հրավիրյալներ՝ ինչպիսին են պրոֆ. ղոկտ. Առն Մելիսեթ-Քեկը, ծառի իրավագետներ պր. Գրիգոր Զուբարյանը և պր. Սուրեն Արևշատյանը։

Այս պատկառելի ժողովը անգամ մը ևս լճնարկեց Սահմանադրության նախագիծը, որ արդեն հասած է որոշ հանգրվանի մը, ժողովիդ լճնարկումն հետո։ Ինչպես այս ֆանի մը օրերու ընթացքին, այնպես այ ավելի սուռաչ, շեշտված է բազմիցս այս ակտին կարևորությունը։ Սահմանադրության նախագծի լճնարկումը այս օրերուն կկատարվի նաև Սփյուռնի մեչ, մեր թեմերուն մեչ։ Արտասահմանյան մամուլի մեչ արդեն ամբողջությամբ հրատարակված է ան, և նույնիսկ թարգմանված օտար լեզուներու։

Մեր փափագն է, որ մեր Եկեղեցին, այնքան տարողնված և ցրված աշխարհագրականորեն ամբողջ երկրագնդի վրա, ունենա կանոնադրություն մը. կազմակերպ-

չական-վարչական ընդհանուր սկզբունքներ ընդգրկող, որուն մեչ մտենք մեր բոլոր նվիրապետական Աթոռներն ու թեմերը, որպեսզի անով ամրապնդվի մեր Եկեղեցին իր միասնության մեչ և կարգապահական վիճակ մը իր բարեբար ղերի կատարել Հայ Եկեղեցվա ծոցին մեչ։ Եկեղեցական անկարգությունները, կանոնական խախտումները թխած են և կթխին միասնականության զիտակցության մը պակասեն, ազգային-Եկեղեցական իմաստով։

Մեր Եկեղեցական Սահմանադրությունը, իր վավերացումն հետո այ, անշուշտ բարսական ու միայն պիտի ունենա։ Մենք կկարծենք, որ ֆանի հայ ժողովուրդը բնատույն կամա և հավատարիմ իր սուրբ ավանդներուն, սիրով պիտի ուզե Լճարկվի այս հոգևոր-բարոյական օրենքին։ Մեր ավրողը Եկեղեցիի մարմինը, նվիրապետությունը, ներին կարգն ու կանոնը և ավանդությունը կանգնած են բարոյական հիմունքու վրա։ Մեր Եկեղեցին այլ միջոց չունի պարտադրելու իր կանոնները։ Մենք կհավատանք, որ հայ հալատացյալ ժողովուրդը զիտակցությունը պիտի ունենա Եկեղեցական ընդ Սահմանադրությունը ընդունելու՝ որպես հոգևոր բարոյական պարտադիր կանոն։

Դոն Լճն Մենք և մխրբարված, որ դուր այստեղ ֆանի մը օրերու մեչ, նախանձախնդիր կերպով և անձանձույթ, լճնարկեցի Սահմանադրության նախագիծը։ Այս հանգամանքը ցույց կուտա, որ մեր ներին թեմերը, իրենց թեմական կազմակերպություններով, հավատացյալ ժողովուրդով կապին մեր Եկեղեցվո կյանքով և Եկեղեցական կազմակերպչական հարցերով։ Այս հանգամանքը Մենք կտունենք շատ ուրախալի և մխրբարական։ Փափագելի է, որ ներին թեմերու ներկայացուցչական նման համագումարներ հանախ տեղի ունենան։ Մենք վստահ ենք, որ այս պատկառելի ժողովին այսօր ներկա եղող պատգամավորներեն շատերը մեր կողին պիտի ըլլան հաջորդ ազգային-Եկեղեցական ժողովին։

Շնորհակալության Մեր խոսքը կուղղենք բոլորիդ՝ զերաշնորհ և հոգեշնորհ սրբազան և վարդապետ հայրերուդ, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամներուդ, ներին թեմերու Եկեղեցական և աշխարհական ներկայացուցիչներուդ։

Հատուկ շնորհակալության խոսք ունենք, Մեր և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կողմն, այն երեք պատվական մասնագետ անձնավորությանը՝ պրոֆ. ղոկտ. Առն Մելիսեթ-Քեկին, դասախոս պր. Գրիգոր Զուբարյանին և դասախոս պր. Սուրեն Արևշատյանին, որոնք որպես հյուր կմասնակցին այս ժողովին։ Հույսով ենք, որ ասկե հետո այ, նման

հարցերու մեջ, մենք կ'աշխատենք ձեր գիտական թանկագին օժանդակությունը:

Կադրապահներն այս առիթով ֆանի մը խոսքով սեղծ են այն կացություն մասին, որ ստեղծված է Սփյուռքի մեջ մեր եկեղեցիի շուրջը: Մենք լավատես ենք և կ'ապաստանենք, թե Հայ եկեղեցիական շահերը, Մայր Աթոռի գերագահությունը երբեք չեն տկարացնար և չեն կարող եղծվի: Այնուամենայնիվ, չենք կարող անտեսել այն, որ Սփյուռքի մեջ կանգնած ենք շատ մը դժվարություններու առաջ: Ընդհանուր վերլուծություն մը բնեյ մեր այսօրվա եկեղեցական-ազգային կյանքի և տագնապի մասին՝ երկար պիտի ըլլար և մեզ հետոները պիտի տաներ: Քանի մը խոսքով կուզենք նշել ստեղծված կացության լրջությունը: Որքան լուրջ է կացությունը, այնքան ուրեմն կարեւոր է:

Անթիլիասը, որ հոգեւոյս Դարեգին վեհի օրով եղբայրական ձեռք մեկնած էր Ս. Էջմիածնին, անկախ քաղաքական հարցերէն և կացություններէն, այդ նույն Անթիլիասը այսօր իր դիրքը փոխեց և դարձավ քաղաքական գործիք, որով մենք կ'ազնվինք նոր լուրջություն մը առջև, երբ պարտինք պաշտպանել Ս. Էջմիածնի դարավար հեղինակությունը և իրավունքները և անով՝ մեր ժողովուրդի գերագույն շահերը: Սփյուռքի ժողովուրդի մեծամասնությունը Մայր Աթոռի անունով սրբազան եկեղեցապաշտպան ու հայրենասիրական պայքար կ'ընեն, անհավասար և անհարազատ պայմաններու մեջ: Այնուամենայնիվ, անոնք չեն վճատիր և կ'զոհեն: Այս հանգամանքներու մեջ հայ հոգևորականությունը, ավելի քան երբեք, ոգեշնչված է Ս. Էջմիածնի և Հայրենիքի գերագույն շահերու պաշտպանության սրբազան ոգիով:

Հայ ժողովուրդը, ինչքան առեւ որ իր մեջ ունի հայկական գիտակցությունը և հավատք, Ս. Լուսավորչի կանթեղի լույսով լուսավորված, երբեք չի կրնար ընթանալ սխալ ուղիով: Միայն բոլոր պարտադրանքի տակ, Սփյուռքի մեջ, որոշ տեղեր, կ'ապր

խցած են Ս. Էջմիածնէն, ինչ որ է և կ'սնահանաստեղծուի պարզ ձևականությամբ մը:

Դուք լրիվ կ'հասկնաք Մեր մտածումները, Մեր գոհունակությունները: Մենք պիտի շարունակենք կատարել Մեր առաքելությունը, Մեր կողմին ունենալով մեր ժողովուրդի բախումը մեծամասնությամբ: Եվ Մենք հավատացած ենք, որ Ս. Էջմիածնի անունը ավելի պիտի փառավորվի ամբողջ աշխարհի հայության մեջ:

Թույլ տվեք այս լավատեսությամբ և ոգևորությամբ ալ ավարտել Մեր խոսքը և փակել թեմերու ներկայացուցիչներու այս համագումարը, Մեր և ձեր ազգային, եկեղեցական գործերու լավագույն հաջողության մաղթանքներով: Մեր օրհնությունը և Մեր աղոթքները թող ըլլան Ձեզ հետ:

Տարեք նաև Մեր ողբերը և օրհնությունները ձեր եկեղեցիներուն, բոլոր հայ հավատացյալներուն, ինչպէս նաև մեր եղբայրական ժողովուրդներուն ուր կ'ապրին, ուստի մեծ ժողովուրդին և վրացի ու ադրբեջանցի ժողովուրդներուն, Մեր ամենաթեմ բարի մաղթանքներով հանդերձ:

Վեհափառ Հայրապետի այս քաջալերիչ, մխիթարական խոսքերը ընդունվեցին երկար, չորս ժամահարույթ լուսնորով:

Մայր Աթոռում հրավիրված ներքին թեմերի ներկայացուցչական համագումարը, ավարտելով իր աշխատանքները, փակվեց զինչերով ժամը 10.30-ին, խմբովին երգված Տերունական աղոթքով և Վեհափառ Հայրապետի «Պաշտպանիչ»-ով:

Երեքշաբթի օր, ապրիլի 14-ին, Վեհափառ Հայրապետը, առավոտյան ժամը 10-ից, Վեհարանում քարհանձեց առանձին-առանձին ընդունել թեմերի ներկայացուցիչներին՝ թեմական առաջնորդներին և առաջնորդական փոխանորդներին զխմբով լուսնորով:

Ժամը 4-ին, ի պատիվ թեմերի ներկայացուցիչների, Վեհարանում տեղի ունեցավ ողջերթի ընդունելություն, որն անցավ շատ չորս մթնոլորտում:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԵԿԱՆ ՉԵՌՆԱԳԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԵՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ

• Մայիսի 10-ին, երկրորդ Սաղկազարդի կիրակի օրը, Մայր Տաճարում, Իջման Ս. Սեղանի առաջ, Վեհափառ Հայրապետի շնորհարարությամբ կատարվեց եպիսկոպոսական ձեռնադրությունը՝ Եպիսկոպոս ձեռնադրվեց Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի միաբանության, անդամ Հոգեշնորհ Տ. Բարդես վարդապետ Ապատյանը, որը վերջերս նշանակվել էր Հարավային Ամերիկայի Հայոց Հայրապետական պատվիրակ և ներկայացուցիչ Ամենայն Հայոց Հայրապետի։

Շաբաթ օրը, Երեկոյան, կիրակամտի ժամերգությունից հետո, կատարվեց նորընծայի ռուսադարձությունը՝ ըստ սահմանի Հայոց Եկեղեցու։

Ընծայալը, ձերադիր, Իջման Ս. Սեղանի առաջ, ուխտում է հավատարմությամբ, սրբություն ծառայել Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցուն և հայ հավատացյալ ժողովրդին, չլիներ ևրբք օրինազանց կամ արհամարհող սկարզանք Եկեղեցու, հավատարիմ մնալ Ս. Էջմիածնին և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության։

Երեկոյան ժամերգությունից հետո նորընծան բարձրացավ Վեհարան՝ ստանալու Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը։

Եպիսկոպոսությունը, ուխտավորներ Թեհրանից, Ամերիկայից և պաշտոնական ալլանձնավորություններ։

Վեհափառ Հայրապետը, Ս. Ստեփանոսի սեղանի առաջ, բազմած ժաթոնք, առնթերակայությամբ գերաշնորհ Տ. Եղեկ և Տ. Վարդան սրբազանների, սկսում է ձեռնադրության սուրբ խորհուրդը, Խարտավիլակի պաշտոնը կատարում է գերաշնորհ Տ. Հայկազուն սրբազանը, որը Վեհափառ Հայրապետին թանգրանք է ներկայացնում ձեռնադրության համար և հրավիրում Հոգեդրականության և ժողովրդի ներկայացուցիչներին՝ վկայելու նորընծայի արժանավորության մասին, Ապա Վեհափառ Հայրապետի Աթոռի առաջ կարգացվում է նորընծայի անձնական վկայության թուղթը և կատարվում նրա ուղղափառ հավատի հրապարակային խոստովանությունը՝ «Հետևի՛ս և աշակերտե՛ս», «Այո՛», խոստովանիմ և հետևիմ։

Եպիսկոպոսական աստիճանի առաջին նշանի՝ եմփոռոնի՝ տվչությամբ վերջանում է ձեռնադրության առաջին մասը։ Ապա Իջման Ս. Սեղանի վրա, ճաշու գրքի ընթերցումից հետո, ըստ Հայ Եկեղեցու կարգի ու կանոնի, շարունակվում է եպիսկոպոսական ձեռնադրության շքեղաշուք և վայելչազարդ արարողությունը, հոգեկան վայելք պատճառելով հավատացյալներին։ Ապա Մայր Տաճարում վեհ ու հանդիսավոր հնչում է Անտուածային և երկնաւոր շնորհ, որ միշտ լնու զպէտս սրբոյ սպասաւորութեան Առաքելական Եկեղեցու շարականը։

Աստվածաշնչական գրքերի, աղոթքների ընթերցումից հետո, Վեհափառը ղեկում է իր

տուծու փառքը երգող հայակերտ սուրբ տահարներով, որոնք հոշակյալ կաթողներն են հայու հավատին ծնունդ առած հառաւարապետական հանճարին: Հայրենիք, որ այսօր ապահովության և խաղաղության պայմաններում մեք կվերաշինվի և կծաղկի նյութա-

այդ գիտակցությամբ և այդ ուխտով եկաք Մայր Աթոռ և ընդունեցիք Մեր ձեռնադրությունը: Այդ մասին կվկայեն Ձեր անձը և Ձեր անցյալ զործունեությունը Նրոսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց միաբանության շրջանակներում: Մենք Ձեզ նաեւ շնորհ

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ԶԱՅՐԱՊԵՏՈՐ ՈՐՈՒՄ Է ԲԱՐՁՆԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԶԱԿԱՏՐ

կան, իմացական և բարոյական իմաստով, շնորհիվ նույն մեր ժողովուրդի աշխատանքին և հանճարին:

Ահա՛, սիրելի՛ նորապսակ Բարձրեն սրբազան, այն մեծ ավանդները, զորս կոչված եմ պանելու և պահպանելու և այդ ոգիով հովվելու և առաջնորդելու հայ հավատացյալ ժողովուրդը: Մենք վստահ ենք, թե Դուր

հավատավոր, անձնվեր ստասավոր Ս. Նկեղեցվո, իբրև լուսամիտ, իմաստուն և գործունյա հոգևորական, և իբրև հարազատ զավակը մեր Ազգին և Հայրենիքին: Դուր կոչված եմ այժմ ստանձնելու առավել պատանխանատու պաշտոն, իբրև Հայրապետական պատվիրակ Հարավային Ամերիկայի հայոց, որ կսպասեն Ձեզ այդ հեռավոր ափերում

վառ աստիճանը շուրջ վաթսույն հազար Մեր հավատացյալ զավակները: Տարե՛ք անոնց բավարարելու Մեր ջերմ սիրտ շղթայներ և օրհնություններ, Մեր պատգամը խաղաղության, սիրտ և միություն, Մեր խավազային բարեկամության, սիրտ և միություն: Թող աստվածի մաղթանքներով հանդերձ: Թող աստվածի կենդանի հովանին տարածեն Հաղափային Ամերիկայի մեր բոլոր եկեղեցիներում և համայն հայ ժողովուրդին վրա, պահելով օգնում և անսասան, շեն և պայծառ, հոգևոր կյանքի շինության հանապարհին վրա:

Տարե՛ք նաև Մեր շղթային ու օրհնություններ Հաղափային Ամերիկայի տեղացի ժողովուրդներում և բարեխնամ պետական իշխանություններում, որոնք իրենց ծոցին մեզ ազնվորեն հյուրընկալած են մեր ժողովուրդի զավակները: Թող Տեր պահեն պահպանեն այդ երկրները բարօրության և խաղաղության մեջ:

Սիրելի՛ սրբազան, Մենք վստահ ենք, թե աստվածային շնորհներով զորացած և Ս. էջմիածնի լույսով ռզեշնչված, Դուք հաջողությամբ պիտի պսակենք Ձեր առաքելությունը՝ ի մխիթարություն Մեզ և Հաղափային Ամերիկայի հավատացյալ ժողովուրդին:

Ձեզ կմաղթենք ի սրտե խաղաղություն, ուժ և եռանդ և լավատեսություն Ձեր գործունեությանը ընթացքին, և կսպասենք շուտով բարի լուրեր ստանալ Ձեզմե, Ձեր նոր աշխատանքի վայրեն:

Աշխատեցե՛ք հավատով, աշխատեցե՛ք ոգևորությամբ և անսահման սիրով դեպի մեր Ս. եկեղեցին և հավատացյալ ժողովուրդը և Բայլ առ Բայլ բարձրացե՛ք դեպի Մեր և Ձեր սուրբ իղծերու իրականացումը:

Թող ամենակարողն Աստված ըլլա Ձեզ միշտ օգնական, պահպան և զորավիգ Ձեր եկեղեցաշեն և ազգանվեր գործոց մեջ:

«Երեսն հեռու մերոյ Յիսուսի Փրիստոսի եղիցին ընդ Ձեզ»:

«Ցաւէտ օրհնեալ լերով ի մէջ: Ամէն»:

Վեհափառ Հայրապետի հոգեշունչ քարոզից հետո, նույն հանդիսավորութեամբ շարունակվեց սուրբ պատարագը:

Հավարտ սուրբ պատարագի Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվեց Մաղկյա դահլիճը, ուր իր գլխով Հայրապետական Դահլիճի վրա և ընդունեց շնորհավորություններ: Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արքահայրն, հանուն Մայր Աթոռի միաբանության, սրտագին շնորհավորեց Վեհափառ Հայրապետին՝ այս նոր շնորհաբաշխութեան առթիվ, երբ Հայ եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականության շարքերը ամրապնդվում

են նոր ու խոստումնալից ուժերով, կազմակերպվում է Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցին և Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի գլխավորությամբ շարունակվում է Հայ եկեղեցու վերելքն ու վերազարթոնքը:

Մայր Աթոռում կատարված այսօրվա եպիսկոպոսական ձեռնադրության ուրախ առթիվ ստացվել էին մի շարք շնորհավորական պաշտոնական հեռագրեր: Վեհափառ Հայրապետի հրամանով հոգեշնորհ Տ. Տիրայր վարդապետ Մարտիկյանը կարդաց Արգենտինայի հայոց թեմի Կենտրոնական վարչության, հոգևոր դասի և թեմի հայ հավատացյալների անունից հոգեշնորհ Տ. Հարություն ծայրագույն վարդապետ Մուշկյանի կողմից տրված հետևյալ շնորհավորական հեռագիրը, որի ընթերցումը ընդունվեց ջերմ ծափերով:

«Հանուն, Կենտրոնական վարչության և հավատացյալ ժողովրդյան կշնորհավորենք Ձեր եպիսկոպոսացումը, մաղթելով Աստուծո հովանին»:

Աստուծո ուղղված գոհաբանական աղոթքից հետո, նորապսակ Բարգեն սրբազանը շնորհակալությամբ և երախտագիտության սրտագին խոսք ասաց Վեհափառ Հայրապետին ու խոստացավ Աստուծո օգնությամբ և Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ արդարացնել իրեն՝ իր նոր ու պատասխանատու պաշտոնում:

Ժամը 4-ին, ի պատիվ նորապսակ սրբազանի, Վեհարանի սեղանատանը տրվեց ճաշկերույթ, որն անցավ ջերմ, սրտագին մթնոլորտում: Սրբազանին շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետը, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անունից պրոֆ. դոկտ. Ա. Առաքելյանը, Վերատուգիլ հանձնաժողովի անունից պր. Գրիգոր Բեքմեդյանը, Մայր Աթոռի երիտասարդ միաբանների անունից հոգեշնորհ Տ. Մեսրոպ վարդապետ Անթարյանը, «էջմիածին» ամսագրի խմբագիր պր. Ա. Հատիռյանը և ուրիշներ: Վերջում շնորհակալության խոսք ասաց Բարգեն սրբազանը և խոստացավ իր եկեղեցանվեր և ժողովրդանվեր ծառայությամբ արդարացնել Վեհափառ Հայրապետի վստահությունը և իր ժողովրդի սերը:

Ընդունելությունը վերջացավ խմբովին երգված «էջմիածին» խմբիչի շարականով և Վեհափառ Հայրապետի «Հայր մեր»-ով:

Մայիսի 15-ի առավոտյան, գերաշնորհ Տ. Բարգեն եպիսկոպոսը հրաժեշտ առավ Մայր Աթոռից և Փարիզի վրայով մեկնեց դեպի Բուենոս-Այրես:

ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԲԱՐԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՊԱՏԵՆ

Նորապսակ Տ. Բարգեն հպիսկոպոսը, ավագանի անունով Հովսեփ, բնիկ անթաքցի ծնողների զավակ, ծնվել է 1918 թվականի ղեկտեմբերին, տարագրության ճանապարհի վրա:

1920 թվականին ծնողների հետ հաստատվում է վերջնականապես Հալեպ քաղաքում, և իր նախնական կրթությունը ստանում է Հալեպի անթաքցիների հանրաժանոթ կրթասիրաց երկսեռ վարժարանում:

1932 թվականին փայլուն կերպով ավարտում է դպրոցը և նույն տարվա սեպտեմբերին ընդունվում է Երուսաղեմի ժառանգավորաց վարժարանը:

Ուսանողության տարիներին նա աչքի է ընկնում իր ջանասիրությամբ, կարգապահությամբ, և սիրվում բոլոր դասախոսներից, որպես համեստ և ազնիվ ուսանող:

1936 թվականին հաջող կերպով ավարտում է ժառանգավորաց վարժարանի քառամյա դասարանական բաժինը և 11 ընկերների հետ սարկավազ է ձեռնադրվում հոգեւույս Տ. Թորգոմ պատրիարքից ու ընդմիջտ իր կյանքն ու գործունեությունը կապում Ս. Երուսաղեմի միաբանության հետ:

Հովսեփ սարկավազը եղել է միշտ իր դասարանի ուսման գերազանցիկներից մեկը և առաջինը իր վարք ու բարքով:

1939 թվականին ավարտելով ընծայարանի եռամյա դասընթացը, հոգեւույս Տ. Մեսրոպ պատրիարքից ձեռնադրվում է կուսակրոն քահանա, և Ս. Աթոռից ներս, հակառակ իր շատ երիտասարդ տարիքին, կոչվում է պատասխանատու վարչական-վանական պաշտոնների:

1940—1942 թվականներին նշանակվում է Երուսաղեմի Ս. Աթոռի Ելեմտից տեսուչ: 1943—1948 թվականներին ձեռնհասորեն վարում է Յաֆայի հայոց Ս. Նիկողայոս և Ռամլեի հայոց Ս. Գեորգ վանքերի ընդհանուր և երեւմտից տեսչությունը, միաժամանակ որ-

պես գրթական տեսուչ ղեկավարելով Յաֆայի հայոց Ս. Գլխադրի վարժարանը, ուր բարձր դասարաններին դասավանդում է դրարար և քրիստոնեական:

1948—1959 թվականներին նշանակվում է Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության ներկայացուցիչ Իսրայելում:

Հոգեշնորհ Տ. Բարգեն վարդապետը իր տեսչության տարիներին ծավալում է կրթական, մշակութային, շինարարական բեղուն գործունեություն, մեծապես սիրվում իր ժողովրդի կողմից և ըստ արժանվույն ղեկավարում վանական իշխանության կողմից:

Տ. Բաբգեն վարդապետ Ապատյանը, իր վարչական ծանր պաշտոնավարության երկար տարիներին, զբաղվում է նաև գիր ու գրականություն, ուսուցչական ու թարգմանական աշխատանքներով։ Նա աշխատակցում է ՍՄԽՆՁ ամսագրին, ուր ստորագրում է բովանդակալից հոդվածներ՝ փիլիսոփայական, կրոնական, մատենագրական հետաքրքիր թեմաների շուրջ։

1958 թվականի հոկտեմբերին Տ. Բաբգեն վարդապետը առաջին անգամ ուխտի է գալիս Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին և Մայր Հայրենիք, ներկա լինելու Վեհափառ Հայրապետի հորելյանական հանդիսություններին։

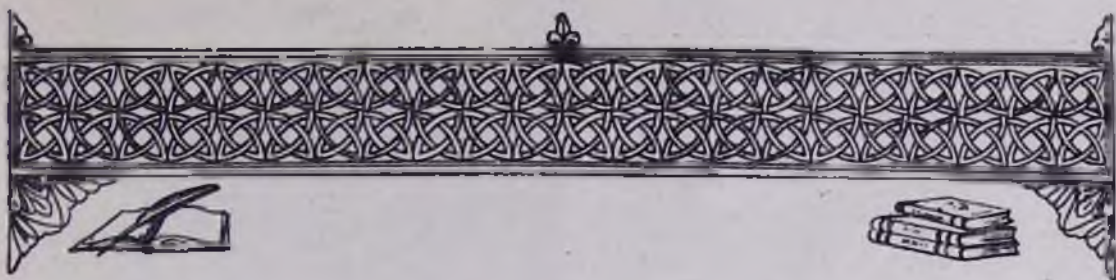
1959 թվականի մայիս ամսին նշանակվում է Հայրապետական պատվիրակ Հարավային Ամերիկայի Հայոց, 1959 թվականի մայիսի

10-ին հպիսկուպոս է ձեռնադրվում Մայր Տաճարում, ձեռամբ Ազգիս Վեհափառ Հայրապետի։

Նորապսակ Տ. Բաբգեն սրբազանը հայ եկեղեցականության պատրաստված և նվիրյալ հոգևորականներից է, լի եռանդով և հավատով՝ սրտագինս ծառայելու մեզ Ս. Եկեղեցուն, հայ ժողովրդին։ Նա գտնվում է իր ուժերի ծաղկման և գործունեության հասուն շրջանում։

Տ. Բաբգեն սրբազանին սրտանց բարեմաղթում ենք նորանոր հաջողություններ, իր առաջ նոր բացված ազգային-եկեղեցական ընդարձակ ասպարեզում և վստահ ենք, որ նա որպես խոհուն, լուրջ ու հավատավոր հոգևորական, իր բարեմույն բնավորությամբ, քաղցր հոգով, կարգարացնի Վեհափառ Հայրապետի բարձր վստահությունը և իր ժողովրդի սերը։

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐՅԱՆ

(Առաջնորդական փոխանորդ
Առաւելադրութեամբ)

ԾԱՂԿԱՐԱՐ ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ասնիններորդ դարի Ս. Էջմիածնի դարգաղած և բաղմարդուն միաբանների շարքում իր պատվավոր տեղն է գրավում ծաղկարար Սահակ եպիսկոպոս Տեր-Գրիգորյանը։ Նա հայտնի է նաև որպես նկարիչ, ծաղկող. նրան անվանել են Մաղկարար։

Հայկական ՍՍԻՐ Պետական մատենադարանի «Բանբեր»-ում (1956 թ., № 3, էջ 131—139) քիմիագետ Տ. Ղազանչյանը գրել է Մաղկարարի մասին հետևյալը. «Հայաստանում քիմիայի դարգաղման պատմությունն ուսումնասիրելու ժամանակ մեր ուշադրությունը դրավեցին Մատենադարանում պահվող երկու ձեռագիր (№ № 6247 և 9029), որոնք պատկանում են Սահակ Մաղկարար Տեր-Գրիգորյանի գրչին։

Այս ձեռագրերը լրացնում են այն պատկերացումը, որ մենք ունենք 19-րդ դարի կեսերին քիմիական տնայնագործության և տեխնո-քիմիական գիտելիքների աստիճանի մասին նրանքի նահանգում»¹։

Տ. Ղազանչյանը իր հոդվածում մանրամասնորեն խոսում է Մաղկարարի գործունեության մասին քիմիայի քնազավառում։

Իր հոդվածում Ղազանչյանը խոսելով Հայաստանի ժԺ դարի փոքրիկ գործարանների և տնայնագործական արհեստանոցների՝

կաշվի գործարանների, ոսկերչանոցների, կլայնեկանոցների, ներկատների մասին, օգտագործում է Մաղկարարի հիշված ձեռագիրը և եզրակացնում. «Թեպետև Մատենադարանում պահվող այդ ձեռագրերը պատկանում են Մաղկարարի գրչին, բայց նրանց մեջ հավաքված խրատները» մեկի հեղինակություն չեն, այլ արհեստավորական փորձի ամփոփումներ, որոնք անցել են սերնդից սերունդ և իրենց ուժը պահել են նաև 19-րդ դարում»²։

Հայ մեծ գրող Միքայել Նալբանդյանը շատ կարևոր նշանակություն էր տալիս Սահակ եպիսկոպոսի գիտելիքներին, հատկապես որդան կարմրի հավաքման և ներկի պատրաստության գործում։ Նալբանդյանը 1863 թվականի մայիսի 1-ին իր Ղազարոս եղբորը գրած նամակում Սահակ Մաղկարարի մասին գրում է. «...Անանիայի ուշադրությունն եմ դարձնում «coccinelle» բնույթի պատկանող որդերի պատմության ուսումնասիրության վրա, թեև, որքան մեզ հայտնի է, այդ որդերը գտնվում են «կակտուս» բնույթի պատկանող բույսերի վրա. այնուամենայնիվ, նա (որդան կարմիրը) գտնվում և աճում է Հայաստանում, Արաքսի հովտում։ Առաջին անգամ նրանց հայտնաբերել է 20-կամ 25 տարի առաջ ծաղկարար, եպիսկոպոս

¹ «Բանբեր Մատենադարանի», 1956 թ., № 3, էջ 131։

² Նույն տեղում, էջ 131—132։

Մահակը, որի համար և ուսա կառավարու-
թյան կողմից արժանացավ ցմահ կենսաթո-
շակի, Այս եպիսկոպոսը մեռավ 50-ական
թվականներին և նրա հետ գերեզման իջավ
(նեկ) պատրաստելու եղանակը, Մինչդեռ
եթե այս վերին աստիճանի թանկարժեք որ-
գների պատմությունն ու կյանքը լավ ուսում-
նասիրենք, նաև նրանց աճեցնելու եղանակը,
ապա կարելի է Արարատյան դաշտի հայ շի-
նականների քարքառով մի փոքրիկ բրոնզե
հրատարակել և սովորեցնել նրանց, թե ինչ-
պես պետք է աճեցնել և ժողովել որդան կար-
միրը— իսկ դա կարևոր բան է այնտեղի աղ-
քատ շինականների համար, էջմիածնում
տակավին կան մի քանի մարդիկ, որոնցից
կարելի է իմանալ, թե ինչ տեսակ բույսերի
վրա է գտել հանգուցյալը (այդ միջատները),
իսկ եթե այդ մարդիկ լկան, կարելի է նրանք
(միջատները) որոնել ու գտնել, չէ՞ որ եթե
նրանք ապրել են այնտեղ մինչև հիշյալ ե-
պիսկոպոսը, ապա, անպայման, այժմ էլ
ապրում են: Բայց առաջին գործն է՝ լավ ու-
սումնասիրել այս խնդիրը...»³

Քիմիագետ Ղազանյանը հիշատակում է
Նալբանդյանի կարծիքը Մահակ Մաղկարա-
րի մասին և այնուհետև ավելացնում է շատ
իրավացիորեն. «Միքայել Նալբանդյանի այս
զնահատակներ Մահակ Մաղկարարի գիտե-
լիքների մասին ցույց է տալիս, որ մենք Սա-
հակի տետրերը պետք է դիտենք որպես իր
ժամանակի համար ակտուալ պրակտիկ գի-
տելիքների ժողովածուներ...»

Եթե Մ. Նալբանդյանին հայտնի լինեք
Մաղկարարի վերոհիշյալ տետրերի գոյություն-
ըն, ապա կարելի է ենթադրել, թե Նալբանդ-
յանը կառաջարկել, լեզվական խմբագրու-
մից հետո, հրատարակել և Արարատյան
դաշտի հայ շինականների մեջ տարածել
հենց Մահակի տետրերը. մասնավաճ որ Սա-
հակի տետրերը բացի որդան կարմրից ներկ
պատրաստելու խրատներից, իրենց մեջ պա-
րունակում են ուրիշ շատ արհեստներին վե-
րաբերող խրատներ ու գիտելիքներ»⁴:

Մատենադարանում, բացի վերոհիշյալ եր-
կու ձեռագրերից (№ № 6247 և 9020), կան
նաև երկու այլ ձեռագրեր, որոնք նմանապես
պատկանում են Մաղկարարի գրչին, 6246 և
6243 համարների տակ:

№ 6243 ձեռագիրը պարունակում է ման-
րանկարչության սևագրություններ, մեծ մա-
սը ասեղնագործության համար արված
նմուշներ, որոնք գրավել են մանրանկարչու-
թյամբ և ասեղնագործության զբաղվող
մասնագետների ուշադրությունը:

³ Միքայել Նալբանդյան, «Երկերի լիակատար ժողո-
վածու», հատ. 4-րդ, Երևան, 1949 թ., էջ 215:

⁴ «Թանքեր Մատենադարանի», 1956 թ., № 3, էջ 132:

ՄԱՂԿԱՐԱՐ ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Իսկ № 6246-ի տակ գրանցված ձեռագիրը
պարունակում է 321 նկարներ, որոնց մասին
առանձին-առանձին բացատրություն է տվել
Մաղկարարը: Կան նաև ծաղրանկարներ ժա-
մանակի արտառոց երևույթների, ինչպես աշ-
խարհականների և հոգևորականության վե-
րաբերյալ:

Մահակ եպիսկոպոսի մյուս աշխատու-
թյունն է Մատենադարանի № 9029 փոքրիկ
ձեռագիրը: Այս ձեռագրի մասին պրոֆ.-
դոկտ. Ն. Տեր-Մինասյանը գրում է հետևյալը.
«№ 9029 փոքրիկ ձեռագիրը պարունակում է
մի շարք խրատներ, ավելի ճիշտ՝ ռեցեպտներ
վարադ անելու, ոսկեջուր պատրաստելու,
գրքի կող վարադելու, քիչ ոսկով շատ ոսկե-
ջուր անելու, արծաթաջուր պատրաստելու,
արծաթաջրելու մասին և այլն: Վերջում
խրատներ, թե ինչպես պետք է պատրաստել
զանազան ներկեր: Գրքուկը գրել է երևանցի
ծաղկազարդ Խահակ եպիսկոպոս մահտեսի
Տեր-Գրիգորյանը իր հոր տանը Երևանում,
1840 թվականի օգոստոսի 28-ին: Գրքի մեջ-
տեղում հեղինակը պատմում է իր ժամանա-
կի անցքերի մասին, ինչպես իրեն հանձնա-
րարվել է «որդան կարմիր» հավաքել, որ նա
կատարել է, ինչպես պետությունը նրան տա-
րեկան երկու հարյուր ութսու ռուբլի է նշա-
նակել և այլն»⁵:

⁵ «Եջմիածին» ամսագիր, 1958 թ., № 6, էջ 54:

Մատենադարանի № 6247 ձեռագիրը, որը կրում է «Բազմավէպ» խորագիրը, ինքնակենսագրական բազմաթիվ նյութեր է պարունակում իր մեջ: Մաղկարար Սահակ Եպիսկոպոսը ձեռագիրն սկսում է հետևյալ խոսքերով. «Տեսութ ասյ ծանուցանէ ձեզ որպիսութիւն իմէ, թէ որպիսի եղանակաւ եմ յառաջ եկեալ յորովայնէ մօր իմոյ, և թէ յորում ժամանակի եմ եկեալ յԱթոռս ասյ՝ միարան, և թէ յորում ժամանակի եմ եկեալ ի դպրանատանէն...» (էջ 1):

Համաձայն վերոհիշյալ ձեռագրի տվյալների, Սահակ, Իսահակ կամ Սհակ Եպիսկոպոս Տեր-Գրիգորյանը ծնվել է 1780 թվականին Երևանում, մահտեսի Տ. Գրիգոր քահանայի ընտանիքում: 17 տարեկան հասակում նա տարվել է Ս. էջմիածին ուսանելու՝ նրա հայրը՝ մահտեսի Տ. Գրիգոր քահանան, ուխտում է իր որդուն նվիրել Մայր Աթոռին, ինչպես նաև Ս. Գեղարդին սպասավորութան: Դուկաս կաթողիկոսի օրով, 1797 թվականի հոկտեմբերին, բերում են նրան Ս. էջմիածին, որտեղ մնում է և ժողովում նա 61 երկար տարիներ, մինչև իր մահը՝ 1858 թվականը:

Սահակ Եպիսկոպոսը իր «Բազմավէպ» աշխատության մեջ նկարագրում է իր կես դարյան կյանքը Ս. էջմիածնում, Ձեռագիրը արժեքավոր է Մայր Աթոռի ժամանակակից պատմության համար և արժանի հրատարակության:

Սահակ Եպիսկոպոսի նկարագրությունից երևում է, որ իր ժամանակի Ս. էջմիածնի վանական ժառանգավորաց դպրոցը այնքան էլ նախանձելի գրության մեջ չէր, ըստ ուսման մակարդակի: Ահա այս հանգամանքը ստիպում է Դավիթ կաթողիկոսին՝ ապագա Մաղկարարին հանձնելու, որպես ուշիմ աշակերտի, վաղարշապատցի ոսկերիչ և ծաղկարար Տ. Հովհան քահանային, «արհեստ և գրագրութիւն սովորելու», «իսկ ՌՄԾ (1801) թվին հոկտեմբեր ամսոյն, եհան գիս լուսաւորեալ հոգի Դաւիթ հայրն, որ էր անբախտ կաթողիկոսն, Աստուած ողորմի իւր սուրբ հոգոյն, որ ետ նմա, ի վարժատանէն, և յանձնեաց գիս վաղարշապատեցի ոսկերիչ և ծաղկանկար և քաջ գրագէտ Տէր Յոհանին աշակերտ յաղագս ուսուցանելոյ զայս ծաղկարարութեանս արհեստ և գրականութիւն» (էջ 1բ):

Դավիթ կաթողիկոսի օրով վանական ժառանգավորաց վարժարանը համարյա կազմալուծվել էր և աշակերտները ուսանելու փոխարեն մոմ էին պատրաստում և այլ աշխատանքներ կատարում վանքում: Մաղկարարը Ս. էջմիածնի ժառանգավորաց

վարժարանի ուսանողական կյանքի մասին պատմում է հետևյալը. «...Դարձեալ երթամք վարժատանէն պատմեմք ձեզ մեծամեծսն, զոր անցեալ է ընդ գլխով իմով զանազան պատահումսք, որ երբեմն երբեմն անօգնական և անտէրունք մնայոյս՝ պատահեալ են, որոց առաջինն են՝ կոշնակէն զանազան, թէ սառոյց կրելն, թէ արքատ ժողովելն՝ և թէ՝ այլ և այլ տեսակէն. և ով որ որ հինքն են գիտեն դամենայն արարողութիւն կոշնակաց. դաս առնուլ ո՛չ գոյր, իբրև զմշակքս հացափոր՝ ծառայէինք մինչև ցերեկոյն» (էջ 6):

Այնուհետև իր «Բազմավէպ»-ում նա խոսում է նաև վարժարանի սննդի մասին. «Եւ ի նմին վարժատան ինչ ո՛չ ունէաք, այն ձէթն որ վառելու էին տալիս, փռնատան կրակովն փուսփուս անելով, միւսոյ էի շինում ուտում: Յաւուր միում ճրագի վրայ եփեցինք, որ ձեռքերնքս այրուում էր, վեր էինք դնում: Այսպիսի դառն նեղութեամբ ամբողջութեամբ անդ ի մեծաւայն ժամանակին սիրտս դահին մեղր ուզեց՝ մին փարայի քուսպ առի, Յ փարայի զօշապ, ջրով քուսպս տորեցի և զօշապն խառնեցի եփեցի, որքան կերի, մնացածն զղալն մին փարայի ծախեցի, շորս փարէս հանեցի, և մնացածն մոնթերին քաշեցի, և շատ անգամ շատ մոնթ միմեանցից հաց փողով էին առնում: Ստամպուլցի մին տղայ տռնոյ անուանեալ խաշատուր կայր սեղանիցն վարդապետաց առաջին, հացն և կերակուրն փախցնում էր, ու պահում էր՝ մոնթերին փոխ տալով հացն» (էջ 6):

Մաղկարարի կյանքի օրերը համընկել են Մայր Աթոռի ամենածանր օրերին՝ Դավիթ-Դանիելյան վեճերի շրջանին, ինչպես նաև ռուս-պարսկական պատերազմների տարիներին: Տեսութակում հանդիպում ենք նաև ժամանակի դասատուների անունների, որոնք դասավանդել են Ս. էջմիածնի ժառանգավորաց վարժարանում:

Դուկաս կաթողիկոսի օրով էջմիածնի ժառանգավորաց վարժարանի վարժապետն է եղել Վեժիս անվանյալ Մարգար Եպիսկոպոսը, ապա «գարի» Եսայի վարդապետը, որը «Սաղմոսն ետ ինձ բերան անել Գ Գ փառք, յետոյ կանոն կանոն, ու յետոյ Գ կանոնն համար առաւ: Սորա ժամանակին անխելք տիրացու Պետրոս և Մանուկ անուն ոմն պօլսեցի երրորդ խալիֆայ մի կայր...» (էջ 7բ):

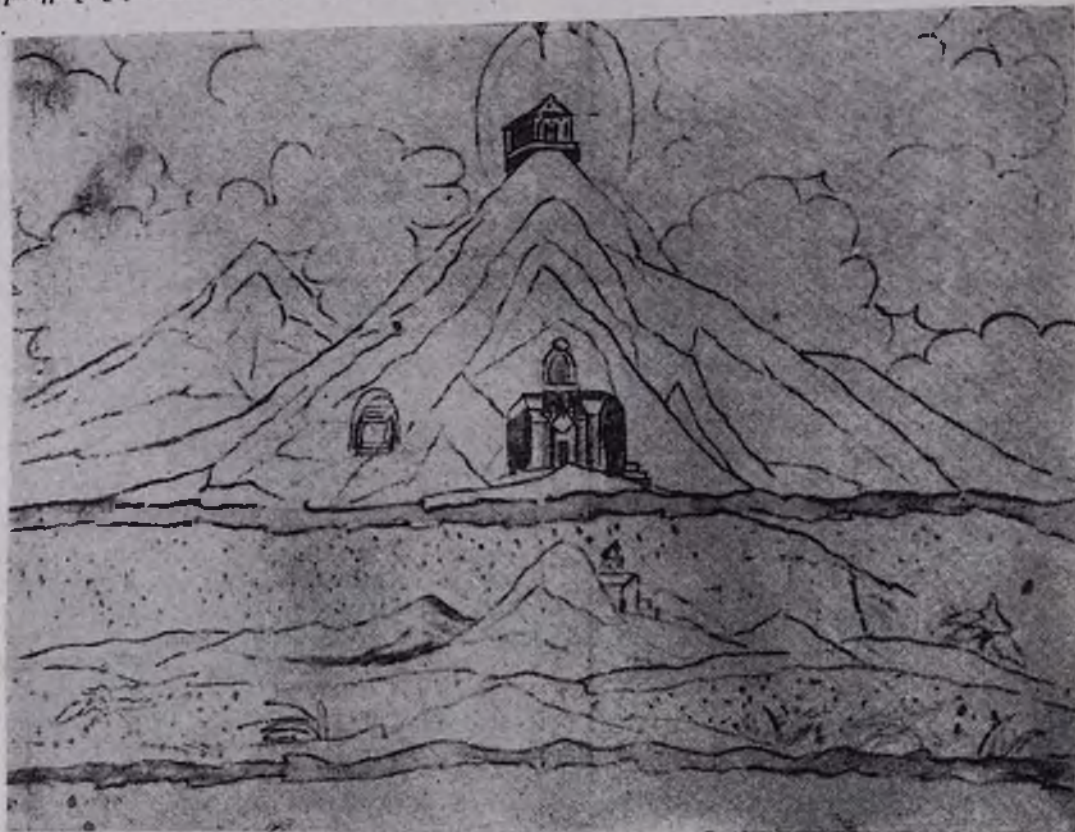
Վերոհիշյալ ուսուցիչներից հետո դպրոցում ուսուցիչ է լինում «ժամասաց Մատթէոս Եպիսկոպոսն, որ սորա ժամանակին Դաւիթ սրբազան կաթողիկոսն առաջին բարերարն էր, եհան գիս ի վարժատանէն և ետ աշա-

կնորս հանգուցնալ բարեկամեցող վարպետին իմոյ...» (էջ 8)։

Ժողանգալորաց վարժարանից դուրս գալուց հետո, ինչպես տեսանք, Մաղկարարը գնում է Տ. Հովհանի մոտ սովորելու։ Այս մասին նա գրում է. «... Նորին սուրբ հայրուհիին անխնայօրէն ուսույց զիս, որչափ ամանն իմ տարաւ և որչափ որ ունիմ, ի նմանէ եմ րնկալեալ բազում տառապանօք. խնդրելով ի Տեառնէ զօգնութիւն և պահպա-

պաղայ թուղթ ծաղկելոյ, որ և ծաղկեցի...» (էջ 2բ)։

Այնուհետև Սահակ Մաղկարարը իր «Բազմավէպ» տետրի մեջ խոսում է ժամանակի միաբանական կյանքի մասին, Միաբանների կյանքի պայմանները շատ վատ են եղել, Ձմռան միաբանական խուցերի ցրտութիւնը նա նկարագրում է հետևյալ խոսքերով. «Ժամանակն այն, ձմեռն էր սաստիկ ցուրտ, բոխարի ոչ գոյր, զնացեալ

ԱՐԱՐԱՍ (ԼՈՒՐ, ԽՈՐ ՎՈՐԱՊ)՝ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՈՅԱՆ ՏԱՊԱՆԸ
(Մատենադարան) № 6240 ձևագրիւց)

նութիւն, որ և գտի. դոր սիրեաց անձն իմ օգուտ մեզ և պարծանք Սրբոյ Աթոռոյս էջմիածնի և սորին արժանաւոր և ազգքնտիր սրբազնասուրբ փեսայիցն և հոգևոր ծնողացն և բարեբար ոգորմած տէրանց իմոց սրբազնագունիցք» (էջ 2)։

Դեռևս փոքրուց Սահակ եպիսկոպոսը մեծ սեր է ունեցել ծաղիկների աճեցնելու գործում, Այդ սերը նրան դարձնում է ծաղկարար, նա Հովհան քահանայի մոտ սովորում է օգծադիկսն, զթռչնագիրն, զերկաթագիրն, զձև բասմայ գիրն, զնօտր գիրն և զգլխագիրն նորա. ետ ինձ վարպետն իմ զմին թա-

էի դոնապանի քուրսու տակին նստած էի... ոչ օրինաւոր տեղաշոր, ոչ խալի, ոչ քէշայ, և ոչ կարպետ, ոչ հին և ոչ նորն՝ ոչ ունէի, մին հատ զօշակ կայր 2 տեղ մեծ և փոքր ծակ, և այն ծակ տեղի վրայ էի նստում որ ձկօղքն շի տեսնուն որ ինձ՝ իմ արհեստիս կեօրայ ամօթ շի լինի։ Իայց սիրէր լուսահագի Դանիէլ սրբազանն ինձ նուաստիս, ի՞նչ տեսակ թուղթ, թէ մեծ թէ փոքր մին հատ թէ 2 հատ թէ 10 հատ որժամ տանէի ծաղկեալ թուղթն մատուցանէի, շնորհէր ինձ մին հատ Պօլսոյ ոսկի, որ էր գոաղն» (էջ 9բ)։

Դավիթ Ե Էնազեթցի կաթողիկոսը մեր Եկեղեցու պատմության մեջ միշտ բացասական դերով է բնութագրվում, սակայն նա եղել է լուսամիտ անձ, ինչպես նաև էջմիածնի աշակերտների ուսման և կենցաղային լավ պայմանների մասին մտածող հայրապետ, հակառակ դժնդակ օրերի՝ Դավիթ կաթողիկոսի մոտին, պատմության էջերում, ինչպես նաև արխիվներում կան բազմաթիվ պատմական փաստեր, որոնք խոսում են հօգուտ նրա դրական դերի:

Դավիթ կաթողիկոսի օրով Զաքարիա վարդապետը սկսում է Մաղկարարին հալածել, սակայն երբ կաթողիկոսը այդ մասին տեղեկանում է, քաղկանում է վարդապետի վրա, իմանալով, որ Մաղկարարը բնգունակ աշակերտ է, և սաստիկով Զաքարիա վարդապետին ասում է. «Տէր Եօհաննիս թարխան եմ արել, տարին 12 թուման փող եմ տալիս. պատիւ և փիղոն եմ տալիս, մեծ մեծ ընծայ եմ խոստացել նորան, որ նա այդ տղային (խոսքը Սահակ Մաղկարարի մասին է—Վ.Վ.) բան ուսուցանել, և կամենում եմ, որ 12 տղայ ևս լինեն, բան ուսանին. մէջտեղն մին տղայ կայ, դու էլ նորան ծնծում ես ու դուրս ես անում...» (էջ 4):

Մաղկարարի «Բազմալէպ»-ում հիշատակություններ կան նաև Յիգիանովի, ինչպես նաև Դանիել կաթողիկոսի մահը, որի հետ եղել է նրանի բերդում. «Եւ մինչ էաք մեր ի բերդն ի տանն հաճի նաւորուպիւն, նստէր Դանիէլ սորազան հանգուցեալ կաթողիկոսն. և մինչ վախճանեցաւ, սկսան կարգ թաղմանն կատարել երեկոյեանն մօթը ժամանակին սհաթի 3-ին: Յանկարծ սկսան զօմպարայ թօփի գիւլայ պարսպի մէջն մերձ դագադին...»: Ապա, նկարագրելով պարսից և ռուսաց ընդհարումը, ավելացնում է. «...ամփոփեցին հարաւային կողմն ի ներքոյ զանգակատան լուսաւորեալ հողի Դանիէլ սորագանին...» (էջ 10ր):

Սահակ Մաղկարարը 1810 թվականի դեկտեմբերի 10-ին ձեռնադրվում է արևդա, իսկ երկու տարի հետո, 1812 թվականի հոկտեմբերի 12-ին, ստանում է վարդապետական աստիճան:

Հայր Ղևոնդ Ալիշանը նույնպես բարձր է գնահատել Մաղկարարի աշխատանքը որդան կարմիր հավաքելու և ներկ պատրաստելու գործում: Նա իր «Ալյարաա»-ում, զետեղելով Մաղկարարի նկարը, գրում է նրա մասին. «Յիշխանութեան պարսից ի վերայ երկրիս մերոյ կուսակալք իսկ նրեանայ խնամով տային ժողովել զորդն ի սահմանս վարչու-

թեան իւրեանց և առաքէին փ վայելս պածուհաւէր պարսից, ի փոխանակել զնոսա աշխման ռուսաց պետութեան, նույնպէս առնէին և կողմնակալք հայկական նահանգին, յորոց մի յառաջնոցն և ազգային՝ Բեհ-բուդեանն Բարսեղ՝ յորդորեաց ի գործ գայնու ժամու հոշակեալ Մաղկարար Սահակ Տէր-Գրիգորեան եպիսկոպոս էջմիածնի, զաշակերտ Տեառն Յովհաննու ճարտար գրագրի, որոյ յամի 1833 երթեալ ի կողմանս նոր Վիրապի ժողովեաց իրրի 50 կշիռ (կիլոգրամ), և առաքեալ առ կովկասեան փոխարքայն վարձս և պատիւ առաքեսց եպիսկոպոսին...»⁹:

Մաղկարարը իսկապես լավագույն մասնագետն է եղել իր ժամանակին որդան կարմիր հավաքելու, ներկ պատրաստելու ասպարեզում և մեծ ծառայություն է մատուցել ռուս կառավարությանը:

Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկի հրատարակած նրութեան հայտնի է դառնում, որ Կովկասի կառավարչապետ Ռոդինի և ժամանակի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս երջանկահիշատակ Հովհաննես Կարրեցու միջև փոխանակվել են գրագրություններ Սահակ Մաղկարարի մասին: Կաթողիկոսը Ռոդինին գրում է, որ «Թէն եպիսկոպոսն լոս պաշտօնի իւրում յայսմ Աթոռոյս Սրբոյ կուրի հարկաւոր է մեղ, առանց որոյ զժուարութիւն մեծ պատահի ի գործս մեր, րայց այսու ամենայնի գիտելով մեր, թէ հմտութիւն նորա յայսմ մասին տեի զմեծագոյն օգուտ ընծայել տէրութեան...» (էջ 23):

Սահակ եպիսկոպոսն իր մատուցած ծառայությունների համար ռուս կառավարությունից 1834 թվականին նվեր է ստանում ամենօրնային ականակուռ մատանի, իսկ 1839 թվականի հունիսից կայսրը նրան տարեկան 200 ռուբլի ցմահ թոշակ է նշանակում:

Հովհաննես Ը Կարրեցի կաթողիկոսը ևս գնահատելով Մաղկարարի ծառայությունները, նրան եպիսկոպոս է ձեռնադրում 1832 թվականի մայիսի 15-ին¹⁰:

Մաղկարար Սահակ եպիսկոպոսը անձամբ զբաղվել է որդան կարմիր ներկ ստանալու գործով և այդ ուղղությամբ կատարել է բազմաթիվ քիմիական փորձեր, որոնց մաս-

9 Լ. Ղ. Ալիշան, «Ալյարաա», Վենետիկ, 1890 թ., էջ 484:

10 Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, «Հայաստանում կարմիր որդան ներկի արտադրության պատմությունից», Հայկական ՍՍՏ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր» (հասարակական գիտություններ), № 2—3, 1946 թ., էջ 17:

11 Ռեմեյան, «Նկարագրատմ», հատ. 9, Երևան, 1927 թ., էջ 3636:

ՄԱՂԱՐԱՆԿԱՐ

(Մատենադարանի № 6246 ձեռագրից)

սին խոսել է 1830 թվականի հունիսին գրած իր նամակում, թե ինչպես պետք է սպանել միջատին և ստանալ ներկ: Պարզվում է, որ նա փորձել է տրղը սպանել սառը և տաք քացախով, քացախով և կրափոշիով, մաքուր կրաչրով, գինիով, ծծմբային դաղով: Բայց միայն կալաքարի (պոտաշի) ջրով ու գինիով նրան հաղողվել է բավարար արդյունքների հասնել: Այնուհետև նա ստացել է տարբեր ներկեր: Պոտաշով սպանված որդերից նա պատրաստել է կնքաներկեր և ջրաներկեր: Մաղկարարների համար նա ավելի լավ է համարում գինու միջոցով սպանված որդերից ստացած ներկերը, «որ լապազոյն գեղեցիկ և պայծառափայլ երևէր քան ղեղեկալ յորդանէն մեռուցելոյ ի ջուր կալաքարի»:

© Պրոֆ. Լ. Մելիսեք-Քեկ, հիշված աշխատությունը, էջ 21:— Տե՛ս նաև Ց. Ղազարյանի հոդվածը, «Բաների Մատենադարան», 1950 թ., № 3, էջ 138:

Մաղկարարի գործով զբաղվողները ցավով են նկատել, որ նրա «Բազմավէպ»-ից պակասում են զգալի թվով թերթեր, որոնք հավանաբար պարունակում էին գործնական հրահանգներ որդան կարմրից ներկ ստանալու մասին:

Այս առթիվ Սահակ Մաղկարարի ազգական էմին Տեր-Գրիգորյանը գրում է. «Շնչպես երևում է, այս բնագրից հանված են շատ երեսներ, մինչև անգամ կարծում են հանված է միջից մի ամբողջ տետրակ մոտ 14—16 թերթից, կամ մի քանի տետրակներ այդքան թերթերից: Այդ ապացուցանվում է նրանով, որ 16-րդ թերթի վերջին երեսը վերջանում է 1815 թվականով, իսկ 17-րդը սկսում է անկապ և 1833 թվականով: Երևում է նաև ձեռագրում եղած երկու տետրերի կարից և թղթերի գույներից. եթե իրոք հանած են այդպիսի տետրեր, պետք է կարծել, որ այդ արված է հորս մահից հետո էջմիածնում միաբանների ձեռքով, կամ երբ տղարկեցի Վենետիկ Հայր Աթոռանի՝ այնտեղ: Ես ավելի շատ առաջին կարծիքին եմ քան երկրորդը» (վերջին էջը):

Ս. էջմիածնում Մաղկարարից բացի որդան կարմիրով զբաղվել են նաև ուրիշները, նույնիսկ Եփրեմ կաթողիկոսը:

Մաղկարարը մեծ կարեւորություն է տվել արհեստներին, «Ասացէ՛ք ինէ,— գրում է նա,— թէ ամենայն նրոպա և հզօր տէրութիւնք, որ պայծառ անուն ունին, ուստի է պայծառութիւնք նոցա. ո՛չ ապաքէն արհեստաւորքն են, որ զանազան հնարս գործածեն իւրաքանչիւր քաղաքի գործաւորքն, իւրաքանչիւր տէրանց, ես ըստ իմ տկար կարևաց ոչ խնայեցի աղքատ քաղիւն իմոյ և ոչ խնայեմ ինաւ յաղապս զանազան բանիցն ծախուց փորձելոյ և զհնարն գտանելոյ, որ Սրբոյ Աթոռոյս և զհակալի սորին և Սրբազան Սինոդին անուն, եղջիւրն քարձր առնեմ, թէ ինձ ոչ լինի կամակրիք և օգնական, ո՛վ է այն, որ զուր տեղն ախմախանայ՝ իւր քսակին վնաս տայ» (էջ 18բ):

Մաղկարարը նյութեր փնտռելու համար ճանապարհորդել է Անդրկովկասի մի շարք քաղաքներ: Նա 1822 թվականին զնացել է Եդիսաբեթուպոլիս (այժմ Կիրովաքան) քաղաքը, այնտեղ գտել է մի քար, որը Առաքել պատմագրի կողմից անվանված է «խամահի», որ նույնի է լերդաքարի հետ: Դրա հետ միասին նա գտել է սև գույնի քար, որը ինքն անվանել է «հանքային մեկան», քանի որ նրանից սև գույնի շատ լավ թանաք է պատրաստելիս եղել: Մի այլ տեղ, երբ նա զբանում է «Հահնայ ֆոնանկի» կոչված հազվագյուտ և թանկագին քարը, փնտռում և գտնում

է մի գիրք, որտեղեղ իմանում է այդ քարի հետ վարվելու եղանակն ու նրա ստացումը. Որդան կարմիրի հավաքման գործը կազմակերպելիս նա մտահոգվում էր գյուղացիների շահերի պահպանմամբ: Ահա թե ինչ է գրում նա այդ աղթիվ. «... Ի հեռաստանէն եկեալ մշակքն՝ զուր անցուցանեն ժամանակն տրտնջալով և լաւ չէ, որ իրեանց բանիցն և գործիցն յետ են մնում և շատ մեղք է նոցա բերելն, լաւ դայրաթով մարդն մէկ իստիլ չէ կարելի որ ժողովի. 2, 3 հոգով որ աշխատին, հաղի կարեն ժողովել մին իստիլ և այն շատ զծուարութեամբ, բստ որում, որդն այն, մինչ ելանէ ի բունոյ ի ծագման արեւուն, մինչև 3 ոհաթ մնան յերեսս գետնոյն, և ապա կորնչին, որ մին հատ զեղի համար չեն կարող գտանիլ, որ արեն տաքանայ, ոմանց մրջիւնն, ոմանց թռչունն տանին, ոմանց ոտնակոխ լինին ի պանարեղինաց որ անդ տանին արօտ և այսպէս փշանան և կորնչին, Ասացի, թէ անձրն գայ ընաւ լերեկն, քանի որ գետինն թաց է, որոց փորձն բազում անգամ առեալ են:»

Թէ լսեն ինձ վասն մշակացն նորին, որ ժողովք ժողովրդոց մեծ քաղմութեամբ ժողովում են (ասացի) զուր տեղն. չէ օգուտ նորին տէրութեանն, այլ այս է օգուտն, զոր ես վասն նորա տնօրինեցի, և տնօրինեմ: Այն գիւղն, ուր գտանի որդն, նորա գիւղացւոյն այն ամսոյն ազատութիւն տան թագաւորական հարկէն, և հրամայեն նոցա տունն, որ 10 հոգի աւելի լինեն, նոքա տան 5 կամ 4 իստիլ, այն որ 7 կամ 8 հոգիք լինեն, նոքա տան 4 իստիլ, այսպէս ջամ առնելով, որ ժողովեն, տես քանի քանի օգուտ լինի տէրութեանն և ժողովրդոցն, առաւել նոցա, որք ի հեռաստանէ գան, և ոչ ժողովեն ընաւ, այլ բստ հարկի պահանջման ասեն նոքա, թէ մեք այսքան, այսքան մշակք տուաք այս ինչ ժամանակի, որ շատ ծանր է և զուր նոցա դայն ի հեռուստէն:

Սոյն դիտմամբ օգուտ համարելով, գրեալ եմ նորին պայծառափայլութեանն և նորին ղերազանցութեանն ես, փոխանակ պատասխանի շնորհակալութեան, ի նոցանէ ոչ ընկալայ մինչ ցարդ» (էջ 18բ):

1836 թվականին Սահակ եպիսկոպոսը փորձ է անում էջմիածնում հիմնելու թղթի գործարան: Ինչպես ինքն է նկարագրում իր ռեալմալէպո-ում, թղթի գործարան հիմնելու միտքը նրա մեջ առաջացնում են էջմիածնի տպարանի կազմատնից զուր գցվող թղթի ավելցուկները, որոնցով տաքացնում էին բաղնիքի ջուրը: Ահա նրա նկարագրութիւնը թուղթ ստանալու, նկար տպել տալու և իր նախանձախնդրութիւնը այդ բոլորի նկատմամբ. «... Յամի Տնառն ի քանիսն ապրիլի, միշտ մտախոհ լինէի վասն կոտորակի թղթ-

թոցն, մանաւանդ, որք ի բերանոյ մամլոյ կազմարարին թափէին իրրն անպիտան, և առ ոստ կոխտեալ անցանէին և ոչ ինչ հումարէին, հողմատար լինէր, առաջին տպարանին, որ նկրսն էր զեռն տպարանն այնմ ժամանակին, մինչ կամեցայ բերել զնմանէ. լսեցի, թէ համամշին ժողովեալ է զբազմակոտորակ թուղթսն առ ի այրել բաղնիքումն, որ նուազ չեմասցի ջուրն: Գնացի բաղնիք պանին մունաթ արարի, և նա ասաց՝ կէսն այրեցի օդուս չեղե, կէսն էլ տարի տուն բարձի մէջ ղեկոյ, այնմ միջոցի որ թափէին, չէր զարթնալ միտք իմ. յիւր պակասեցաւ. սկսալ մտախոհ լինիլ վասն եղբահանութեանն, թէ յոր եղանակաւ կարեմ կազմել, որ պիտանի բան լինի, առի և բերի սակաւ ինչ զնմանէ:

Յաւուր միում աշակերտութեանս ժամանակին պատմեալ էր լուսահոգի Տէր Յօհան վարպետն, որ ինքն 12-ամեայ հասակի իրում յաւուրս քաղմաշահ և նորահրաշ Տնառն Սիմէօնի Սրբազան Կաթողիկոսին յերանցւոյ, որոյ յաւուրսն ծաղկեցաւ Սուրբ Աթոր մայրս մեր Սուրբ էջմիածին. վասն թղթահանութեան և տպարանին, որ իրրն զճրագ լոյս տալ զաշխատանս նորա եղեալ ի վերայ աշտանակի, որոյ հոգին Տէր լուսաւորեսցէ յարքայութիւնն իւրում զասելով ընդ երանելի հայրապետսն» (էջ 20բ):

Ծաղկարարը նկարագրում է նաև իր թուղթ ստանալու առաջին փորձը. «Զկնի այսը, ի լուսանալ առաւօտուն, զկոտորակսն թղթոց եղի ի մէջ ջրոյ թրչոց, և հանեալ եղի ի մէջ հաւանկի և սանդիտորամբ այնքան ծծեցի, որ եղև իրրն զմածուցիկ իմն, և հանեալ եղի մաքուր աման, և լցի նորա վերայ ջուր, խոնեալ եղև կաթնանման, ուշիկ ուշիկ հանեալ եղև ի վերայ կտոր մի մահուդի, ի վերայ նախտակի եղեալ, տարածեցի ձեռքս, գարձեալ մահուդ և հարթ հաւասար տախտակ և քար ծանր եղի ի վերայ նորա մինչև քամեցաւ լաւապէս ջուրն և հանեալ շորացուցի, կոկեցի, գրեցի, և տեսի, որ ընդունի զգիրն և ոչ ծծեաց, ուրախացայ, դարձեալ ուրախացայ և արարի 3 հատ մեծն կէս թապաղայի լափ, մինչ աւարտեցի, խնդիր արարի տպարանի վերատեսուչի ռևս խաչապատկ նիսեայ անուանեալ Յովհաննէս վարդապետին, առ ի տպել զպատկերն Սուրբ էջմիածնի, որ եղ առ գործարանն և տպեաց 3 հաւապատկեր Սուրբ էջմիածնի ըստ փափաքանցս: Եւ ուրախացեալ փառս ետու Աստուծոյ մերոյ, որ առատապէս տայցէ Հոգին Սուրբ Աստուծոյ, որ գիտօղն է ամենայն գաղտնեաց և տայ պարգևս առատօրէն խնդրողին:

Ասացի, թէ ի կոտորակէ թղթոցն, որք ելանէին ի բերանոյ մամլոցն կազմարարի, յօ-

րինեցի, տպեցի, և խնդիր մի վասն այսր, և վասն զանազան գործոց ի վերայ սոյն թղթոյ գրեցի առ նորին Սուրբ Օծութիւնն յաղագս ծանոթութիւն տալոյս (էջ 20ր)։

Մենք տվեցինք համառոտ տեղեկութիւններ Սահակ Եպիսկոպոս Սաղկարարի մասին, նա եղել է գործունյա, ցանկացել է էջմիածնում կատարել ուրիշ գործեր ևս, սակայն որոշ հանգամանքներ արգելք են հանգիստացել։

Սաղկարար Սահակ Եպիսկոպոս Տեր-Գրիգորյանը իր կյանքի վերջին շրջանում, հաշմանդամ, փոխադրվում է իր հոր տունը՝ Երևան, որտեղ և մահանում է 1858 թվականին։

Մեզ, Ս. էջմիածնի միաբաններին, այժմ, երբ ամեն հոգատարութիւն վայելում ենք մեր վհեափառ Հայրապետից և ունենք նպաստավոր պայմաններ, մնում է, որ Ս. էջմիածնի միաբանության դարավոր և գեղեցիկ գործն ու ավանդութիւնները շարունակենք արդյունավորությամբ և պատվով։

Պահենք մեր սրտերում Մայր Աթոռի լավագույն և նվիրված միաբանների՝ աթոռային և եկեղեցաշեն սուրբ գործն ու ավանդութիւնները, զբաղվենք դրով ու զբաղանությամբ ու շենացնենք Մայր Աթոռ Ս. էջմիածինը մեր աղոթքներով ու աշխատանքով։

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ հղիցի»։

Ռ. Ա. ԱԹԱՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՈՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՍԻՍՏԵՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

այ երաժշտությունը, ինչպես և բնդհանրապես հայ կուլտուրան, բազմադարյան պատմություն ունենւմ։ Հայկական ժողովրդական մոնոդիկ երաժշտությունը երկար ժամանակի ընթացքում զարգանալով և պատմական տրագիցիաները հարստացնելով, այժմ ներկայացնում է իր բովանդակությամբ և արտահայտչական միջոցներով խիստ հարուստ ու բազմաբնույթ ազգային արվեստ։ Դեռևս միջնադարում, հայկական բուն ժողովրդական (գյուղական և քաղաքային) երաժշտության, զուսանների և աշուղների ժողովրդական պրոֆեսիոնալ երաժշտական արվեստի, հոգևոր երաժշտության և տաղային ստեղծագործության փարթամ ծաղկման պայմաններում, գոյություն է ունեցել ժամանակի համար բարձր զարգացման հասած երաժշտական տեսություն։ Բնական է, որ երաժշտագրության արվեստն ևս հայերին պետք է ծանոթ եղած լինի։ Տարբեր ժամանակներ հայ հրաժիրտ տեսարանները մշակել և գործածել են նոտագրության մի քանի սխեմաներ, որոնք այս կամ այն չափով օրիգինալ լինելով, ազգային ինքնատիպություն ունեն։

Հայ պատմագրության մեջ նոտագրության վերաբերյալ ամենահին տեղեկությունները գտնում ենք Ս դարի հեղինակ Փավստոս Բյուզանդի «Պատմութիւն հայոց» աշխատության մեջ, որտեղ այդ դարի նշանավոր գործիչներից մեկի՝ Սահակ Պարթևի մասին ասված է. «Նշեալ կատարելապէս հմուտ երգողական

տաղիցն»։ Ի՞նչ են ներկայացրել իրենցից երգողական տաղերը, այժմ մեզ հայտնի չէ, քանի որ այդ նոտագրությամբ գրված հուշարձաններ կամ նրա մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել։

Հին հայկական աղբյուրներում (քերականություններ) գտնում ենք մանրամասն տեղեկություններ նաև պրոսոդիայի հունական կլասիկ սխեման (Արիստոֆան Բյուզանդացի) մասին, բայց հետազոտությունը բերում է մեզ այն համոզման, որ հունական պրոսոդիայի սխեման միայն տեսական աշխատություններում է նկարագրված, գործնականում այն չի կիրառվել։ Այդ սխեմանը իր հիմնական հատկանիշներով չի համապատասխանում հայոց լեզվի օրինաչափություններին, ուստի չէր էլ կարող գործածվել։

Թ դարից պահպանված ձեռագրերում գրտնում ենք ձևով և նոմենկլատուրայով հունականին որոշ շփոթ նման, բայց բովանդակությամբ բոլորովին այլ, էկֆոնետիկ նոտագրության մի օրիգինալ սխեման։ Այս սխեմանի նշանները գործածված են եկեղեցական զանազան գրքերում (օրինակ՝ Ավետարանում), այն տեքստերի համար, որոնք անհրաժեշտ են եղել կարգալ մի առանձին արտահայտչությամբ, գրեթե երգելով (Ռեչիտատիվային-պատմողական արվեստը, այսպես կոչված «թիվ երգեցողությունը», «թվեյաց երգը» հայերի մոտ ընդունված է եղել շատ ավելի հին ժամանակներից, այդ մասին կան Ս դարի պատմիչ Մովսես Խորենացու տեղեկությունները)։

Այս էկզոնենտիկ նոտագրութիւնը, որ ամենայն հաճախականութեամբ է—Ը դարերում ևս կիրառւել է, պահպանւել է նաև հետագայում և զարգացել, ճոխացել է: Այդ սիստեմը մշակվելով, ավելի ու ավելի երաժշտական է դարձել, քանի որ բուն ռեչիտատիվն էլ զարգանալով մոտեցել է մեղեդիական արվեստին, ժՔ—ԺԳ դարերի շատ ձեռագրեր անատորեն պարունակում են նշանակված էկզոնենտիկ նշաններ: Հայկական էկզոնենտիկ սիստեմը իր զգալի մասով պահպանվել է նաև այժմյան գրական լեզվում և կազմում է ժամանակակից կնոտագրութեան (տորհութեան, առաջնութեան) նշանների սիստեմի մի կարևոր մասը:

Հայկական էկզոնենտիկ սիստեմում գործածվող իրենց մեղեդիական—ռեչիտատիվային իմաստը ձեռք են բերել, կապված ժամանակի հայ երաժշտական թվերգական արվեստի նորմաների, մասնավորապես, այն ժամանակվա երաժշտության լադա—ինտոնացիոն և ռիթմային օրինաչափությունների հետ: Այդ սիստեմի սպառիչ նկարագրութիւնը և նրանով գրի առնված ռեչիտատիվային հատվածների վերծանութեան հետաքրքիր նմուշներ գտնում ենք հայ խոշորագույն երաժիշտ—գիտնական Կոմիտաս վարդապետի հոգվածում, որը տպագրված է „Zeltschrift der Internationalen Musikgesellschaft“, 1899, № 1 (Leipzig) հոգվածում և կրում է Komitas Kevorkian, „Die armenische Kirchenmusik խորագիրը“:

Բուն երաժշտական նոտագրութեան սիստեմներում նշանները կոչվել են խազ, որ նշանակում է զիծ, հազերի սիստեմները երկուսն են հղել և պատմականորեն հաջորդել են մեկը մյուսին. այդ նոտագրութիւնը տարբեր ինտենսիվութեամբ կիրառվել է մինչև ժՂ դարը ներառյալ:

Հազերի նոտագրութիւնը, մանավանդ առաջին ավելի հին սիստեմը իր տիպարով նեմային նոտագրութիւն է: Այդ հին սիստեմով ձայնագրված են շարականները և եկեղեցական մի շարք այլ տեսակի ստեղծագործութիւններ: Այս սիստեմի հիմնական նշանները 25 են և են²:

¹ Հայերեն թարգմանությամբ այդ հոգվածը լույս է աեսել Կոմիտաս վարդապետի «Հոգվածներ և ուսումնասիրութիւններ» մոնոգրաֆիայում (Երևան, 1941 թ., էջ 153):

² Նշանների անունները դեռևս ճշգրտված չեն: Հնարավոր խառնաշփոթութիւնից խուսափելու համար այստեղ բերվում են այն անունները, որոնք հայ երաժշտագիտության պրակտիկայում արմատացել են ժՂ—ԺԹ դարերի ընթացքում:

Ծեշտ	/
Բուր	/
Փուշ	✓
Ձարկ	✓
Սուշ	0
Երկար	~
Խուլն	~
Պարուշ	0
Էկոր	~
Բնկոր	p
Մնկոր	✓
Ձակոր	0
Թաշտ	~
Ոլորակ կամ ծունկ	00
Կրկնոլորակ կամ ծնկներ	00
Ներքնախաշ	~
Վերնախաշ	~
Բարբաշ	~ (w)
Խոսրովային	~
Թուր կամ սուր	/ /
Լերկ	33
Հուհայ	0
Փաթուր	0
Կիսափաթուր	✓
Թագավորա	0

Հազերի երկրորդ սիստեմը, ինչպես երևում է նոր հետազոտութիւններից, կիրառվել է ավելի ուշ, միայն ժԲ դարից սկսած: Այս սիստեմը իրենից ներկայացրել է շատ ավելի մանրամասնորեն մշակված և ճշգրիտ սիստեմ: Այստեղ նշաններն ավելի շատ են, շատ կան նաև միևնույն նշանի տարբերակներ և տարբեր նշանների բազմազան համակցութիւններ:

Կոմիտաս վարդապետը իր մի հոգովածում³ թվում է խազարանության հետևյալ տարրերը.

Ա) Զայնաստիճանի խազեր.

Բ) Զայնեռանգի խազեր.

Գ) Զարդախազեր.

Դ) Զայնուժի խազեր.

Ե) Ամանակի խազեր.

Ղ) Բանալի խազեր.

Է) Առողանության խազեր.

Ը) Կետադրության խազեր.

Թ) Ոճական խազեր.

Ճ) Կապող և դատող խազեր.

ԺԱ) Կիսանիշ խազեր, և այլն.

Կոմիտաս վարդապետի խոսքն այստեղ խազերի ավելի զարգացած շրջանի մասին է, և ինչպես տեսնում ենք, այդ տարրերի մեջ կան այնքան նշաններ, որ երաժշտական ստեղծագործությունը, մեղոդիան լիակատար կերպով կարելի էր գրի առնել.

Այս սխտեմով ձայնագրված են պատարագի երգերը, այսպես կոչված մանրուսման երգերը, տաղեր, մեղեդիներ և այլն. Սրանց մեջ կան շատ այնպիսի ստեղծագործություններ, որոնք եկեղեցական կանոնական երաժշտությունից դուրս են, համեմատյալին բնութի են ունեցել և կատարվել են այս կամ այն հանդիսավոր օրերին.

Խաղերի երաժշտական նոտագրության գործածության մեջ հատուկ ուշադրության արժանի երևույթներից մեկն էլ այն է, որ միջնադարում այդ նոտագրությունը կիրառվել է նաև զուտ աշխարհիկ երգեր ձայնագրելու համար. Պահպանված կան տարրեր ժանրերի աշխարհիկ երգերի շատ նմուշներ. Աղդայիսի երգեր պարունակող ձեռագրերը բնականաբար վատ վիճակում են մեղ հասել, որովհետև ժամանակին դրանք շատ ավելի հաճախակի են դրվել գործածության մեջ և դրանց նկատմամբ լի տարվել այն հատուկ խնամքը, ինչ որ տարվել է եկեղեցական գրքերի նկատմամբ.

Ինչ վերաբերում է հոգևոր երգերի խաղային ձայնագրություններին, ապա սրանք պահպանվել են ոչ միայն մեծ մասամբ լավ վիճակում, այլև բազմաթիվ օրինակներով. Միայն Նրեանի Պետական Մատենադարանում, որ աշխարհում հայկական ձեռագրերի ամենահարուստ պահեստներից մեկն է, կարելի է հաշվել 1000-ից ոչ պակաս ձեռագիր գրքեր՝ շարականոցներ, տաղարաններ, մանրուսման գրքեր, ճաշոցներ, գանձարաններ

և այլն, որոնց մեջ կան ձայնագրված բազմաթիվ երգեր. նման ձեռագրեր կան նաև Սովետական Միության այլ քաղաքների թանգարաններում, ինչպես և Արևմտյան Եվրոպայի տարրեր քաղաքներում. Հայկական ձեռագրերի, դրանց թվում նաև երաժշտական ձեռագրերի հարուստ հավաքածու կան նաև Վենետիկում, Ս. Ղազարի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանում.

Հայ երաժշտական խազերը գրվում են մեկ գույնով, երկերանգ գրություն չի կիրառվել. նշանները գրվում են դրական տողից վեր՝ եթե պարզ նշաններ են. բարդ նշանները և նրանց բազմադաս համակցությունները գրվում են գրական տողի վրա, այդ նպատակով խոսքերի մեջ հատկապես թողնված միջոցներում. երաժշտական խազերի մեջ գործածվել են նաև հայկական այբուբենի մինչև 18 բաղաձայն տառեր, որոնք գրվում են գրական տողից ցած և վերաբերում են այս կամ այն երաժշտական նշանին.

ԺԲ—ԺԾ դարերը խաղային նոտագրության լայն կիրառման շրջանն է. Դրանից հետո մինչև ԺԸ դարը, երբ տեղի է ունեցել հայկական էկոնոմիկայի զգալի անկում և կուլտուրայի վարժացումը դանդաղել է, երաժշտության ասպարեզում էլ սկսվել է որոշ դեպքերիս հաղային նոտագրությունն էլ դադարել է հետագա կատարելագործությունից և իր գործնական որոշ անհարմարությունների և անմատչելիության հետևանքով մոռացության է տրվել, հետագայում տեղի տալով հայկական նոր ձայնագրությանը.

ԺԹ դարի սկզբում, ճիշտ 1813—1815 թվականների ընթացքում Կոստանդնուպոլսում հնարվել և գործածության մեջ է դրվել հայկական նոր նոտագրությունը. Դրա հնարողը եղել է հայ շնորհալի երաժիշտ, կոմպոզիտոր Համարաբում Լիմոնջյանը. Լիմոնջյանի սխտեմի նշանները վերցված են հին խաղերից, բայց իր սկզբունքով այդ նոտագրությունը մոտ է ժամանակակից միջազգային տառային նոտագրությանը, քանի որ ամեն մի նշանը երաժշտական մի տոն է արտահայտում. Լիմոնջյանի սխտեմը հիմնված է օկտավային հնչյունների վրա, սակայն աստիճանների բաժանումը համաձայնեցված է հայկական երաժշտության լաղային օրինաչափությունների հետ և տարբերվում է եվրոպականից. Մասնավորապես միֆա և լյա-սի-րեմոլ կիսատոներն այնտեղ լայն են, գոյություն ունեն նաև մի-դիեզ-ֆա և լյա-դիեզ-սի հարաբերությունները.

Լիմոնջյանի սխտեմը գործածվել է թե՛ եկեղեցական և թե՛ աշխարհիկ երաժշտության ասպարեզում.

³ Գրված է որպես նամակ «Տաճար» հանդեսի խմբագրապետին (Կոստանդնուպոլիս, 1910 թ., № 10, էջ 311), խմբագրության կողմից վերնագրված է «Եսարականի խազերու նշանակությունը» ՏՃ՝ս նաև «Շողվածներ և ուսումնասիրություններ», էջ 166.

նազգերի սիստեմի վերծանության խնդիրը վաղուց քի վեր հետադարձել ու զբաղեցրել է հայ և օտարազգի շատ տեսաբաններին:

Օտարազգի տեսաբանները ընայած մի քանի ճիշտ, բայց այն էլ տոսկ ընդհանուր բնույթի դիտողություններ արել են, սակայն հիմնական տեսական հարցերը լուծել չեն կարողացել: Կարևոր պատճառներից մեկն այն է, որ նրանք անհրաժեշտ չափով ծանոթ չեն եղել հայերեն լեզվին և մասնավորապես հայկական երաժշտությանը: Հայկական խազագրությունը քննել են հայ երաժշտական կուլտուրայից կտրված, համարել են այս կամ այն օտար սիստեմի ընդօրինակություն, չեն կարողացել նկատել նրա օրգոգինայությունը, կապը հայ երաժշտության առանձնահատկությունների հետ: Այս բոլորի հետևանքով խազերին նվիրված արևմտաեվրոպական հեղինակների բազմաթիվ աշխատությունները այժմ լոկ պատմական արժեք ունեն և գործնականում օգտակար գրեթե ոչինչ չեն տալիս:

Հայ տեսաբաններից անցյալում խազերի ուսումնասիրության ասպարեզում առանձնապես արդյունավետ աշխատանք են արել պոլսահայ ականավոր երաժիշտ Եղիա Տընտեսյանը և հայկական երաժշտության խոշորագույն գիտակ, բազմավաստակ Կոմիտաս վարդապետը:

Նազերի հետազոտության ասպարեզում Կոմիտաս վարդապետի կատարած աշխատանքը նպատակ է ունեցել երևան բերել ժողովրդի ստեղծագործական հարստությունները, հնարավորին չափ լրիվ վերականգնել բազմադարյան ժողովրդական երաժշտական կուլտուրան, նրա պատմական զարգացման և լավագույն նմուշների վերամշակման միջոցով գեղարվեստական նոր երկեր ստեղծել:

Ինչպես հայտնի է, Կոմիտասը «գտել էր խազերի բանալին»: Դա նշանակում է՝ նա լուծել էր դժվարին խնդրի էական մասը, բացահայտել էր խազագրության հիմնական սկզբունքը: Սակայն մեծ երաժշտագետի կյանքի ողբերգական ընթացքը հնարավորություն չտվեց նրան իր գործն ավարտել, իսկ հատորներ կազմող նրա աշխատությունը, ավելի քան 20-ամյա հետազոտական աշխատանքի արդյունքները այժմ դրեթե անհույս կորած են:

Երևանի Գրականության և արվեստի թանգարանի Կոմիտասյան արխիվում պահվում են մեծ վարպետի շատ ձեռագրեր, հատվածներ, որոնք վերաբերում են խազաբանությանը, ջնայած այդ պատառիկները, ինչպես նաև Կոմիտաս վարդապետի տպա-

գրված հոդվածները ոչ մի չափով չեն ներկայացնում նրա կապիտալ ուսումնասիրությունը, սակայն այսօր դրանք ևս գիտական զգալի արժեք ունեն և խազերի ուսումնասիրության հետագա աշխատանքին որոշ ուղղություն են տալիս:

Սովետական երաժշտագիտության մեջ մեծ ուշադրություն է դարձվում ժողովրդիկների անցյալի կուլտուրայի լավագույն տրագիգիաները, նրանց հին երաժշտական դանձերը երևան հանելու և ստեղծագործորեն օգտագործելու խնդրին: Հին-ուսական ձայնագրական սիստեմների, վրացական հին ձայնագրության և հայկական խազերի խընդիրը նույնպես շարունակ գտնվում է երաժշտագետների տեսազայտում⁴:

Հայկական խազային ձայնագրության նորագույն ուսումնասիրության արդյունքները հակիրճ ամփոփելու համար կարելի է ասել հետևյալը:

Հաշոգվել է հայտնաբերել ձեռագրերի պատառիկներ, որոնք պարունակում են զանազան հայկական ժողովրդի հնագույն ձայնագրություններ: Եթե մինչև այժմ խազաբանության մեջ խազերի պահպանված հնագույն ձեռագիրը համարվում էր 1216 թվին գրված մի շարական, ապա այժմ հայտնաբերված են Թ, Ժ, ԺԱ և ԺԲ դարերում խազագրված մի ամբողջ շարք պատառիկներ:

Այդ պատառիկների շնորհիվ ներկայումս բոլորովին նոր և փաստորոշ հիմնավորված մեկնաբանություն է տրվում խազերի պատմությանը: Այժմ հերքված է այն սխալ տեսակետը, որի համաձայն երաժշտական խազերը Հայաստանում իբր կիրառվել են ԺԲ դարից սկսած: Նորահայտ ձեռագրերի ուսումնասիրությունը հաստատում է հայկական երաժշտական խազերի ծագումը Ը—Թ դարերում:

Բացի դրանից, բարերախոս պատահականությունը նույն պատառիկներում հայտնաբերվել են միևնույն երգի տարբեր ժամանակ կատարված ձայնագրություններ, որոնք համեմատական ուսումնասիրությունից պարզաբանվում է խազային ձայնագրության զարգացման ողջ ընթացքը: Այսպես, անպացուցվում է, որ այդ ձայնագրությունը փոխ առնված չէ բյուզանդական կամ մի այլ նոտագրությունից, այլ ինքնատիպ է (չնա-

⁴ Մասնավորապես Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի սիստեմում այդ գործն հանձնարարված և եղել տողերիս հեղինակին, որը սկզբնաղբյուրի հետազոտության հիման վրա այժմ տպագրության է ներկայացրել իր աշխատանքի մի շրջանն ամփոփող գիրք, վերնագրված «Հայկական խազային երաժշտությունը ուսումնասիրության և վերծանության հարցերը»:

յաժ սկզբնական շրջանում նմային զանազան գրությունների հետ ունեցած որոշ ընդհանուր գծերին)։ Ը—Թ դարերում ծագելով իր նախնական, գեոևս անկատար վիճակում, այդ ձայնագրությունը հետագայում ինքնուրույն երկարատև զարգացում է ապրել և ԺԹ դարում հասել է համեմատաբար բարձր կատարելության։

Պարզվել է նաև, որ երաժշտական խաղերն իրենցից ներկայացրել են ոչ թե մեկ միատեսակ սխտեմ, այլ ձայնագրության պատմական զարգացման ընթացքում, ինչպես վերն ասացինք, հաջորդել են միմյանց հետ ժառանգաբար կապված, բայց էական զոծերով բավականաչափ ինքնուրույն երկու առանձին սխտեմներ։

Ով, վերջապես, խաղային ձայնագրության զարգացումը տեղի է ունեցել հայկական միջնադարի կուլտուրայի և արվեստի զարգացմանը զուգահեռ, ձայնագրությունը կիրառվել է ոչ միայն հոգեւոր երաժշտության ասպարեզում, ինչպես ընդունված էր համարել, այլ նաև բուն աշխարհիկ երաժշտության մեջ։ Խաղերով ձայնագրված մեզ են հասել նույնիսկ միջնադարյան ժողովրդական երգեր։

Խաղերի պատմության վերաբերյալ այս նոր փաստերի հայտնաբերումը մի կողմից օգնում է ավելի խոր և լրիվ հասկացողություն կազմելու հայ միջնադարի կուլտուրայի զարգացման մասին, մյուս կողմից հնարավորություն է ստեղծում ճիշտ կողմնորոշվելու ձայնագրության էության ու ուսումնասիրության հարցերում։

Այսպես օրինակ, այժմ կարելի է վստահ լինել, որ խաղային ձայնագրության տեսական հիմքերը պետք է փնտռել ոչ թե բյուզանդական կամ մի այլ երաժշտության կանոններում, ինչպես արել են հնում շատերը, այլ հենց հայկական երաժշտության մեջ։ Հայտնի է դառնում, որ պատմականորեն միմյանց հաջորդած տարրեր սխտեմներով գրված ձայնագրերը պետք է դատել և սխտեմներն ուսումնասիրել առանձին-առանձին և այլն։

Նույն նորահայտ ձեռագրերը նարայությունում են տվել ճշտելու խաղերի գծագրություններն ու տարրեր նշանների քանակը, և խաղերի տախտակը մաքրելու բազմաթիվ ավելորդ նշաններից, որոնք, ինչպես այժմ պարզվում է, վերջին մի քանի դարերի ընթացքում կատարված նորամու-

ծություններ կամ աղավաղումներ են։ Այս ևս իր հերթին նպաստում է խաղերի հետազոտումն ասիրությանը։

Ինչ վերաբերում է հին հայկական ձայնագրության բուն էության ուսումնասիրությանը, ապա այդ ուղղությամբ ևս հաջողվել է որոշ նախնական արդյունքների հասնել։ Շահեկան արդյունք է տալիս հենց իրենց խաղային գրվածքների մեջ հայտնաբերվող օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը։ Հաջողվում է մանրամասնորեն վերականգնել խաղերով ձայնագրված ամեն մի մեղեդիի տրոհումը երաժշտական «պարրություններ»-ի, «նախադատություններ»-ի և այլ ավելի մանր բաղկացուցիչ մասերի։ Դրա շնորհիվ մենք հեշտությամբ եզրակացության ենք գալիս մի շարք նշանների բնույթի մասին։ Ներքին օրինաչափությունների ուսումնասիրությամբ պարզվում է նաև երաժշտության ուղիքի և մետրի դրանցման սկզբունքը։

Ոչ պակաս կարևոր է միևնույն երգերի հին, խաղային ձայնագրության և ԺԹ դարում նոր հայկական նշաններով կատարված ձայնագրության համեմատական տաումնասիրությունը. այսպիսի ուսումնասիրություն հնում նույնպես ձեռնարկվել է, բայց առանձին արդյունք չի տվել։ Մինչդեռ այժմ, խաղային սխտեմների պատմության և հին ձայնագրություններում հայտնաբերվող օրինաչափությունների ուսումնասիրության արդյունքների շնորհիվ, խաղերի ուսումնասիրման այդ եղանակը ևս որոշակի գործնական նշանակություն է ստանում։ Այսպես օրինակ, համեմատական ուսումնասիրության շնորհիվ հայտնաբերված են, մասամբ կամ լրիվ կերպով, որոշ նշանների բնույթը և մի քանի այլ նշանների կամ նշանաբանների բուն նշանակությունը։

Խաղերի ներկա ուսումնասիրության մասին խոսելով պետք է ասել, որ հայկական հին ձայնագրության վերծանությունը գեոևս կապահանջի երկարատև և հետևողական աշխատանք։ Սակայն հեռավոր անցյալում գրի առնված բազմաթիվ երգերը նորից հնչեցնելը, որքան ղեկավարին, այնքան էլ շնորհակալ խնդիր է։ Սովետահայ երաժշտագիտությունը պետք է ամեն ջանք գործի դնի, որպեսզի մեր միջնադարյան երաժշտության ուսումնասիրության այդ շնորհակալ խնդիրը իր վերջնական լուծումն ստանա։

2. ԵՂՎԱԶԱՐՑԱՆ

(Պատմական գիտությունների
բեկնածու, ճեղհագետ)

ՆՈՐ ԳԵՏԿԱ ՎԱՆՔ ԿԱՄ ԳՈՇԱՎԱՆՔ

Ա. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԱԿՆԱՐԿ

որ Գետկա վանքը կամ Գոշա-
վանքը, երբեմնի հռչակավոր այդ
մենաստանը, գտնվում է Սովե-
տական Հայաստանի Իջևանի
շրջանի Գոշ գյուղում՝ ձորալանջի մի
փոքրիկ հարթակի վրա։ Գյուղը տարած-
վում է Տանձուտաձոր ընդարձակ ձորի ձախ
ձորալանջին, կտրտված մի քանի ձորակնե-
րով։

Ծրեք կողմից շրջապատված լինելով ան-
տառապատ բարձր լեռներով, առջևում ու-
նենալով Տանձուտա-ջուր կարկաշատ գե-
տակը, որը տեղացիք Քեղուտի գետ կամ
Վենձ (մեծ) ջուր անուններով են կոչում,
նա մի հիասքանչ տեսարան է ներկայաց-
նում։

Արևելյան կողմից այդ ընդարձակ ձորը
հզերվում է մի այլ լեռն լեռնաշղթայով, որը
մի տեսակ պատվար-պատնեշ է հանդիսա-
նում հիշյալ ձորի և Քարսաշայ գետի հովտի
միջև։ Միակ անցքը, որն այդ ձորը կապում
է Քարսաշայի հովտի հետ, այն խոր ու նեղ
կիրճն է, որտեղից հոսում է Տանձուտա-
ջուր գետակը։ Այդ կիրճը, որը գտնվում է
գետակի վերջավորությամբ մասում, զույգել
է նրա աջ ափին, բարձր լեռան անտառա-
պատ, խիստ զառիթափ լանջերով, իսկ ձախ
կողմից, ուղղաձիգ ձևով հզված, անասնի
բարձրությամբ ժայռերով, Այդ բարձրա-
բերձ ժայռերի տակով անցնում է դեպի Գոշ
գյուղը տանող ճանապարհը, ժայռապատի

ստորին մասերում փորված են քաղմաթիվ.
պարզ խաչեր, իսկ ժայռապատի տակ թափ-
ված են գեղաքանդակ խաչքարերի մի քա-
նի բեկորներ։

Ճանապարհը Դիլիջան կուրորտային քա-
ղաքից 16 կիլոմետրաչափ ներքև, այնտեղ,
որ իրար են միանում Աղստև և Քարսաշայ
գետերը, դուրս գալով Նրեան-Քրիլիսի մայ-
րուղուց, թեքվում է գեպի աջ և անմիջապես
անցնելով Աղստև և Քարսաշայ գետերը,
առաջ է ընթանում վերջինիս աջ ափով,
Կրասնոսելսկի շրջանային կենտրոնը տանող
խճուղով։ Այդ վերջինով երկու կիլոմետրա-
չափ գետն ի վեր ընթանալուց հետո, Ալա-
շուխկայա գյուղի մոտ, Մոթից է թեքվում
աջ՝ անջատվելով Կրասնոսելսկ տանող
խճուղուց և անմիջապես անցնելով Քարսա-
շայ գետը, Ալաշուխկայա գյուղի միջով
մտնում է Տանձուտա-ջուր գետակի կիրճը և
ոլորապտույտ բարձրանում Գոշ գյուղը։

Մի այլ ութի ճանապարհ դուրս գալով
Դիլիջան քաղաքից, անմիջապես թեքվում է
դեպի աջ և ուղղությամբ վերցնելով դեպի
Հյուսիս-արևելք, անցնում է անտառներով,
մարգագետիններով, Պարզ-գյուլ լճի ափերով
ու Տանձուտա ձորի եզրին, սարահարթից
դառիթափ իջնում է գյուղը։

Այդ ճանապարհը շատ զեղեցիկ ու հե-
տաքքիթ է հատկապես գարնան և ամռան
ամիսներին, երբ անտառը կանաչապատ է,
սաղարթախիտ, երբ մարգագետինները պա-

տած են ալայյան փարթամ բուսականությանը՝ անթիվ-անհամար երփներանգ, անուշարույր ծաղիկներով, իսկ Պարզ-Գյուլի¹ ինն իր վճիտ ջրերի մեջ արտացոլում է կապտագույն շինը երկինքը արծաթափայլ ամպիկներով և երկնասլաց սոճիները։ Այդ բոլորը մի հիասքանչ ու զմայլելի տեսարան են ներկայացնում։ Այդ է պատճառը, որ ղեպի Գոշավանք բոլոր այցելուները զնում են հատկապես այդ ճանապարհով։

Վանքի հուշարձանների հիմնական խումբը տեղավորված է գյուղի հյուսիսային եզրին, երկու կողմերից փոքր ձորակներով եզերվող փոքրիկ հարթակի վրա։ Վանքի կառուցումը կապված է նրա հիմնադիր Մխիթար Գոշ վարդապետի անվան հետ,

Կիրակոս Գանձակեցու վկայությամբ Մխիթար Գոշը, «շուշակաւորն այն և մեծիմաստն գիտությամբ՝ էր ի քաղաքէն Գանձակայ, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, որք հաւուն զնա յուսումն Գրոց Սրբոց և իբրև հնաւ նա յարբունս հասակի, ձեռնադրեցին զնա քահանայ կուսակրօն»²։

Եվ որովհետև Մխիթարի ղեմքը սակավամազ էր, նրան կոչեցին Գոշ (քոսա) մականունով։ Նա կոչվել է նաև Գանձակեցի և Գնտկեցի։ Դեռ մանուկ հասակից մեծ ձրգտում ունենալով ղեպի ուսումը, նա չի քավականանում ստացած կրոնական կրթությամբ և աշակերտում է ժամանակի նշանավոր ուսումնական, հայտնի աստվածաբան Զովհաննես Տավուշեցի վարդապետին։ Եվ պաշտեալ զքահանայութիւն յոլով ամս ցանկացաւ հմուտ լինել Գրոց Սրբոց, և առական խորոց՝ որ կան ի նոսաւ Եւ հանդիպեցաւ Յովանէս վարդապետի Տաւուշեցի անուանեալ, որ ի ժամանակին յայնմիկ երևելի էր նա գիտությամբ... Առ սմա կացեալ Մխիթար ամս յոլովս, ուսման Գրոց պարապեալ³»։

Զովհաննես Տավուշեցու մոտ որոշ ժամանակ մնալուց հետո, Գոշը վարդապետական աստիճան է ստանում, ուղևորվում է ղեպի արևմուտք՝ Կիլիկիա, Սև լեռան դպրոցը, ուսումը շարունակելու համար։ «Կացեալ առ սմա Մխիթարայ, և առ այլ ոմանս, էառ նա զանուն վարդապետական, և այնու ոչ շատացաւ, այլ շողաւ Արևմուտս կոյս յաշխարհն՝ որ կոչի Սև լեռան, առ վարդապետսն՝ որք էին անդ ուսուցիչք»⁴։

Զ. Մ. Չամչյանը Գոշի Սև լեռան դպրոցը մեկնելու ժամանակը զնում է 1163 թվա-

կանը⁵։ Գոշը թաքցնելով իր վարդապետական աստիճանը, բավական ժամանակ մնում է Սև լեռան դպրոցում և մեկնում է Հայրենիք։

Վերադարձի ճանապարհին Կարին քաղաքում նա հանդիպում է Կայենո զավառի և Մահկանաբերդի տեր Քուրթ իշխանին, որը մինչև այդ մեծ զինք ուներ վրաց արքունիքում և սրտնեղելով վրաց թագավորներից, առժամանակ բնակվում էր Կարինում։ Գոշը ծանոթանում է և բարեկամանում նրա հետ, սիրվելով նրա կողմից որպես հայր⁶։

Կարինից Գոշը վերադառնում է իր հայրենի քաղաքը Գանձակ, ուր շուտով նրա իմաստության համբավը տարածվում է ամենուր, որի հետևանքով շատերն են զալիս նրան աշակերտելու⁷։

Սակայն Գոշի վարդապետական-ուսուցչական գործունեությունը իր Հայրենի երկրում երկար չի տևում. անընդհատ ենթակա լինելով սելջուկների հալածանքների, որոնց տիրապետության տակ էր գտնվում այդ ժամանակ Հայաստանը և հետևելով լեզվանից Ստեփանոս Բ կաթողիկոսի հորդորանքներին, նա թողնում է իր Հայրենիքը և զնում հաշեն, Հաթերքի տեր Վաթթանգ իշխանի ու նրա եղբայրների մոտ, որոնք մեծ սիրով ու հարգանքով են ընդունում նրան⁸։

Որոշ ժամանակ հաշենում մնալուց հետո, Գոշը մեկնում է Դասնո անապատը, ուր մնում է մինչև 1185 թվականը։ 1184 թվականին վախճանվում է վրաց Գեորգի Գ թագավորը (1156—1184), որ իր կալվածներից զրկել ու արքունիքից արտաքսել էր Քուրթ իշխանին։ Գեորգիի մահվանից հետո, այդ նույն 1184 թվականին, զահ է բարձրանում թամար թագուհին, որը վերադարձնում է նրան Կիր հայրենի կալվածներն ու վերականգնում նրա ամիրայության տիրույթը։ Նրա հետևանքով Քուրթ իշխանը 1185 թվականին Կարին քաղաքից վերադառնում է իր հայրենի Կայենո զավառը։

Գոշը, իմանալով Քուրթ իշխանի վերադարձը, թողնում է Դասնո անապատը և նույն թվականին զալիս է իր բարեկամի մոտ ու բնակություն հաստատում Գնտկ վանքում, որը գտնվում էր այդ նույն Կայենո զավառում, Աղստև գետի աջ կողմում, Իսկ վանքի առաջնորդ Սարկավազ վարդա-

1 «Պատմութիւն Հայոց, արարեալ Կիրակոսի վարդապետի Դանձակեցւոյ», Թիֆլիս, 1909 թ., էջ 105։

2 Կիրակոս Գանձակեցի, նույն տեղում, էջ 105—106։

3 Նույն տեղում, էջ 106։

4 Մխիթարի վարդապետ Չամչյան, «Պատմութիւն Հայոց», հատ. Գ, Վենետիկ, 1786 թ.։

5 Կիրակոս Գանձակեցի, նույն տեղում, էջ 106—107։

6 Նույն տեղում, էջ 107։

7 Նույն տեղում։

պետը, որը Գոշի սանհրից էր, մեծ սիրով է ընդունում իր ուսուցչին⁹։

Այդ ժամանակներում է, որ մեծ երկրաշարժ է տեղի ունենում, որի հետևանքով հիմնովին ավերվում են Գետկա վանքի և կից բնակավայրի շինությունները այնպես, որ նորից վերականգնել դրանք այլևս հնարավոր չէր (ավերման տարեթիվը ստույգ հայտնի չէ, մի ձեռագրի հիշատակարանից իմացվում է, որ 1187 թվականին դեռ կանգուն էր Գետկա վանքը)։

երկուց յերանցն՝ որ կայ ի գլխոյ նորա, գոյանում էին զտեղին Տանձուտայ ձոր. և էր ի նմա գիւղ... տեղի փայտաւէտ և շրաւէտ. անդ համարեցան, թէ պատշաճ իցէ զետեղիլ¹⁰։

Կատարված հնագիտական հետազոտությունները, դժբախտաբար, մինչև այժմ չեն հայտնաբերել Գետկա վանքի ճշգրիտ տեղը։

Այա Գոշը ողջ միաբանության գլուխ անցած ձեռնամուխ են լինում նոր Գետկա վանքի հիմնադրմանը, նախ կառուցում են

ԳՈՇԱՎԱՆՔԸ ՃՈՌՆՈՒՄ-ԱՐԵՎԵԼՔԻՑ

Գոշը դիմում է Զաքարյան իշխաններին և խնդրում նոր տեղ վանքի համար։ Նրանք փնտռում են, գտնում են մի շատ վայելուչ վայր՝ երկու լեռների գոգավորության միջև, որ Տանձուտի ձոր էր կոչվում, որտեղ կար և գյուղ, հարմար են գտնում այդտեղ վանք կառուցելու համար. «Այա ըզան միաբան առ մեծ Գշխանն Իւանէ, երբայր զօրավարին վրաց Զաքարէի, որդիք քեռ բարեպաշտ իշխանին Քրթին, որ ընդ այն ժամանակս Գշէր բերդին Կայնէւլ և քաւառին, և ցուցին նմա զինդիրս իւրեանց՝ զի տացէ նոցա տեղի, ուր փոխեցեն զվանս իւրեանց, և նա հրամայեաց նոցա տեւանել, թէ որ տեղի պատշաճ իցէ. և նոքա շրջեալ գտին տեղի մի բարեվայելուչ և գոգաձև առ ստորոտս

մի գեղեցիկ, փայտակերտ եկեղեցի և օծելով կոչում են Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անունով¹⁰։

Եկեղեցու օծման արարողությունը կատարվում է մեծ հանդիսավորությամբ, որին մասնակցում էր նաև Հայաստանի ամենանշանավոր վանքերից մեկի՝ Հաղարծինի վանքի առաջնորդ հալատուր վարդապետ Տարոնացին՝ ժամանակի ամենաուսույալ և զարգացած անձնավորություններից մեկը, մանավանդ երաժշտության բնագավառում։ Այդ հալատուր Տարոնացին էր, որ հայկական ձայնանիշերը մշակելով տարածեց ողջ երկրում։

⁹ Կիրակոս Փանակեցի, էջ 197—198։

⁹ Նույն տեղում, էջ 198—199։

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 199։

Այդ փայտակերտ եկեղեցին շուտով քանդվում է և նրա հետքերն անգամ չեն պահպանվել: Դրանից հետո վանքից վերև, ձորակի մյուս կողմում, կառուցում են մի ուրիշ քարաշեն փոքր եկեղեցի՝ Հովհաննու Կարապետի անվան, որի ավերակները մինչև այժմ էլ պահպանվել են (այդ մասին ավելի մանրամասն նկարագրական րաժնում): «Եկեղեցին ի նոր Գետիկ ևս փոքրագույն եկեղեցի մի յանուն Սուրբ Կարապետին ծովանու ի գլուխ վանիցն»¹¹:

Հովհաննու Կարապետի անվան եկեղեցու կառուցումից հետո, 1191 թվականին, ձեռնամուխ են լինում վանքի գլխավոր եկեղեցու կառուցմանը, որը տևում է հինգ տարի և ավարտվում Սոազատիկ օրը: Ապա մեծ հանդիսավորությամբ օծում են եկեղեցին և կոչում Ս. Աստվածածնի անվան: Օծման հանդեսին մասնակցում էր նաև Հաղթատի հռչակավոր վանքի առաջնորդ Հովհաննիս եպիսկոպոսը¹²:

Աստվածածին եկեղեցու կառուցումից հետո, Գոշը ձեռնամուխ է լինում այդ եկեղեցու զավթի շինությանը, որին մեծ շափով օժանդակում են Զաքարյան եղբայրները՝ Զաքարեն և Իվանեն: Դավթի կառուցմանը ցույց տրվող նյութական օժանդակությունից գատ, Զաքարյան եղբայրները նոր Գետկա վանքին են նվիրում նաև Արասաձոր գյուղը, Զորոձոր գյուղը, վանքից վերև գտնվող պղնձահանքը, Բջնու նահանգում գտնվող Աշավա գյուղը և հողեր, ինչպես նաև Տզըրկածով և Ուտելանջ գյուղերը: Այդ բոլորի մասին մանրամասն պատմում է Գանձակեցին¹³:

Դավթից հետո Գոշը կառուցում է Ս. Առաքելոց և Ս. Հովհաննիսյանց մատուռները: Ժվ որովհետև ինքը սիրում էր անապատական կյանքը, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում է Գանձակեցին, վանքից քիչ հեռու հաստատում է իր բնակությունը, միաժամանակ կառուցելով այնտեղ փայտակերտ փոքրիկ եկեղեցի՝ Ս. Հոգու անվան: Ապա վանքից վերև, այդ կողմում, կառուցում է քարե կիր շարվածքով մի այլ եկեղեցի, որպես իրեն գերեզմանատեղի՝ Ս. Համբարձման անունով¹⁴:

Դրանով ավարտվում են Գոշի կազմից նոր Գետկա վանքում կատարվող շինարարական աշխատանքները, որոնք սակայն շարունակվում են վանքի հետագա առաջնորդների ժամանակ: Գոշը հասնելով խորին ծերության, դեռ իր կենդանության ժա-

մանակ, հրաժարվում է վանքի առաջնորդությունից, իր մոտ կանչելով ողջ միաբանությանը, օրհնում է նրանց և ապա նրանցից Մարտիրոս վարդապետին, իր սիրելի աշակերտներից մեկին: Նշանակում է վանքի առաջնորդ: Մխիթար Գոշը վախճանվում է 1213 թվականին և նրա մարմինը տանում թաղում են իր ձեռքով կառուցած եկեղեցի-տապանատանը¹⁵:

Նոր Գետկա վանքը Գոշի ղեկավարության ներքո, ոչ միայն հարստացավ հույակապ կառուցվածքներով, որոնք հայ արվեստի ու ճարտարապետության նշանավոր կոթողներից են, այլ նաև հանդիսացավ րարձրագույն հոգևոր դպրոց, որպես Հայաստանի կրոնական և ուսումնական ամենակարևոր ու խոշոր կենտրոններից մեկը: Նրա համարվել տարածված էր ամենուր, որի հետևանքով երկրի բոլոր կողմերից, ժողովրդի էին որք աշակերտացան ի նման է վարդապետական բանին: քանզի համարա իմաստութեան նորա հռչակեցաւ ընդ ամենայն տեղիս, և զային առ նա յամենայն կողմանց: Բազումք որ էին ի կարգի վարդապետաց ծածկէին զինքեանս և զային, ի կարգի աշակերտաց կալով՝ ուսանէին ի նմանէ, և առնուին վերստին հրաման¹⁶:

Գոշի աշակերտների շատերը կազմակերպեցին իրենց ինքնուրույն դպրոցները և մեծ համբավ ու հռչակ վայելեցին, ոչ միայն իրենց գիտությանը, այլև իրենց քաղաքականությանը, մարդասիրությանը, աշխատասիրությանը:

Մխիթար Գոշի աշակերտների մեջ նշանավոր էին Թորոս Մեյուհնացին, Կիրակոս Գանձակեցին, հռչակավոր աստվածաբան Հովհաննես Տավուշեցին, որը հայտնի է վանական վարդապետ անունով և ուրիշներ:

Բացի կրոնա-քաղաքական և ուսումնակրթական աշխատանքներից, զգալի տեղ է գրավում նաև Գոշի գրական գործունեությունը: Նրա գրական աշխատություններից առավել հետաքրքիր ու նշանակալից է «Դատաստանագիրք»-ը¹⁷:

Առանձին ուշադրության արժանի են նաև Գոշի կազմած քաղմաթիվ առակները, որոնք առանձին կողմերով ուսանելի են նույնիսկ մեր ժամանակների համար: Մեծ թիվ են կազմում նրա կրոնա-քաղաքական աշխատությունները, որոնց մասին հետևյալ կերպ է պատմում Գանձակեցի պատմիչը. «Ըն եթող նա յիշատակ և արձան գերեզմանի գիրս

¹¹ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 200:

¹² Նույն տեղում:

¹³ Նույն տեղում, էջ 204:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 204—205:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 202, 203:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 205:

¹⁷ Վահան ծալագույն վաղեմ Բաստամյանց, «Մխիթարայ Գոշի «Դատաստանագիրք» Հայոց», Վաղարշապատ, 1880 թ.:

մտախորհն յօգուտ ուսումնասիրաց՝ համա-
ռօտ մարգարէութեանն Երեմիայի գեղեցկա-
գիր կարգօք, և սուղ ինչ կանոնս վասն սպա-
գիր կարգօք, և սուղ ինչ կանոնս վասն սպա-
տարելոյ մարմնոյ և արեան Տեանն, թէ
որպէս պատշաճ իցէ, կամ որպիսի կարգօք
և գիրք մի ողբք ի վերայ բնութեանս՝ ի դի-
մաց Ադամայ առ որդիս նորա, և ի գիմաց
նաւի առ դստերս նորա. և գիրք մի յայ-
տարարութիւն ուղղափառութեան հաւատոյ
շնորհէմ ամենայն հերձուածողաց, ի խնդրոյ
մեծ զօրավարին Զաքարէի և եղբօր իւրոյ և
այլ թուղթս խրատակաւնս¹⁸։

Իրենց սիրելի ուսուցչի ու առաջնորդի հի-
շատակը համբրժական դարձնելու համար

Դրանից հետո Մարտիրոսը ձեռնամուխ է
լինում հինգ խորանանի, գմբեթավոր մի այլ
գեղեցկաշեն եկեղեցու կառուցմանը, սա-
կայն վրա հասնող Զալալեդդինի արշա-
վանքների հետեանքով եկեղեցու շինարա-
րութիւնը որոշ ժամանակ կանգ է առնում,
Հետագայում ոմն Գրիգոր Կապալեցի, որի
միջոցներով էր կառուցվում եկեղեցին, կըր-
կին շարունակում է նրա շինարարութիւնը
և ավարտում հայոց ՈՂ (1241) թվականին։
Այնուհետև կառուցում է Ս. Գրիգորի ան-
վան գեղեցկաշեն փոքր եկեղեցին, գավթի
հարավային կողմում։

Մարտիրոս Վարդապետը շուրջ քառասուն

ԳՈՇԱՎԱՆՔԸ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄՈՒՏՅՈՒՆ, ԱՌՋԵՎՈՒՄ Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻՆ։

վանքի միաբանութիւնը և ողջ համայնքը
նոր Գետկա վանքը նրա անունով կոչում են
նաև Գոշավանք, Այդ անունը հետզհետեւ ա-
վելի գործածական է դառնում քան նոր
Գետկա վանք անունը։

Նոր Գետկա վանքը Գոշին հաջորդող
Մարտիրոս վարդապետի առաջնորդութեան
ժամանակ ավելի ընդարձակվում և բարգա-
վաճում է։ Մարտիրոս վարդապետը կառու-
ցում է ժամատուն՝ փայտյա վերնահարկով,
գրատունը՝ գործակից տնեանալով հյուսն
Մխիթարին։

տարի վարում է վանքի առաջնորդութիւնը և
կամովին հրաժարվում է առաջնորդութիւ-
նից։ Նրանից հետո վանքի առաջնորդներ են
դառնում Մխիթար, Հովսեփ, Արրահամ, Հով-
հաննես Արմանեցի և այլ վարդապետներ։

Նոր Գետկա վանքը Մարտիրոսի առաջնոր-
դութեան ժամանակ հասնում է առավել
բարձր զարգացման, դասվելով Հայաստանի
գլխավոր վանքերի շարքը, ինչպես՝ այդ
մասին տեղեկացնում է ժամանակի պատմա-
գիրը, որը նույնպես ուսանել է այդ վան-
քում. «Փառաւորեցաւ վանքն և հոշակեցաւ
սուրբ վարդապետին՝ իմաստութեամբ Մար-
տիրոսի առաջնորդի. քանզի այլ շինարար
էր...»։ Նւրազում եղբարք ժողովեցան վանք

¹⁸ Կիրակոս Գանձակեցի. էջ 208—209.

հոշակամուն տեղում, և բազմաց եղև տեղի սննդեան և ուսման. որ և մեք իսկ անհալ և ուսնալ եղաք ի նոյն վանս: ... և բազմացան քահանայք և պաշտօնեայք և մանկունք ուսումնականք... ... և դիւանոր վանորայքն՝ Սաւահինն, և Գետիկ...»¹⁹

Մարտիրոսի՝ Գետիկ վանքի առաջնորդությունից հրաժարվելուց քիչ հետո, հաշատուր վարդապետը և իր եղբայր Բարսեղը վանքի դիմաց, ձորակի մյուս ափին, հայոց ԶԳ (1254) թվականին կառուցում են Ս. Գետրգի անվան փոքրիկ, գմբեթավոր եկեղեցին:

Կիրակոս Գանձակեցու այդ վկայության մեջ սլոյթ հարկւր թվականը, մեր կարծիքով, կա՛մ գրչի կա՛մ տպագրության վրիպում պետք է լինի, քանի որ եկեղեցու գմբեթի թմբուկի վրա պահպանվել է նրա կառուցման վերաբերյալ արձանագրությունը՝ ԶԳ թվականով (յոթ հարյուր երեք):

Բացի այդ, նույն վկայությունից միաժամանակ հավանական է դառնում, որ Մարտիրոսին հաջորդող Մխիթարի վանքի առաջնորդության ժամանակը շատ կարճատև է եղել և, որ նրան պետք է հաջորդած լինի հաշատուր վարդապետը՝ Ս. Գետրգ եկեղեցու կառուցողը: Գանձակեցու հենց այն վկայությունը, թե Մարտիրոսից հետո վանքի առաջնորդ եղան Սմիթթար ոմն, և այլ սա, և այլ նա՝ Կնքին հաստատում է, որ նախ Մխիթարի առաջնորդությունը շատ կարճատև ու անարդյունավետ է եղել և երկրորդ և այլ սա, և այլ նա՝ դարձվածքի տակ պետք է հասկանալ վերը հիշատակված հաշատուր վարդապետը:

Ս. Գետրգ եկեղեցու կառուցման վերաբերյալ եղած տեղեկությունով վշ սպասելով և նոր Գետիկ վանքի մասին պատմության հիշատակությունները՝ վանքում կատարվող հետազա կառուցումների մասին մեզ տեղեկացնում են նրանց վրա փորագրված արձանագրությունները: Դրանց համաձայն, Դասապետ վարդապետը և իր եղբայր Կարապետը հայոց ԶԽ (1291) թվականին կառուցում են զանգակատունը՝ Գարրիել և Միքայել հրեշտակապետների անունով: Այդ նույն թվականին է կառուցվում նաև վարդապետ Պողոսի մահարձանը: Այդ վերջինով էլ ավարտվում են վանքում կատարվող կառուցումները:

Նոր Գետիկ վանքի կամ, որ ավելի ճիշտ ու հարմար է այսուհետև ասել՝ Գոշավանքի մասին եղած միակ հիշատարականները նրա մեծ թիվ կազմող վիմագրություններն են, որոնց մեծ մասը փորագրի են, մնացած մասը ներկագիր: Դրանք գլխավորապես նվի-

րատվական բովանդակություն ունեն և մեծ մասամբ առանց տարիթվի, Ուստի դժվար է որոշել, թե դրանք որ ժամանակի են, որով հնարավոր լինի որոշ պատկերացում կազմել վանքի ընդհանուր դրության մասին: Այդ տեսակետից մեզ համար հիմք կարող են ծառայել այն վիմագրությունները, որոնք ժամանակը որոշ է, այդպես:

Գավթի արևմտյան դռան ճակատաքարի վրա եղած արձանագրության համաձայն, Գայաձաղի տրդի Հովհաննես Կարենցին հայոց ԶԽԲ (1293) թվականին միաբանում է Ս. Աստվածածին:

Ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային որմի ներսի երեսի վրա եղած ներկագիր մի արձանագրության մեջ ասվում է, որ Ումեկի թուռ, Ճարի որդի Թաղարդին հայոց ԶԾ (1301) թվականին միաբանում է՝ իրենց դրամագին սեփականությունը կազմող Գետիկ վանքի եկեղեցուն և նվիրում է իր սեփական Հահնի գյուղն ու տարեկը հարյուր կուժ գինի՝ հաս ալգուց: Արձանագրության մեջ հիշատակվում է, որ նվիրատվությունը կատարվում է Թաղարդիի հոգևոր հայր Դասապետ վարդապետի միջոցով, որը, անկասկած, զանգակատունը կառուցող Դասապետ վարդապետը պետք է լինի:

Գավթի արևմտյան պատի տակ եղած մի խաչարձան-մահարձանի տպագրությունն ունի հայոց ԶԾԸ (1309) թվականը:

Վերը մեջ բերված արձանագրությունները երևում է, որ մինչև ԺԴ դարի սկիզբները դեռ անվնաս ու շեն էր Գոշավանքը: Վերջին գրավոր հիշատակությունը, որը կարող է վկայել վանքի գոյության մասին՝ Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևելյան պատի տակ գտնվող մի գերեզմանաքարի տպանագրությունն է՝ ԶԴԴ (1345) թվականով: «Պատրոնուքեան Արդուրին և Խուրիշ Խաթունին ևս Պետրոս վարդապետ կանգնեցի զխաչս բաւխաւս սուրբս՝ մեզ և ծնողաց մեռոց ի քովին ԶԴԴ»²⁰ (1345): Դրանից հետո ոչ մի հիշատակություն չկա այդ նշանավոր մենաստանի մասին:

Մնում է ենթադրել, որ Գոշավանքը նույնպես, ինչպես Հայաստանի բազմաթիվ այլ վանքերն ու բնակավայրերը, ավերվեց ու ամայացավ մոնղոլական արշավանքների և դրանց հաջորդող միջոցառումների երկարատև պատերազմների հետևանքով:

Ինչպես երևում է ԺԹ դարի բանասիրական գրականության Գոշավանքին վերաբերող տեղեկություններին, նրա այդ լքված ու ամալի վիճակը շարունակվել է ընդմիշտ և նա

¹⁹ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 208, 210 և 295.

²⁰ Այդ տապանագիրը տեղում ըլինելու պատճառով մեջ ենք բերում Ի. Զարոյանից, «Ազգագրական հանդես», Ժ գիրք, Թիֆլիս, 1903 թ., էջ 32:

այլևս չի վերահաստատվել որպես մենաստան: Չնայած վանքի բակում եղած գերեզմանաքարերից երկուսն ունեն ժե դարի վերջին քառորդին պատկանող տապանագրություններ՝ «Այս է հանգիստ Մկրտիչ պարոն տերին, թուին ըմբիթ» (1675), «Այս է տապան Սարկաբ քահանայի» (1696), — սակայն դրանք չեն կարող հիմք ծառայել ենթադրելու վանքի գոյության մասին: Այնտեղ կարող էին թաղումներ տեղի ունենալ նաև մենաստանի լքված և ամայի ժամանակ, Բացի դրանից, երկրի քաղաքական գոյությունը այդ շրջանում խիստ աննպաստ էր՝ թուրք-պարսկական անընդհատ կրկնվող պատերազմների հետևանքով:

Դրանից հետո Գոշավանքի մասին առաջին տեղեկությունը հաղորդում է Սարգիս վարդապետ Զալալյանը²¹, ժե դարի քառասնական թվականներին այցելելով Գոշավանք, շատ սեղմ ձևով տալով է նրա կառուցման հանգամանքները, հիմք ընդունելով Կիրակոս Գանձակեցու վկայությունները և ընդօրինակում շուրջ 28 վիճագրություններ՝ նկատելի անճշտություններով, ծավալ սրտի Զալալյանը ամենևին չի հիշատակում վանքի գոյության մասին. բայց հենց դրանից էլ հետևում է, որ վանքը լքված էր ու ամայի վիճակում:

Գոշավանքի մասին հաջորդ տեղեկությունը հաղորդում է Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանը²², որը 1862 թվականի օգոստոսի 14-ին մի խումբ աշխարհական ու հոգեվորական ուխտավորների հետ միասին այցելելով Գոշավանք, զբաղվել է նրա համառոտ ուսումնասիրությամբ — կատարել է հուշարձանների նկարագրությունը և ընդօրինակել է մի քանի արձանագրություններ, նա ի միջի այլոց տեղեկացնում է, որ շուրջ հինգ տարի է, ինչ վանքի պարսպի ներսում բնակվում է էջմիածնի վանքի կալվածների (անասառամասեր և վարելահողեր) վերատեսույ՝ երեսնցի Վախտանգ Փարսադանյանը, որը միաժամանակ հսկում է և վանքին: Սակայն Սմբատյան արքեպիսկոպոսը չի հիշատակում ո՛չ վանքի առաջնորդի ու միաբանության և ո՛չ էլ գյուղական քահանայի մասին, չնայած այն բանին, որ մնացած բոլոր դեպքերում նա առաջինը հիշատակում է վանքերի սպասավորներին և գյուղական քահանաների մասին: Դրանից կարելի է ենթադրել,

որ այդ ժամանակ Գոշավանքը գտնվում էր քայքայված ու ամայի վիճակում:

Սմբատյանից շուրջ երեսուն տարի հետո, 1892 թվականին, դպրոցների ամառային արձակուրդների ժամանակ, իր աշակերտների հետ միասին Գոշավանք է այցելում Խահակ Հարությունյանը²³, նա կալված է յուրաքանչյուր հուշարձանի համառոտ նկարագիրը, ընդօրինակել է շուրջ 65 վիճագրություն և այդ բոլոր հոգևածի ձևով հրատարակել «Ազգագրական հանդես»-ում: Հոգևածի ներածական մասը նվիրված է Գոշի կյանքին ու գործունեությանը:

Ի. Հարությունյանից փոքր ժամանակ անց Գոշավանք է այցելում «Արցախ» ույնքան հետաքրքիր ու արժեքավոր աշխատության հեղինակ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանը²⁴, Աշխատության Գոշավանքին վերաբերող գրքում հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում վանքի գոյության մասին: Այդ առթիվ նա գրում է. «Հնդար ափսոս, հետզհետե բոլորովին ոչնչանում է նախ պատուական տաճարները, կարոտ են նտրագութեան, բայց նորոգող չկայ. խղճալի գրութեան մէջ են, բայց նայող չկայ. բոլոր տաճարներս յանձնուած է մի անհասկացող քահանայի, որ խապառ անհոգ է» (էջ 356):

Գոշավանքը ժե դարի վերջերին ոչ միայն լքված ու ամայի էր, այլև նրա հուշակառույ ճարտարապետական կառուցվածքները դրսևրվում էին խիստ քայքայված ու անխնամ վիճակում:

Դրանից հետո ոչ մի տեղեկություն չունենք Գոշավանքի մասին. հավանական է, որ նա շարունակեց մնալ այդ նույն քայքայված ու անխնամ վիճակում մինչև սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում, ենթակա մարդկային առողջ ձեռքի և ընդլայն արհամիրքների ավերիչ ազդեցությանը:

Սովետական իշխանության տարիներին խոշոր աշխատանքներ են կատարվել Գոշավանքի գիտակետորեն սխառնամտիկ ուսումնասիրության, վերանորոգման ու յուրակարգման, ինչպես և նրա պահպանության հետագա ապահովման ուղղությամբ:

Սովետական իշխանության հենց առաջին տարիներին, չնայած երկրի տնտեսական ծանր գոյությանը, կառավարությունը անհրաժեշտ միջոցներ էր հատկացնում փլմած վտանգի ենթակա հուշարձանների պահ-

²¹ Ստեփան Վարդապետ Զալալյանը, «Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան», մասն Ա, Տփլիս, 1848 թ., էջ 120—145:

²² Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանը, «Տեղեկագիր Գեղարքունի ժողովարդ գաւառի, որ այժմ Նոր-Քալաթի գաւառ, Վաղարշապատ, 1895 թ., էջ 172—176:

²³ Ի. Հարությունյան, «Գոշավանք կամ Նոր Գեորգի», «Ազգագրական հանդես», ժ գիրք, Թիֆլիս, 1903 թ., էջ 5—38:

²⁴ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանը, «Արցախ», Բաքու, 1895 թ., էջ 342—358:

պանությունն ապահովելու համար, նախնական ուսումնասիրությունները պարզեցին, որ Գոշավանքը նույնպես պատկանում է այդ կարգի վտանգված հուշարձանների թվին. թափված էին բոլոր հուշարձանների տանիքի սալաքարերը, երեսապատ քարերի ու քիվերի պեղի մասը, խիստ կերպով քայքայված էր դիւնավոր տաճարի գմբեթը, ձյան հալոցքի ջրերը և անձրևաջրերը ներս ծծվելով ծածկի ու պատերի մեջ ափելի էին արագացնում դրանց քայքայումը: Հուշարձանների շուրջը և ոմանց ներսը յիջն էին տղրով, իսկ քակի ազատ մնացած մասն էլ օդտագործում էին որպես քանդարանոցի, որ ուղղող ջրերը ծծվելով հուշարձանների հիմքերը, մեծ լարով վտանգում էին նրանց պահպանությունը:

Եվ ահա, առաջին շրջանում, որպես շտապ օգնություն միջոցառում, ձեռնարկվեց վանքի կառուցվածքների պահպանության ապահովմանը, նախ աղբից մաքրվեցին վանքի շրջապատն ու շենքերը և արգելվեց այն որևէ ձևով օդտագործելը: Բոլոր հուշարձանների տանիքները ժամանակավորապես ծածկվեցին կղմինդրով. վերականգնվեցին թափված երեսապատ քարերն ու քիվերը. պլավոր տաճարի գմբեթը, որ առաջացած թաղմանի վնասվածքների հետևանքով սաստիկ խարխուլելով ենթակա էր շուտափույթ փլման, ժամանակավորապես ամրացվեց երկաթյա լայնաշերտ գոտեմանման օղերով: Այս, հետագա պահպանությունը և ամենօրյա սեղանային ու խոսքի ասպահովելու նպատակով, կարգվեց հատուկ հաստիքային պահակ:

Հայկական ՄՄՖ Միևիստերների Ոովետի ձարտարապետության գործերի և շինարար-

րության պետական կոմիտեն, իր հատուկ գիտա-ոնստավրացիոն արվեստանոցի միջոցով, 1958 թվականից ձեռնամուխ է եղել Գոշավանքի հուշարձանների հիմնական վերանորոգմանն ու վերականգնմանը: 1954 թվականին ամբողջապես ավարտվել են բոլոր շենքերի նախկինում կղմինդրով ծածկը սալաքարերով փոխարինելու աշխատանքները, ամբողջապես վերականգնված են երկու Ս. Գրիգոր եկեղեցիների քանդված մասերը, թափված երեսապատման քարերն ու քիվերը: Ս. Գրիգոր եկեղեցու քանդված գմբեթի փոխարեն կառուցված է վեղարած հատուկ ծածկ: Ս. Գեորգ եկեղեցին, որ երկրաշարժերի հետևանքով խիստ քայքայված վիճակում էր և ենթակա էր շուտափույթ փլման, ամբողջապես հավաքվել ու վերաշարվել է:

Ընթացիկ տարում նախատեսվում է դիւնավոր տաճարի գմբեթը, որը, ինչպես ասվեց վերևում, նույնպես թաղմանի վնասներ էր տվել և ենթակա է շուտափույթ փլման ու ժամանակավորապես ամրացված է երկաթյա լայնաշերտ գոտեմանով: ամբողջովին հավաքել և նորից վերաշարել, ինչպես և վերականգնել մյուս բոլոր հուշարձանների քանդված մասերը և տանիքները պատել սալաքարերով: Վանքի ընդհանուր բարեկարգման ուղղությամբ նախատեսվում է ցանկապատել, ծառադարձել ու կանաչապատել այն:

Այդ բոլորով հանդերձ հիմնովին կավարտվեն Գոշավանքի վերանորոգմանն ու բարեկարգման աշխատանքները և երկար ժամանակով կապահովվի այդ կարևոր հուշարձանների խմբի պահպանությունը:

(Նառուհակյի)

ԷՋԵՐ ՍԻՋՆԱԴԱՐՑԱՆ ՀԱՅ ՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Ա. ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՑ ԱՐՐԱՀԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

այ մանրանկարչական արվեստի ժն դարի պայծառ և լուսաշող դեմքերից մեկն է Աբրահամ վարդապետը, որ հայ գեղարվեստին ավանդ է թողել նկարչական գեղեցկություններ, որոնք մինչև օրս էլ գեո չեն ուսումնասիրվել:

Վաստակավոր հոգևորականի նկարչական գործունեության պատմության էջերը մեղ տանում են պատմական Տարրերունի (Բերկրի) գավառը և Միջագետքի Ամիթ մայրաքաղաքը, որտեղ նա նկարազարդել է մի շարք ձեռագիր Ավետարաններ, որոնք արժեքավորում են գրչագրերի գեղարվեստական բովանդակությամբ, միաժամանակ ընդգծում նկարչի ինքնուրույն և հմուտ վրձինի մասին:

Ո՞վ է, սակայն, այս հոգևորական արվեստագետը:

Նրա կյանքի և նկարչական գործունեության հիմնական էջերի մասին ձեռագիր Ավետարանների հիշատակարաններում, դրժբախտաբար, շատ քիչ տեղեկություններ կան: Այսօր միայն պարզ է, որ նա ապրել և ստեղծագործել է ժն դարի առաջին շրջանում: Իր կրթությունն ստացել է Բերկրիում, իսկ նրա նկարչական արվեստի զարգացման գործում առանձնապես մեծ ազդեցություն է թողել ժամանակի տաղանդավոր նկարիչներից Մանվելը, որ մշակել է նրա հոգու խորքում թաքնված նկարչական գեղեցիկ ձիրքը:

Նա, հավատարիմ մնալով իր ժամանակի ոգուն, նվիրվել է հոգևոր կոչման, վարդապետ է ձեռնադրվել և գիտակից իր հոգևոր կոչմանը, իր ամբողջ կյանքը նվիրել է Հայ եկեղեցուն ու ժողովրդին, միաժամանակ մեծ սիրով ու եռանդով զբաղվել է մանրանկարչական արվեստով, նա խորապես ու-

սումնասիրել է հայ մանրանկարչության լավագույն ավանդներն ու նվաճումները և կերտել է իր ինքնատիպ արվեստը:

Որպես պատրաստված ու հմուտ արվեստագետ նա ամբողջ հոգով նվիրվել է նաև նոր սերնդի գեղարվեստական դաստիարակության վեհ գործին և նրանց հոգիներում քանդակել է նկարչական արվեստի սերը, միաժամանակ իր վրձինած ձեռագրերով նպաստել է ժողովրդի գեղարվեստական ճաշակի զարգացմանը: Իր եռանդուն ու նվիրված պաշտոնավարությամբ, իր նկարչական բարձր մշակույթով էլ նա սիրվել և հարգվել է թե՛ ժողովրդից և թե՛ նոր սերնդից:

Մի հանգամանք անժխտելի է, որ նա եղել է արժանավոր, պիտակից և իր կոչման բարձրության վրա կանգնած հոգևորական, իսկ իբրև մանրանկարիչ փառել է իր ինքնատիպ ոճով ու արվեստով: Նրա վրձինի ներքո կերպարանավորվել են մի շարք ցայտուն ու պայծառ դեմքեր, գեղեցիկ խորաններ և նուրբ զարդանկարներ: Այդ մանրանկարները վկայում են, որ նա հանդիսացել է իր ժամանակի տաղանդավոր նկարիչներից մեկը, որն ունեցել է դիտելու և խոր թափանցելու միտք, նկարչական հարուստ փորձ և ճաշակ: Առհասարակ, նրա վրձինը համարձակ է և վստահ, երանգավորումները ներդաշնակ են և ոճը՝ գեղեցիկ: Այդ ամենը մի առանձին գրավչություն են տալիս նրա նկարազարդած ձեռագրերին: Թերևս ընդգծված երևույթներով էլ պիտի բացատրել, որ նրա նկարներից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձին գեղեցկությունը, կան նկարներ, որոնք վրձինված են ոչ միայն ճաշակով, նրբությամբ և ներշնչությամբ, այլև նկարչական արվեստի տարբեր գեղեցկություններ

են։ Այդ մանրանկարներն էլ վկայում են, որ Արրահամ վարդապետը իր դարաշրջանում բարձր է պահել հայ մանրանկարչության դրոշմը և իր ստեղծագործություններով կարողացել է գրավել իր ժամանակի գեղարվեստասեր ժողովրդի սերն ու համակրանքը։ Այժմ գծենք նկարչի հայ ժողովրդին նվիրած և մեզ ծանոթ ձեռագրերի պատկերը։

Տաղանդավոր մանրանկարչից մեզ ապանդ մնացած մի նկարազարդ ձեռագիրն ունի 539 երկար տարիների պատմություն։ Դա 1420 թվականն է, երբ վաստակավոր գրիչ Մկրտիչ հոգևորականը «ի գաւառիս Տաբերբունի» գրում է մի Ավետարան, որի հիշատակարանում կարդում ենք. «...Եւ արդ, ես՝ յնտինս ի կրօնատրաց և անպիտանս ի բանասիրաց, անարժանս ի մանկունս եկեղեցւոյ և անիմաստս ի քարտուղարաց [Մկրտիչ] շնորհիւ Տեառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զՍուրբ Աւետարանս ի թուականիս Հայոց Մեծաց ՊԿԹ (869+551=1420)... ի գաւառիս Տաբերբունի, որ այժմ կոչի Բերկրի...»։

Այս ձեռագիրը Ավետարանի էջերը 1420 թվականին, Բերկրիում, ծաղկում և նկարազարդում է տաղանդավոր մանրանկարիչ Արրահամ վարդապետը։ Այդ հանգամանքը հաստատում են Ավետարանի-ի հիշատակարանի հետևյալ տողերը. «...Տիշեցէք զԱրրահամ սրբահոգի կրօնատրն, որ զարդարեաց և ծաղկեցոյց Սուրբ Աւետարանս, և երկու Ֆլորի եթող Կ վարձէն»։

Ձեռագրի մանրանկարներն, իրենց ինքնուրույն ոճավորումով և գույների գեղեցիկ ներդաշնակությամբ վկայում են, որ նկարիչ Արրահամ վարդապետը բնածին տաղանդ և զգայնություն է ունեցել գեղեցիկն ըմբռնելու և պատկերելու։

Մանրանկարիչ Արրահամ վարդապետի վրձինած մի այլ ձեռագիրը գտնվում է րնիկ քաղաքից և այժմ թե՛հանարնակ Սարգիս Մարտիրոսյանի մոտ։ Դա կաշեկազմ մի Ավետարան է, որը գրվել է Յուլյն 1420 թվականին Հովհաննես արքեպիսկոպոսի գրչով։ Հիշատակարանում կարդում ենք. «...Արդ, գրեցաւ Սուրբ Աւետարանս ի լաւ և յընտիր արինակէ ի թուարբրութեանս Հայկազեան տումարի ՊԿԹ (869+551=1420)... ի գաւառիս Տաբերբունի... ձեռամբ Յովանէս արքեպիսկոպոսի մասն և տխմար գրչի... որք հանգիպիք ի սմայ յիշեսցէք... և զիս՝ գանպիտան գրիչս...»։

Ձեռագրի գեղարվեստական տպավորությունը խորացնում են զարդանկարները և հիասքանչ խորանները, որոնց հմուտ վրձինով նկարել է վաստակավոր մանրանկարիչ Արրահամ վարդապետը, ինչպես այդ ցույց են տալիս հիշատակարանի հետևյալ տողերը.

«... այլ և աղաչեմ զձեզ զԱրրահամ վարդապետ՝ ծաղկող սորին և զՅնուդան իւր յիշեցէք»։ Տասնմեկ տարի հետո, 1431 թվականին, վաստակավոր մանրանկարչին տեսնում ենք Միջագետք գավառի Ամիթ մայրաքաղաքում։ Դա այն պատմաշրջանն էր, երբ Ամիթի և «ամենայն Միջագետք» արքեպիսկոպոսի պատասխանատու և ծանր պաշտոնը վարում էր տաղանդավոր նկարիչ ու հուշակավոր բանաստեղծ Մկրտիչ Նաղաշը, որի շնորհիվ ժամանակի գրչական, մանրանկարչական և բանաստեղծական արվեստներն առանձին փայլ ու երանգ են ստանում և անում ուշագրավ նվաճումներ։ Ահա այդ պատմաշրջանում Ամիթ մայրաքաղաքի գրչական դպրոցի լավագույն ղեմքերից Գրիգորը, 1431 թվականին, գրում է մի Ավետարան, որի հիշատակարանում արձանագրված են հետևյալ տողերը. «Արդ, գրեցաւ և աւարտեցաւ Սուրբ Աւետարանս ի գաւառս Միջագետքաց, յԱմիթ մայրաքաղաքի... ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդի Վահկեցոյ, և ի վերադիտողութեան Ամիթ շահաստանի Տէր Մկրտիչ աստուածաբան վարդապետի և արքեպիսկոպոսի ամենայն Միջագետքաց երեսփոխանի կաթողիկոսի ամենայն Հայաստանեայց և մինչ ի ծայրս արեւելեան իշխեցողի, և ի թագաւորութեանս ամենայն Միջագետքաց պարոնին, որ կոչի շահ Աւթմաճ Պահաստուր, ի թվ. Հայկազանս տումարի ՊԶ-երորդիս (880+551=1431)»։

Գրիգոր գրչի գրած ձեռագիրը Ավետարանի հիշատակարանն արժեքավոր է այն տեսակետից, որ 1431 թվականին Հայաստանում տեղի ունեցող քաղաքական աղետալի դեպքերի մասին ուշագրավ տեղեկություններ է տալիս։

Դա այն մուսլիմ դարաշրջանն է, երբ օտար արշավանքների ու ասպատակությունների հետևանքով կոտորվում են Ամիթ քաղաքի, գյուղերի ու ավանների խաղաղ բնակիչները, մանակի ժողովրդի անասնի ծանր դրություններն ու տառապանքները խորապես հուզում են դեպքերին ակնատես եղող վաստակավոր գրիչ Գրիգորի հոգեկան աշխարհը և նա խոր վշտով ու կսկիծով գրի է առնում ժամանակի ժողովրդի անասնի ծանր դրության պատկերը։ Ահա գրչի վկայությունը. «... ի գաւառն և ի գեաւոսն, որ և զքաղում աւանս անմարդարեակ արար, մինչ զի շորքոտանիքն յամայի շրջէին և ամենայն հայրենիք կողպուտ եղան յարքունիսն։ Եւ արդ, ոչ ոք կարէ ընդ գրով արկանել կամ լեզուաւ նառել զաղէտս կսկծանաց և զողոս տարակուսանաց և զհառաչանս սրտից և զկոծս տարակուսանաց, զոր գործեացն ի միջի մերում... յամենայն ուրեք ողբ հառաչանաց և յամենայն տուն

կոծս տարակուսանաց, լալումն որոց և աղաղակ այրեաց, կսկիծ ծերոց և մաղկատումն մանկամեծ մարց, յամենայն լեզւէ վալ և յամենայն բերանոյ ապաշաւանքաւ:

Ահա այս քաղաքական անմխիթար շրջանում, 1431 թվականին, տաղանդավոր մանրանկարիչ Արթուրյան վարդապետն Ամիթ մայրաքաղաքում նկարադարձում է Գրիգոր գրչի յընտիրա օրինակն ընդօրինակած Ավետարանի էջերը, որոնց մեջ ցուցնում է նկարչի վրձինի հմտությունը և նրա արվեստի խորությունը: Ահա հիշատակարանի արձանագրությունը: Դարձնալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զբալ քարտուղարն Ղրիգոր պրագիր, որ գրեաց զսա յընտիր արինակէ: Այլ և զԱրթուրյան վարդապետ որ զարդարեաց զսա ծաղկով և ամենայն տնայրինականաւք և կազմեաց, և զայնոսիկ, որք աշխատեցան ի գործառութիւն սորայ, որ աւարտեցաւ Սուրբ Աւետարանս, որոց ամենեցուն յամենայնի ողորմեսցի Տէրն ամենայնի, ամէն և եղիցի:

Ձեռագրի նկարները մանրանկարչական արվեստի գեղեցիկ նմուշներ են, որոնցից ուշագրություն են գրաւում գրագիրն ստացող մահտեսի Ազիզի վաղամեծ թոռների՝ Հիսենի և Հովհաննեսի կերպարները, որոնք ձեռքերը

բաց՝ կանգնել են իրենց ամբողջ հասակով: 528 երկար տարիներ առաջ վրձինված այդ տիպարները խոսուն են և կենդանի, որոնց առանձին գրավություն են տալիս հագուստները և գեղեցիկ գլխարկները: Այդ տարագները պարզ գաղափար են տալիս ժոյզարի պատանեկան զգեստի մասին և ունեն ազգագրական ուրույն արժեք:

Հայ միջնադարյան նկարչության հայտնի դեմքերից մեկն է Արթուրյան վարդապետը, որի 1420 և 1431 թվականներին վրձինած ձեռագրերի մանրանկարներն ու դիմանկարները ցայտուն գաղափար են տալիս նրա ինքնատիպ արվեստի էության և գեղարվեստական ձևակերպումների մասին, մի վաստակավոր հոգևորական, որը ժոյզարում հանդիսացել է պատմական Ամիթ մայրաքաղաքի և թերկրի գաղափար նկարչական դպրոցների մի վարպետ մանրանկարիչը և փայլել է որպէս հմուտ ծաղկող և տաղանդավոր դիմանկարիչ: Ահա թե ինչու նրա լավագույն մանրանկարները հայ բազմադարյան նկարչական մշակույթի զանազանում տեղ են գրաւելու, իսկ գեղարվեստասեր սերունդները նկարչի անունն իրենց սրտերում վառ են պահելու:

Բ. ԾԱՆԿԱՆՈՂ ՄԵԼՔԻՍԵՍ ԵՐԵՅ

Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության պատմական վանքի ձեռագրատանն առանձին խնամքով և գուրգուրանքով պահվում է մի ձեռագիր «Մանրումունք», որ իր ռոմանտիկությամբ հայ երաժշտական արվեստի պատմության ուսումնասիրության համար մի արժեքավոր աղբյուր է: Դա հատկապես երաժշտասերների համար խմբագրված եցանկայի մի երգարան է, որպեսզի նրանք երաժշտական եղանակները հարազատության մեջ և հեշտության մեջ երգեն:

Ձեռագիր «Մանրումունք»-ը 537 տարվա երաժշտական արվեստի մի թանկագին վավերագիր է, Այդ տեսակետից էլ գեղարվեստական առանձին արժեք է ներկայացնում:

Թե ո՞վ է երաժշտական ձեռնարկի սկզբնական խմբագրող հեղինակը՝ հայտնի չէ, իսկ ընդօրինակության համար պարտական ենք վաստակավոր գրիչ Հովհաննես արվեստագետին, որ «ի գերահռչակ» Սանահին վանքում 1421 թվականին, այս և ընտիր արինակն ձեռագիրն ընդօրինակելիս մի հիմնական նպատակ է ունեցել՝ ժամանակի նոր սերնդի երաժշտասերներին ծանոթացնել ժողովրդական խաղերի, լեռնային երգերի և բազմերանգ ձայնանշանների հետ: Այդ հասկացողությամբ էլ նա «Մանրումունք»-ի էջերը զարդարել է ժամանակի

հայտնի երգերով և եղանակներով, որպեսզի ձայնավոր երաժիշտ պատանիներն ու երիտասարդները ճիշտ և անթերի երգել սովորեն և լրացնեն իրենց գեղարվեստական կրթությունը:

Այս թանկագին ձեռագիր երգարանն ստանում է պատմական Սանահին վանքի միաբաններից Մելքիսեթ կուսակցոն քահանան, նկարչական ձեռքով օժտված մի արվեստագետ, որ ժոյզարաշրջանում հռչակվել է որպէս ծաղկող և կազմող:

Ի՞նչ պատկեր են ներկայացնում արվեստագետ հոգևորականի կյանքի պատմության էջերը՝ նրա մասին, դժբախտաբար, շատ քիչ բան պիտենք: Թե նա ո՞րտեղ է ծնվել, ո՞ր տաղանդավոր նկարչի մոտ է ստացել իր նկարչական կրթությունը և գեղարվեստական ի՞նչ գործունեություն է ունեցել, այս հարցերի մասին փաստական տեղեկություններ չկան: Պարզ է միայն այն, որ նա Սանահինի գեղարվեստական դպրոցի վարպետ ծաղկողներից մեկն է: Նույնպես ձեռագիր հիշատակարանի տվյալները վկայում են, որ նա զավակն է Խուրմուխի և Մինա-Խաթունի, իսկ իր հարազատ եղբայրներն են՝ Սեթ, Աթաբեկ, Մելիք և Հովսեփ: Նրկար տարիներ նա աշխատել է Սանահին վանքում, ուր բազմադուրս նկարներով ծաղկել, զարդարել և կազմել է

արժեքավոր ձեռագիրը՝ Ահա հիշատակարանի փաստական տողերը. «... Յիշեցէք ի Քրիստոս զիս՝ զմեղապարտ գրիշս զՅոհաննէս... Նաև զստացաւոյ սորին զՄելքիսէթ ծաղկող և կազմող... և զբարեսլաշտ ծնողսն իւր զհայրն զԽովթուիս և զմայրն զՄինա-հաթուն, և զհարազատ եղբարքն իւր զՍէթն, զԱթաբէկն, զՄելքի և զՅովսէփ, հանդերձ ամենայն լրմամբ՝ յիշեցէք ի Քրիստոս... Ո՛վ դասք լուսերամից և քաղցրանագ երաժշտապետք, որ օգտիք ի սմանէ և վայելէք՝ զմեղաւոր գծողս յիշեցէք»:

«Մանրուսմունք»-ի հիշատակարանի վկայությամբ ձեռագիրն ընդօրինակող Հովհաննէս գրիչը և նկարադարող Մելքիսէթն ապրել և ստեղծագործել են քաղաքական ծանր պայմաններում: Դա ժն դարի առաջին հիսնամյակի ժամանակաշրջանն է: Դեռ 1421 թվականին «ազգին նետողաց՝ խորազմն անւաննալ» Շահրուխի արյուճարբու զորքերը շորրորդ անգամ ասպատակում են պատմական Հայաստանի հողի վրա և քանդում, ավերում, կողոպուտում են շին քաղաքներն ու ավանները և խաղաղ լինակչությանն անասելի զրկանքների ու տանջանքների ենթարկում:

Ուշագրավ է, սակայն, մի հանգամանք, որ հայ ժողովրդի այդ դառն ու վշտաբեր ժամանակում կանգ չի առնում նրա մշակութային և գեղարվեստական կյանքը: Այդ ժանր շրջանում Հովհաննէս գրիչն ընդօրինակում է երգարանը, իսկ Մելքիսէթ նկարիչը ձեռագիրը ծաղկազարդում է և կազմում, Այդ հան-

գամանքը հաստատում են երգարանի հիշատակարանի տողերը, ուր ականարկեմեր կան նաև հայ ժողովրդի ապրած անասելի ծանր դրության մասին: Ահա հիշատակարանի պատկերը. «... կատարեցաւ ցանկալի երգարանս երաժշտական ձայնաւորացս ի թուականութեան հայկազեան տումարի յուրից հարիւրոց և է-հակ տասանց (1421), յամի յորում եղև ելանել ասպատակաւ ի մերում ժամանակս շորրորդ անկամ, ազգին նետողաց՝ խորազմն անուանեալ ազանց Շահրուխ փաթշահին պարսից, սատակչին թուրքման ազգին. ի յայս և ի սոյն ժամանակս գրեցաւ տետրակս ի սուրբ և ի գերահռչակ ուխտս որ կոչի Սանահին, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և հրաշափառ կաթողիկէիս, յառ ոտս Ղազար վարդապետի և հարազատ եղբօր իւրոյ Յովսէփ փիլիսոփայի¹, ձեռամբ ամենամեղ և փցուն գրչի Յոհանիսի, ի լաւ և յրնտիր աւրինակէ Առաքելցոյ...»:

Ահա ժն դարի վաստակավոր գրիչ Հովհաննէսը և վարպետ ծաղկող Մելքիսէթ երեք նկարիչն իրենց գեղարվեստական գործունեությամբ նույն դարաշրջանի հայ գրչական և մանրանկարչական արվեստների գանձարանը հարստացրել են, միաժամանակ նոր սերնդի սրտերում վառ են պահել հայ երաժշտության և նկարչության սերը: Նրանց այդ ազնիվ և վեհ աշխատանքն արժանի է չերմ և խոր գնահատության:

¹ Միջնադարի վաստակավոր հայ երաժիշտներից մեկը:

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Ք Ո Ւ Մ

ՄԻ ՆԿԱՐՁԻ ԵՐՋԱՆԻԿ ՆԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ԻՐ ՆԱՅՐԵՆԻ ԵՐԿՐԻՆ*

Ճշգրիտ և հստակ ինչպես իր նկարչական արվեստը, Գրիգոր Շիրիջյանը նկարագրում է Սովետական Միությունում վերջերս կատարած իր ճանապարհորդությունը, Բնաշխարհի և նկարների վրա, որոնք ուղղափոխում են իր խոսքերի մեջ, տարածվում է մի շերտ և ոսկեզօծ լույս, որից ամբողջ կադրը թրթռում է։ «Հուզումներն այն բանն է, որը հաճախ հանդես է գալիս Շիրիջյանի գրույցի մեջ, նա խոր դժգոհություններով շնչում է այն ապրումները, որ ունեցել է ճառասուն տարի քաջակալությունից հետո՝ Հայրենիքում, ինչպես նաև իր նախահայրերի երկրում գրկախառնումները։ Հուզմունքով է խոսում այն ամենի մասին, ինչ տեսել է լսել է նա։

Կոպենհագենից Մոսկվա ռեակտիվ օդանավով երկու ժամվա թռիչք և այդտեղից էլ Հայաստան, Զրույցը ընթանում է հանպատրաստից, հոսուն և կուտ։ Ահա քաղցր և առասպելական երկիրը՝ Հայաստան, որը որպես մի կայծկլիտող լուսավոր կետ, վերելից դիտողի համար հիշեցնում է մի քիչ իսպանիան։ Մի ընդարձակ խստադեմ քարձրավանդակ դեղին ներկված և հանկարծակի ու իշխող, դեպի երկինք սլացող, Արարատ լեռը, Հանդիսավոր և միաժամանակ անզուգական, հրաշալի տեսարան. և Շիրիջյանը ներկայացնում է այդ, նման այն խորհրդա-

վոր աշխարհներից մեկին, որն արվեստագետները պատկերացնում են իրենց ներքին աշխարհում, նախքան այդ հավերժացնելը բանաստեղծությամբ կամ գույներով։ Այնուհետև քաղաքներ, մարդիկ և նրանց մոտ եռանդ, սիրտը հուզող մարդկային շերտություն։ Ահա և Երևանը՝ ճառասուն տարի առաջ մի խեղճ գյուղ, այսօր հիանալի արդիական մի քաղաք, հվրոպական մի քաղաք, այդ բառի քաղաքակրթություն և մշակույթ նշանակող ամբողջ առումով։

ՄՏԱՎՈՐ ԿՑԱՆՔ

Սառույցներ, այգիներ, հսկայական բնակելի շենքեր տուֆից, որի պաշարներով Հայաստանը հարուստ է, զանգվածային կառույցներ՝ քաղալից։

Երևանը իր կառուցվածքով հիշեցնում է Կենտրոնական Իտալիայի մի քանի քաղաքները, Ընդհանրապես հստակ, պարզ, բանական, բայց ոչ սառը ճարտարապետություն՝ ներշնչված հսկայական արվեստի գոհարներից, որի վկաններն են հույակավոր եկեղեցիներն ու հիանալի տաճարները։

«Բայց այն, ինչ բոլորից շատ է հուզում. — ասում է Շիրիջյանը, — դա բոլորի և յուրաքանչյուրի մեջ գտնվող զենքն է և սովորելու եռանդն է, կենսարար մտային լարվածությունը, Մատ կարճ այցելությունս ընթացքում, իմ ուշադրությունը գրավեց բնականաբար մտավոր գործունեությունը։ Երևանում քարձրանում է ազդեցիկ մի կառույց, ճարտարապետական արվեստի մի հիշատակարան՝ կառուցված Մարկ Գրիգորյանի կող-

* Իտալական «Պանզե» սերաս թերթի 1958 թվականի փետրվարի 7—8 համարներից քաղվածաբար հանույցով հրատարակում ենք հուշերը իտալահայ հայտնի նկարիչ պր. Գրիգոր Շիրիջյանի, որը, Վենեփառ Հայաստանի հրավերով, 1958 թվականի հոկտեմբերին ռվոտավորաբար այցելել էր Ս. Էլմիսթին և Մայր Հայրենիքը։

միջ. քաղաքի վրա իշխող բլուրներից մեկի վրա: Դա նոր գրադարանի՝ «Մատենադարան»-ի շատ արդիական կենտրոնական շենքն է. այստեղ պետք է ամփոփվի արխիվը, որը պիտի համարակալի անդնահատելի արժեք ունեցող հայկական ձեռագրերը, դիտական արժեք ունեցող նախաքրիստոնեական երկերը, հունարենից և յատիներենից թարգմանությունները, որոնց ընագրերը կորել են. գիտության մի իսկական աղբյուր, որը դրված է ամբողջ աշխարհի ուսումնասիրողների տրամադրության տակ: Շուտով լույս կտեսնի մի համայնագիտարան հայերեն լեզվով: Սրանք այնպիսի գործեր են, որոնցով կարող է հպարտանալ ամեն մի երկիր:

Ջանադան հիմնարկների շարքին պետք է թվել Գիտությունների բարգավաճ ակադեմիան, Պոլիտեխնիկ ինստիտուտը, Գեղարվեստի թանգարանը՝ գլխավորված հույական վոր նկարիչ Սարյանի կողմից, որտեղ գտնվում է հիանալի մի Բուարդի. Այստեղ, տարրեր ստեղծագործությունների թվում, ես դարձանքով նկատեցի իմ երկու նկարները: Մի քանի տարիների ընթացքում միայն, թանգարանը ձեռք է բերել մեծ հաջողություններ արվեստի գործերի դասավանդման, արժեքների ձեռք բերման մեջ այնպես, որ նա նվաճել է Սովետական Միության մեջ երրորդ տեղը:

ԱՅՆՊԵՍ, ԻՆՉՊԵՍ ՍԿԱԼԱՅՈՒՄ

Շիրթյանը շարունակում է և նրա հուշերը ավելի պայծառ են դառնում: Ջերմ համակրությամբ ընդունվելով և հրավիրվելով վրացելու արվեստագետների հետ նրանց «Տանը», ուսուրեն լեզվով նրանց ներկայացնելուց հետո իր անհատական փորձը և արվեստի ընդգծագրում ձեռք բերած իր նվաճումները Իտալիայում, Ֆրանսիայում և ուրիշ երկրներում, Շիրթյանը իր հյուրերնկայների հետ սկսել է մի աշխույժ գրույց:

«Ես համոզվեցի. — ասում է նա, — որ նրանք ակտիվ, գործունյա մարդիկ էին, պատրաստ ամեն ինչ լսելու և դիտակ, կատարելապես տեղյակ՝ արվեստի արդի բոլոր ուղղություններին: Պեղել, որ Սովետական Միությունում արվեստի ձեռք հին տեղադրումն է, կլինի իսախանյ ճշմարտությունը: Բանը նրանում է, որ արվեստի որոշ ձևեր, որոնք դարդանում են մեզ մոտ և հաճախ կարող են կատարվել տարօրինակության կամ առատրականների պահանջների հիման վրա, այնտեղ գոյություն ունի իրավունք չունեն, նկարիչները այնտեղ դիմագրավում են հասարակության հեռու խնդիրները, որովհետև

հենց նրանք ժողովրդի կյանքի խնդիրներն են և դրա համար էլ պարունակում են իսկական պոեզիայի հեռանկարներն ու արտահայտությունները: Վերջապես, այսպես կոչված արդի նկարչությանը բացարձակապես արգելված չէ, իսկ ոչ չի հետաքրքրում, ահա թե ինչ, Բանի որ խոսվում է նկարիչների մասին, պետք է ավելացնել, որ նրանց տնտեսական ապահովությանը օժանդակում է պետությունը: Այսպիսով, նրանք ազատ են զարգացնելու իրենց անհատական տաղանդը: Նկարիչների համար կառուցված են լույզներից գույս զանազան շրջաններում վիշյաներ, որ նրանք անցկացնում են իրենց հանգիստը և մոտիկից ուսումնասիրում ընաշխարհի գեղեցկությունը: Այդ հանգստի տներում երբեմն-երբեմն հյուրերնկալվում են օտարերկրացի արվեստագետներ, փոխադարձ այցելության հիման վրա:

Երաժշտությունն ու թատրոնը Շիրթյանի գրույցի հաջորդ գլուխներն են:

«Երևանում կա երկու հազար տեղերով պետականցապես գեղեցիկ մի թատրոն: Ես ունկընդրեցի մի համերգ, որը Սկալայի լավագույն համերգներին ունշով չէր գիշում, ոչ հայտագրում եղած կտորների կատարմամբ, ոչ էլ հասարակության ճաշակով և տեսքով:

Հանրաձանոթ է սովետական ժողովուրդների սերը դեպի երաժշտությունը. այն բոլոր տներում, որտեղ ես հյուրերնկալվեցի, քանդակագործության և նկարչության վերաբերյալ վիճարանություններին հաջորդում էին երաժշտական ելույթներ, Արվեստագետների երեխաները. — պետք է ասել, որ նրանք շատ երեխաներ ունեն, — հոյակապ կերպով կատարում են դաշնամուրի վրա Շոպենի, Բեթհովենի, Չայկովսկու, շատ սիրված հայ կոմպոզիտոր խաչատրյանի ստեղծագործությունները: Երբ պակասում էր մի կատարող, գրամաֆոնը գործի էր անցնում: Չայնականակները Սովետական Միությունում լավագույն տեսակից են:

Դրամատիկական արվեստի և կինոյի նկատմամբ սերը ոչ նվազ բուռն է: Այս ընազավառներում Իտալիան իր պատվո տեղն ունի. դեռևս վառ է Նովարոյի Դե Ֆիլիպպինոյի՝ Ֆիլոմենա Մարտուրանո գեղեցիկ կոմեդիայի հաջողությունների հիշատակը:

Կինոյում Դե Սիկայի, Մանյանի, Լաուրիչիտայի, Մասինայի, Լորենայի և շատ ուրիշների անունները ուղղակի ժողովրդական են:

ՍՈՒՐԲ ՔԱՂԱՔԸ

«Աշխատանքի և վերածնունդի այս խանդավառությունը աշքաթող չի անում հին եկեղեցիների վերաշինությունը, յինի Հայաստանում, յինի Մոսկվայում, Այսպիսով ոչնչանում է եկեղեցական հալածանքների ֆորմուլան,

Երևանից քսան կիլոմետրի վրա գտնվում է էջմիածին սուրբ քաղաքը, երրորդ դարից մնացած Մայր Տաճարով, որը նշված է արվեստի բոլոր պատմություններում։ Էջմիածնում ևս վերաշինության կարևոր աշխատանքներ են տարվում, Ես ինքս,— ավելացնում է Շիրթյանը բացահայտ հուզմունքով,— Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսից պատվեր էմ ստացել պատրաստելու Մայր Տաճարի Ավագ Սեղանի խորանի համար Հայաստանի Աստվածամոր նկարը։ Այս իմ ասածները փաստելու համար, պետք է ասեմ, որ ներկա գտնվեցի բացառիկ հանգիսավորությամբ կատարված եկեղեցական արարողություններին, իմ աշխատանքը պատրաստ կլինի ութ ամսում, որից հետո հույս ունեմ, որ պիտի կարողանամ Մովսեսական Միությունում անցկացնել ավելի երկար ժամանակ, ավելի մանրամասն ժանոթանալու համար արիշ քննազավառներում կատարված նվաճումներին։

ՍԵՐԸ ԴԵՊԻ ԻՏԱԼԻԱ

Ջրույցի հզոր փակման մասում Շիրթյանը խոսում է Մոսկվա վերադարձի մասին, որտեղ նա ստացել է իր ուսումը։

«Շատ քիչ օրեր, ժամեր կարելի է ասել, բայց Կրեմլի տեսքը թեկուզ այսքան արագ կերպով թողնում է միշտ շատ խոր տպավորություն, Ամբողջ իմ ժամանակը օգտագործեցի թանգարանները, պատկերասրահները, որոնց թվում Պուշկինի անվան թանգարանը, Տրետյակովյան պատկերասրահը այցելելով։ Այսպիսի այցելությունները չեն կարող լիանդավառել մի իտայացու, յուրաքանչյուր քայլափոխում, կարելի է ասել, հանդիպում ևս ժանոթ տեսարանների, Այդտեղ կան Ալեքսանդր Իվանովի գործերը, որը երկար ապրել է Հոռմում, Շչեդրինի, որն ապրել է Սորոենտոյում և որը կարող է համարվել Պոսիլիպոյի շնորհիվ նախակարապետներից մեկը, Բրյուլովի, Կրեպենսկու, որից կա մի նկար նեպոլի մի սրճարան ներկայացնող, Ինչ վերաբերում է ֆրանսիական նկարչությանը, նրանց ովքեր պնդում են, թե լավագույն իմպրեսիոնիստների գործերը գտնվում են ամերիկյան պատկերասրահներում, պետք է գան այստեղ տեսնելու իմպրեսիոնիստներից մինչև կուբիստները, ամենազեղեցիկ Ռենուարներից մինչև Պիկասոն, Բուրն այստեղ են։

Եվ այստեղ մեկ անգամ ևս ճշուգժունը բառը հնչում է Շիրթյանի զրույցի մեջ։

«Այն, ինչ շատ է հուզում,— ասում է նա,— դա այցելուների թիվն է, Բոլոր օրերը, ամեն ժամ պատկերասրահները լիքն են այցելուներով, որոնց մեջ՝ և՛ զինվորներ, և՛ դուղացիներ, Բոլորի մեջ եռում է սովորելու տենչը, պահանջը դեպի կույտուրան, արվեստը,

Մ Ա Յ Ր Դ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Մ

ՀԱՄԱՌՈՑ ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՐՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ.— Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի ազգագրագետների մի խումբ 1958 թվականի վերջերին ուսումնասիրություններ կատարեց Շամշադինի շրջանի գյուղերում, կենտրոն ունենալով Քերդ գյուղը:

Շամշադինի շրջանը ցարդ ազգագրական յուրյ է ամբողջական ուսումնասիրության չէր ենթարկվել: Այս առաջին մեծ փորձն էր և պետք է ասել, որ արշավախումբը լավ արդյունքների հասավ:

Ազգագիրները ավելի շատ նետաբորովն են բնակավայրերի պատմությանը, նրանց տեղագրությանը, բնակիչների վարք ու բարքով (գրադմուսը, սոցիալական կյանք, բնտանկան կյանք, հավատալիքներ, տարազներ և այլն), որոնց մասին շատ արժեքավոր նյութեր են ձեռք բերել:

Արշավախմբին գլխավորում էր պատմական գիտությունների թեկնածու Դերենիկ Վարդանյանը: Արշավախմբի ղրավոր նյութերը հավաքել են շուրջ 15 մամուլ ձևազրների մեջ: Դրանք լուսարանվում են շուրջ 300 լուսանկարներով և 40 դժադրերով: Արշավախումբն իր տրամադրության տակ ունեցել է նաև բանավոր աղբյուրներ և միմադրական տվյալներ:

Ըստ այդ աղբյուրների՝ Շամշադինի շրջանի ութը գյուղեր հիմնվել են ԺԷ դարի վերջերին, Գանձակից և Շույավիցից գաղթած հայերի միջոցով:

Տեղական բնակչությունը լայն աշակցություն է ցույց տվել գիտական արշավախմբին: Անանձին անհատներից զնված են տնայնագործական ալյուսյի իրեր (ոլխար խուզելու մկրատ, մաբուր, իլիկ, գորգ պորձելու թակ և այլն):

Չեռք են բերվել նաև հայ ժողովրդի կազմավորման վաղ շրջանին պատկանող մի շարք հնագիտական նյութեր, մատենագրական վավերագրեր: Հետաքրքրական են է—Դ դարերին (մ. թ. ա.) պատկանող կճուճները, ուլունքները, մի կնոջական արձանիկ, մակույկաձև ազդրիք (երկանք) և այլն: Դրանք բոլորն էլ հանձնվել են Սրենանի Պետական թանգարանին, Հավաքված նյութերը ենթարկվում են գիտական մշակման:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՐԱՎՈՐՎՈՍԱԳՅՏՆԵՐԻ ՎԵՑԵՐՈՐԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱՐԸ.— Հայաստանի կերպարվեստագետների հերթական վեցերորդ համագումարը, որը տեղեցեր էր, ապրիլի 5-ին ավարտեց իր աշխատանքները: Համագումարի աշխատանքներին մասնակցեցին կերպարվեստագետների միության ստեղծագործական բաժիններում միավորված մոտ 240 զեղանկարիչներ, բանդակագործներ, գրաֆիկներ, թատերական նկարիչներ, արվեստագետներ, կիրառական արվեստի վարպետներ: Համագումարում հաշվետու զեկուցումով հանդես եկավ միության նախագահ, Հայկական ՍՍՌ Ժողովրդական նկարիչ Գ. Գյուրջյանը:

Համագումարին մասնակցեցին և ողջույնի ճառով հանդես եկան ՍՍՌԿ կերպարվեստագետների վարչության առաջին քարտուղար Ս. Վ. Գերասիմովը, ՍՍՌԿ կերպարվեստագետների միության քարտուղար Գ. Ս. Սուսլովը, Հիտվայի կերպարվեստագետների կոլեկցիոնար, Ազգային ժողովրդական նկարիչ Ա. Ի. Ժմուժինսկի-չուսը, Ազգային նկարչական ՍՍՌ կերպարվեստագետների միության նախագահ Գ. Խայկովը, Վրացական ՍՍՌ կերպարվեստագետների միության նախագահ տեղակալ Զ. Պ. Լեժանյան:

Հայաստանի կերպարվեստագետների միության վարչության նախագահ ընտրվեց Ռ. Պարսամյանը, տեղակալներ՝ Ս. Սաֆարյանը, Գ. Աղասյանը, նախագահությունում ընտրվեցին ռեսպուբլիկայի ժողովրդական նկարիչ Մ. Սարյանը, Արա Սարգսյանը, արվեստի վաստակավոր գործիչներ Մ. Աբեղյանը, Հ. Ջարդարյանը, ինչպես նաև Ս. Մանասյանը և Ս. Արուտչյանը:

ՄԱՏՆԱԶԳԱՅԻՐՈՒՄԻ ՆՈՐ ԵՆԵՔԸ.— Հնագույն ձեռագրերի աշխարհի խոշորագույն գրապահոցներից մեկն է Սրենանի Մատենադարանը: Վերջերս ավարտվեց նոր Մատենադարանի շենքի շինարարությունը: Այժմ Մատենադարանը տեղափոխված է այդտեղ, նոր Մատենադարանի շենքը հայ ճարտարապետության նորագույն նվաճումներից մեկն է: Նախագիծը մշակել է ակադեմիկոս ճարտարապետ Մ. Գրիգորյանը: Ենթադրյալ հարկանի է, կառուցված է բազալտից, հայկական ազ-

գային ճարտարապետ-Բյուռն ունի: Առորին հրաք հարկերում տեղավորվել է Մատենադարանի թանկագին հավաքածուն, որի մեջ հաշվվում են մոտ 15 000 ձեռագրեր ու պատմական, ինչպես նաև մոտ 200 000 արխիվային փաստաթղթեր, որոնք ընդգրկում են հայ և արևմտյան շատ արվեստագետների համարածայ պատմաթյունը:

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՆՈՐ ԵՆԵՐԸ.— Ապրիլի 19-ին եզատագործման հանձնվեց Հայկական ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիայի նախագահության նորակառույց շենքը: Ենքը կառուցված է Բարեկամության փողոցում, կարմիր տուֆ քարից: Նախագծի հեղինակն է ՍՍՐԻ Շինարարության և ճարտարապետության ակադեմիայի անդամ ճարտարապետ Սամվել Մաֆարյանը:

Գ. ԶԵՆԴԵԼԻ ՄԱՆՎԱՆ 200-ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՆՎԻՐՎԱՄ ԶԱՄԵՐԳ ԵՐԵՎԱՆ.— Ապրիլի 17-ին, Արտասահմանյան երկրների հետ բարեկամության և կուլտուրական կապի ընկերությունը և Հայաստանի սովետական կոմպոզիտորների միությունը Հայֆիլհարմոնիայի համերգային մեծ դահլիճում կազմակերպեցին Գ. Զենդելի մահվան 200-ամյակին նվիրված համերգ-երեկու: Հայաստանի կոմպոզիտորների միության նախագահ էր Միքայել Բաղդասարյանը: Հանդիսականները հանձնարեց կոմպոզիտոր Գ. Զենդելի կյանքի և ստեղծագործության մասին զեկուցեց արվեստագետության թեմանում: Մարզարիտ լսարարությունը, Համերգային թատերում ելույթ ունեցան Հայաստանի Պետական սիմֆոնիկ նվագախումբը (ղեկավար՝ Օհան Դուրյան), Հայաստանի Պետական երգչեկ խումբը (ղեկավար՝ խորմեյստեր, արվեստի վաստակավոր գործիչ Նուպար Մեղրյան), համամիութենական մրցանակաբաշխության լսարարատ երիտասարդ երգիչ Արամիկ Կարապետյանը, խոսնակ Արամյանը և ուրիշներ: Նախարկեցին հատկապես Զենդելի ստեղծագործություններին:

ՌԱԴԻՈՒՆԻԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՕՊԵՐԱԿԱՆ ՔԱՐՏՈՆԻ ՄԵՆԱԿԱՏԱՐ ԳԱՎԻԹ ԶՈՎՀԱՆՆԻՍԱԿԱՆ ԳԱՍՏՐՈՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆԻՄ.— Տաղանդավոր դերասան Գավիթ Զովհանեցիյանը զատարկեց արագիցիա են դարձել Երևանի Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնում: Երկու տարվա ընթացքում Զովհանեցիյանը երբորդ անցան է, որ Երևան է ժամանում: Երկվանցիները սիրում և զննատում են տաղանդավոր դերասանին: Այս անգամ նա իր սիրելի հասարակության առաջ հանդես եկավ մի շարք նոր դերերով: Բացի Վերդիի սիբիլիանտոն, Վերդիի Վերդի և Բիզեի Եկամենն օպերաներից, նա իր խաղաղապահի մեջ մտցրել էր Վերդիի Վերդիատառն և Գուբոյի Վերդիատառն:

Հովհանեցիյանի կատարողական արվեստի բնորոշ գծերը նրա տաղանդի առանձնահատկությունն է, ձգտումը դեպի մոնումենտալություն՝ կերպարի խորացման մեջ: Գավիթ Զովհանեցիյանը անսահմանափակ երաժշտական ու ծայանային տվյալներ ունի, ինչպես

ևս և արվեստի պրոֆեսիոնալ բարձր մակարդակ, որոնք նրա ստեղծագործական վիթխարի աճի գրավա-կանն են:

ՄԶԵՐ ԱՐԵՎՅԱՆԻ ՍՏԵՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿԱՆԻՍԸ.— Ապրիլի 12-ին Հայաստանի Պետական պատկերասրահում բացվեց Հայկական ՍՍՐ արվեստի վաստակավոր գործիչ Մհեր Արեղյանի ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը, որը կազմակերպվել էր նրա ձեռնդրան հիսնամյակի կապակցությամբ: Բացման խոսքով հանդես եկավ Հայաստանի նկարիչների միության նախագահ Ռ. Պարսամյանը: Այնուհետև ելույթ ունեցան և նկարչի ստեղծագործական ուղու վրա կանգ առան ռեսպուբլիկայի ժողովրդական նկարիչներ Ս. Մտեփանյանը, Գ. Գյուրջյանը և ուրիշներ:

Ավելի քան 200 կտավից բաղկացած ցուցահանդեսը այցելուների վրա թողնում է խոր տպավորություն: Արվեստի վաստակավոր գործիչ Մհեր Արեղյանի ստեղծագործությունը բազմաթիվ է: Նա իր լավագույն ստեղծագործություններով նպաստում է հայ արվեստի բարգավաճմանը և վերելքին:

ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱՆ ԱՆԻՔՑԱՆԻ ԺՈՂՈՎԱՄՈՒՆ ՌԱԴԻՈՒՆԻԱԿԱՆ.— Մոսկվայում Սովետական Պետության հրատարակչությունը լույս է տեսնում երիտասարդ հայրենադարձ բանաստեղծ Ա. Ալիբաևի բանաստեղծությունների փոքրիկ ժողովածուն՝ «Վերադարձված երգը խորագրով, ժողովածուն մեջ ամփոփված են բանաստեղծի ինչպես Սփյուռքում՝ Օտարություն», այնպես էլ Երևանում և Մոսկվայում գրած «Հայրենիք» և «Կանաչ Սոսիս» բանաստեղծական շարքերը: Քարոզմանությունը կատարել է բանաստեղծուհի Վերա Ավագինյանը:

ԿԱՆԱԴԱՑԻ ԴԻՐԻԺՈՐԸ ԵՐԵՎԱՆԻՄ.— Ապրիլի 30—31-ին Երևանի ֆիլհարմոնիայի համերգային մեծ դահլիճում Հայաստանի Պետական սիմֆոնիկ նվագախումբը տվեց երկու համերգ՝ կանադացի դիրիժոր Ժակ Բուդրիի ղեկավարությամբ:

Համերգների ծրագրում տեղ լին գտել այնպիսի խոշոր և բարդ ստեղծագործություններ, ինչպիսիք են Հայդնի, Մոցարտի և Բրամսի ստեղծագործությունները:

Մայրաքաղաքի երաժշտասեր հասարակականությունը չէր մոռնի ընդունեց տաղանդավոր դիրիժորի ելույթները:

ՌԱՅԱՑՅԵԼ ԵՐԵՎԱՆԻՍԸ ՈՋ ԵՎ Է.— Ապրիլի 8-ին, 74 տարեկան հասակում, մահացավ Հայկական ՍՍՐ արվեստի վաստակավոր գործիչ, նկարիչ Ռաֆայել Երզնանյանը:

Երկար տարիներ ապրելով Փարիզում, հեռու Հայրենիքից, Երզնանյանը շարունակ տեղափոխվել է հեղի հայրենասիրական վրա զգացմունքներով: 1947 թվականին իրականացնում են բազմաթիվ նկարչի իդեաները, նա վերադառնում է Հայրենիք, որ իր տաղանդի և սպաս է դնում Սովետական երկրի վերելքին:

Ուղեւորական Հայաստանում Միջմանյանի ստեղծագործությունը հիմնականում ընթացել է քննակարի ուղղությամբ: Նա իր գործերում պատկերել է բացառապես նոր կառուցվող սոցիալիստական Նրեանը: Չնայած իր պատկանելի տարիքին, նա ակտիվ մասնակցում էր Հասարակական աշխատանքներին: Եիշմանյանի զբոյն են պատկանում մի շարք տեսաբանական լուրջ աշխատություններ:

Քաղաքի գեահատելով Ռ. Եիշմանյանի ծառայությունները հայ կերպարվեստի ընաճախում, Հայկական ՍՍՌ Գեղարվեստի Մոլեկուլը 1958 թվականին նրան շնորհեց ռեպուբլիկայի արվեստի մասնակավոր գործչի պատվավոր կոչում:

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՔԱՐՏԵՋՆԵՐ.— Հայկական ՍՍՌ Միներտերնի Մոլեկուլի Երևանարտիկան և հարտարապետությունից գործերի պետական կոմիտեի հուշարձանների պահպանության բաժինը կազմել է Հայաստանի ճարտարապետական և պատմական հուշարձանների մի հետաքրքիր ճարտանշ, որի վրա ցույց է տրված, թե որտեղ են գտնվում այն ավելի քան ընդհանուր հազար զանազան հին հուշարձանները, որ հայտնաբերվել են ռեպուբլիկայի տերիտորիայում:

Ներկայումս րամենի աշխատողները կազմում են այնպիսի քարտեզներ, որոնք ցույց են տալու Հայաստանի զարգացման տարբեր պատմական հասարակարգերում:

Դրանցից առաջինը ցույց կտա քարե դարի և պղնձե դարի ժամանակաշրջանները: Այդ քարտեզի վրա նշվելու են հիմնականում Աշտարակի, Քալինի, Ախ-

տայի, Կոտայքի, Էջմիածնի, Կիրովականի, Հոկտեմբերյանի և Ալավերդի շրջաններում գտնված մոտավորապես հարյուր քաղաքատեղիներ, քնակավայրեր ու առանձին հուշարձաններ:

Հաջորդ քարտեզը ցույց կտա Հայաստանը բրոնզե դարում: Այդ ժամանակաշրջանի մոտավորապես 400 հուշարձաններ գտնված են ամբողջ ռեպուբլիկայի տերիտորիայում:

Կազմվում է նաև ուրարտական դարաշրջանի՝ մեր թվարկությունից առաջ Ը—Ձ դարերի հուշարձանների քարտեզ: Որի վրա նշվելու են այդ շրջանների քաղաքները, քնակավայրերն ու ամրոցները, մասնավորապես Կարմիր բլուրում, Արինբեդրում, Արաղած դուղի (Էջմիածնի շրջան) մոտ կատարված պեղումների ժամանակ հայտնաբերվածները:

ՆԿԱՐԻՉ ՀԱԿՈՐ ԿՈՋՈՑԱՆԻ ՄԱՂԸ.— Ապրիլի 24-ին, 75 տարեկան հասակում, դադարեց քաղաքի սովետական արվեստի խոշոր վարպետ՝ ժողովրդական նկարիչ, պրոֆ. Հակոբ Կոջոյանի սիրտը: Ավելի քան կես դար անսահման նվիրվածությամբ ու հարատև եռանդով Կոջոյանի ծառայեց հայ արվեստին և հայ ժողովրդին:

Ապրիլի 27-ին տեղի ունեցավ հայկական կերպարվեստի ակադեմիոյի ներկայացուցչի պաշտոնական թաղումը:

Հակոբ Կոջոյանի աճյունը ամփոփվեց հրեանի պանթեոնում:

Նրա հիշատակը միշտ նվիրական ու անմոռաց կմնա սերունդների սրտերում:

ՍԱՆԴՐՈ ՍԱՐԿԱՎԱԳ

